

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій

Ф І Л О С О Ф І Я

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять
і завдання для індивідуальної та самостійної роботи
для студентів денної форми навчання за напрямом підготовки 6.030401
«Правознавство»

Обговорено і
рекомендовано на засіданні
кафедри гуманітарних дисциплін
Протокол № 4
від 30 жовтня 2014 р.

Чернігів 2014

Філософія. Методичні вказівки до семінарських занять і завдання для індивідуальної та самостійної роботи для студентів денної форми навчання за напрямом підготовки 6.030401 «Правознавство» / Укл.: Ємець Н.А. – Чернігів: ЧНТУ, 2014.- 76 с.

Укладач: Ємець Наталія Анатоліївна, кандидат філософських наук, доцент

Відповідальний за випуск: Ємець Наталія Анатоліївна
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: Шакур Наталія Валеріївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та українознавства НН Інституту права і соціальних технологій ЧНТУ

З М І С Т

ВСТУП.....	4
Тема 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ГУМАНІСТИЧНИЙ СМИСЛ І ПРИЗНАЧЕННЯ.....	7
Тема 2. ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ВЧЕНЬ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ..	11
Тема 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ.....	17
Тема 4. ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ.....	23
Тема 5. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ.....	30
Тема 6. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ МАРКСИЗМУ...	39
Тема 7. СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ.....	47
Тема 8. ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА УКРАЇНИ.....	57
Тема 9. ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ.....	62
Тема 10. СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ.....	67
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ.....	72
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	74

ВСТУП

Динамічні процеси сучасного суперечливого світу ставлять кожну людину в складні умови соціального життя. Зростаюча напруга, пов'язана із зміною ціннісних орієнтацій, необхідність пошуку і швидкого знаходження рішень, стресові ситуації – все це проблеми людського буття, збереження і розвитку особистості, її внутрішнього світу, світоглядної культури.

У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання молоді формуються в контексті переоцінки нашого історичного минулого, утвердження плюралізму, розмаїття думок, поглядів на різні питання суспільного життя.

Засвоєння курсу філософії є одним з ключових компонентів формування ґрунтовно обізнаного в сфері гуманітарного знання спеціаліста. Сучасні світові тенденції щодо вузької спеціалізації у навчанні є, на думку більшості дослідників у галузі педагогіки, філософії та психології вельми негативним явищем. Головними перевагами універсально освіченої особистості є гнучкість інтелекту, висока здатність до психологічної адаптації, соціальна й культурна толерантність.

Тому курс „Філософії” передбачає ознайомлення студентів з природою філософського знання, його відмінністю від релігійного, наукового, художнього та інших форм знання. Тут розкривається зміст і суть світового й вітчизняного історико-філософського процесу, зокрема, йдеться про розвиток філософії стародавніх Індії, Китаю, Греції та Риму, середньовічної філософії, філософії епохи Відродження, Нового часу, Західноєвропейської філософії XVII – XIX ст., а також розвиток філософської думки в Україні. Досліджуються онтологічні і гносеологічні аспекти змісту філософського знання, акцент робиться на проблемі творчості, практики, логіки і методології наукового пізнання. Висвітлюються проблеми соціальної філософії та філософії історії. Особливу увагу звернуто на філософський аналіз суспільства, феномен особистості, основні сфери соціуму, цінності в житті людини і суспільства, а також перспективи розвитку на магістральних шляхах сучасної цивілізації.

Курс має на меті навчити студентів умінню орієнтуватися у постановці і способах розв'язання світоглядних питань в історії зарубіжної і вітчизняної філософської думки; виробити навички користування методологією реалістичного освоєння дійсності і вибору ефективних рішень і дій, а також сформувані у студентів світоглядні позиції, які спираються на цінності світової та української культур.

Як результат вивчення дисципліни студенти мають засвоїти

- історичні типи філософії, основні парадигми філософування;
- основні галузі філософського знання (онтологія, гносеологія, логіка, філософська антропологія, етика, естетика, соціальна філософія тощо);
- основні форми буття і сутність діалектики;
- походження свідомості, форми і структуру свідомості;
- шляхи пізнання світу, функціонування знання у сучасному інформаційному суспільстві, особливості взаємозв'язку науки, техніки з сучасними соціальними і етичними проблемами;
- форми суспільної свідомості, їх взаємозв'язок;
- умови формування особистості, її свободи, відповідальності за збереження життя, природи, культури.

Засвоївши навчальний матеріал з філософії, студент повинен **уміти**:

- обґрунтовувати свою світоглядну і громадську позицію;
- застосовувати одержані знання при вирішенні професійних завдань, при розробці соціальних і екологічних проєктів, організації між людських стосунків;

- науково аналізувати соціально значущі проблеми і процеси, факти і явища суспільного життя;
- розуміти й об'єктивно оцінювати досягнення культури, пояснювати феномен культури й цивілізації;
- володіти методологією й методами пізнання, творчої діяльності;
- вдаватися до діалогу як засобу вирішення соціальних і етичних проблем, досягнення консенсусу.

Оволодіння основами філософських знань допомагає студенту стати не просто „вузьким спеціалістом” у певній галузі, а фахівцем, який уміє мислити і діяти самостійно.

Зв'язок з іншими дисциплінами

Обов'язковою вимогою до вивчення курсу „Філософія” є наявність знань з курсів “Теорія держави і права”, „Логіка”, „Історія”, „Історія української культури”, “Історія держави і права України”, “Історія держави і права зарубіжних країн” тощо.

Вивчення дисципліни передбачає формування у студентів навичок практичної роботи з філософськими текстами, що є необхідним елементом творчого пошуку та самовдосконалення особистості.

Аналіз інформаційних джерел

Окрім підручників, посібників, монографій, наукових статей, доповідей, після кожної лекції надається перелік додаткових джерел, які мають на меті допомогти студенту розширити власні знання, більш ґрунтовно з'ясувати для себе основні положення, що викладались під час лекції та в більш повному обсязі засвоїти матеріал читаного курсу.

Самостійна робота студентів

Одним із головних завдань вищої школи є розвиток пізнавальної активності студентів, виховання у них вимогливості до себе, бажання і потреби працювати творчо, постійно поповнювати і удосконалювати свої знання. Вміння самостійно засвоювати і творчо застосовувати знання на практиці є важливим показником загальної і професійної підготовки висококваліфікованих фахівців.

За своєю суттю самостійна робота є активною розумовою діяльністю студента, пов'язаною з виконанням навчального завдання. Самостійна робота – це навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення і оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача. Самостійна робота студента з філософії передбачає засвоєння ним матеріалу теми, яка розглядається на лекції (робота з конспектом лекції, рекомендованою навчальною літературою), конспектування фундаментальних робіт відповідно до програми навчальної дисципліни, опрацювання матеріалу, який не увійшов до складу лекції. Елементи самостійної роботи присутні у всіх формах навчальних занять: лекційних, практичних, у підготовці рефератів, тестуванні тощо.

Самостійна робота з виконання навчального завдання охоплює три етапи:

1 – підготовка студента до виконання завдання, теоретичне, психологічне, організаційно-методичне і матеріально-технічне забезпечення самостійної роботи (теоретична готовність студента виявляється у здатності застосовувати свої знання для виконання завдання; практична готовність полягає у здатності вміло використовувати конспект лекцій, підручники, посібники, комп'ютер, розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація тощо; психологічна готовність студента передбачає актуалізацію мотиву, що спонукає студента до виконання поставленого завдання, а відповідно, до організації своєї самостійної роботи; організаційно-методичне та матеріально-технічне забезпечення зумовлено наявністю літератури, методичних рекомендацій, наочних посібників, інформаційно-комп'ютерної бази);

2 – безпосереднє виконання навчального завдання – це найважливіший і найвідповідальніший етап самостійної роботи студента, в процесі якого неабияку роль відіграють особисті якості студента, а саме, цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність, тощо;

3 – аналіз виконаного завдання – є завершальним етапом самостійної роботи, під час аналізу студент оцінює (шляхом самоконтролю, іноді взаємоконтролю) якість і час виконання завдання, ефективність використаних у процесі самостійної роботи методів і засобів.

Однією з провідних форм самостійної роботи студентів з філософії є робота з книгою. Особливе місце тут посідає самостійне вивчення наукових джерел, оскільки засвоєння їх змісту надає методологію, теоретичні основи наукового світогляду, розвиває здатність до творчого мислення, розширює кругозір, формує життєву позицію.

Найдоцільніше поетапно вивчати науковий твір. На першому етапі (підготовчий) слід вивчити історичні умови і причини, що спонукали автора до написання наукової праці. У зв'язку з цим важливо попередньо ознайомитися з нею: прочитати зміст, передмову, висновки (післямову), переглянути посилання на джерела. Така робота допомагає зрозуміти структуру праці, загальний розвиток думок автора, напрям роботи.

На другому етапі (основний) відбувається засвоєння ідейно-теоретичного змісту першоджерела. Студент повинен вичленувати вузлові ідеї твору, проаналізувати основні положення та логіку їх розвитку. Це дає змогу засвоїти нові поняття і терміни певної теми. Здійснивши таку роботу, студент складає конспект наукового твору.

Третім етапом (завершальний) роботи з науковою літературою є систематизація, узагальнення знань, аналіз на їх основі конкретних фактів і подій дійсності.

З методичної точки зору процесу вивчення наукових праць, навчальної і навчально-методичної літератури (підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, методичних розробок і вказівок, довідкової літератури) розвивають у студентів уміння читати книги і конспектувати матеріал, виокремлювати головні ідеї і пов'язувати їх із сучасними завданнями суспільного розвитку, вчать орієнтуватися в потоці цих видань, визначати головні та другорядні, володіти культурою читання і ведення записів, мати навички роботи з бібліографічними виданнями тощо.

Студент складає конспект опрацьованої самостійно літератури за темами. Цей матеріал він може використовувати на семінарських заняттях у формі доповнень та доповідей.

Складні питання і труднощі, які виникають при самостійному вивченні матеріалу, можуть бути роз'яснені викладачем під час проведення практичних занять та в порядку індивідуальної роботи за зверненнями студентів. Самостійна робота має сприяти формуванню світогляду студентів, викликати бажання творчого пошуку та самовдосконалення.

Індивідуальна робота студентів, консультації

Індивідуальна робота студентів полягає у підготовці ними рефератів, передбачених планами практичних занять, та виступах з ними, у проведенні індивідуальних консультацій викладачів зі студентами.

Реферат є обов'язковою формою індивідуальної роботи студентів. Така робота є невід'ємною складовою частиною навчального процесу. Основна її мета – засвоєння навчального матеріалу, передбаченого програмою курсу і не охопленого іншими видами занять – лекційними, практичними тощо. Індивідуальна робота сприяє розвитку у студентів абстрактного рівня мислення, творчого підходу до навчального процесу, що пов'язано з завданням філософії, яка слугує загальною основою формування духовного світу особистості, та через усвідомлення сенсу свого буття відіграє визначальну роль у становленні особистості як фахівця.

Робота над рефератом передбачає обов'язкове використання додаткової літератури: першоджерел, монографій, наукових статей, доповідей, підручників та посібників. Обсяг реферату повинен становити 7-10 сторінок друкованого тексту. На початку роботи студент має скласти план свого дослідження. В першому параграфі повинні бути сформульовані мета та завдання роботи, актуальність дослідження. Останній параграф повинен містити висновки по темі реферату. В кінці роботи подається список використаної літератури.

Проведення консультацій з дисципліни „Філософія” відбувається відповідно до плану консультацій за графіком індивідуальної роботи, представленого викладачем на кафедрі і в деканаті.

Т е м а 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ГУМАНІСТИЧНИЙ СМИСЛ І ПРИЗНАЧЕННЯ

План

1. Світогляд як духовно-практичний спосіб освоєння світу. Історичні типи світогляду.
2. Специфіка філософського освоєння дійсності, предмет та коло основних проблем філософії.
3. Основні функції філософії.

Теми рефератів

1. Особливості філософії як форми духовного осягнення світу.
2. Роль філософії в житті людини і суспільства.
3. Філософія в системі культури.
4. Загальноцивілізаційне і національне у філософії.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Співвідношення філософії, науки та релігії.
2. В чому полягає різниця між науковим та філософським світоглядом?
3. Місце філософії в системі духовної культури суспільства.
4. Співвідношення міфологічного, релігійного та наукового світогляду на сучасному етапі розвитку суспільства.
5. Що виникає перше: міф чи міфологія?
6. Визначте критерії наукового знання, наскільки вони притаманні філософії.
7. Значення філософії для діяльності фахівців різних галузей знань.

Література до теми

1. Блецкан М. І., Логойде В. М. Філософія, онтологія, гнесеологія, діалектика: Курс лекцій. — Ужгород, 1999.
2. Введение в философию: Учебник: В 2ч. / Под ред. И. Т. Фролова. — М., 1976.
3. Волинка Г. І. та ін. Вступ до філософії. — К., 1999.
4. Герасимчук А. А. та ін. Філософські основи менеджменту та бізнесу: Курс лекцій. — К., 1992.
5. Горак Г. І. Філософія. — К., 1998.
6. Кеоссиди Ф.Х. От мифа к логосу (становление греческой философии).- М., 1972. Розд. 2-4.
7. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. — М., 1973.
8. Кулючицький О. Основи філософії і філософських наук. — Львів, 1995.

9. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию? — М., 1991.
10. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. — М., 1994.
11. Мир философии. Книга для чтения. — М., 1991. — Ч. II.
12. Ортега-и-Гассет, Что такое философия? — М., 1991
13. Попович М.В. Мироззрение древних славян. — К., 1985.
14. Рорти Р. Философия и будущее // Вопр. философии. — 1994. — №6.-С. 29-34.
15. Спиркин А. Г. Философия: Учебник. — М., 2000.
16. Философия. Религия. Культура // Критический анализ современной буржуазной философии. — К., 1993.
17. Філософія: Курс лекцій: Навч. посіб. / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський та ін. — К., 1993.
18. Філософія: Підручник / За ред. І. Ф. Надольного. — К., 2001.
19. Філософія: Підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень та ін. — К., 2000
20. Фрезер Дж. Золотая Ветвь. — М., 1985.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Під час вивчення першого питання важливо глибоко осмислити природу світогляду, характер його формування і розвитку, а також структуру і конкретно-історичні типи.

Світогляд відображає духовно-практичне відношення людини до світу. Під світоглядом прийнято розглядати таку сукупність поглядів, оцінок, принципів, що визначають найзагальніше усвідомлення, розуміння світу, місця в ньому людини, а також ціннісні орієнтації людей, їх життєві позиції.

Слід звернути увагу, що світогляд включає в себе взаємопов'язані підсистеми: пізнавальна підсистема, яка являє собою сукупність знань, що формуються за допомогою повсякденного досвіду та науково-пізнавальної діяльності; ціннісна підсистема, в основі якої лежать ціннісні орієнтації, тобто система матеріальних і духовних благ, що керують діями та вчинками людей; підсистема поведінки, яка формується двома попередніми підсистемами і визначає життєву позицію людини. Вона може бути творчо-активною і пасивно-приспосовницькою. Необхідно також звернути увагу, що на структуру світогляду впливають певні чинники, які залежать від співвідношення інтелектуального та емоційного досвіду.

Незважаючи на те, що філософія виникла в VII – VI ст. до нашої ери, своїм початком вона сягає глибини віків, до початку історії людства. В зародкових формах світогляду первісних людей формувалися передумови згодом розвинених і довершених світоглядних і в тому числі філософських систем.

Слід розглянути такі історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія. Найбільш ранньою формою світогляду вважають міфологію. Міфологія, як світогляд, являла собою образно-художній спосіб пояснення явищ природи й життя людей, взаємовідносин земного і космічного начал. Треба відрізнити міф та міфологію. Міф є відображенням міфологічного світогляду, втіленням розуміння світу людиною. Тому первинним є міфологічний світогляд, а міф є вторинним віддзеркаленням його. Для міфологічного світогляду характерним є уявлення про кровно-родинні зв'язки природних сил та явищ, персоніфікація, уособлення природних сил та способів людської діяльності, міфологічне мислення оперує образами, а не поняттями, міфи сприймалися як реальність, що не потребує доказовості, людина розумілась як іграшка в руках природних чи надприродних сил.

Якщо ми можемо говорити про відносну перевагу філософії над міфологією, то говорити про якусь перевагу філософії над релігією не можна. Релігія – це специфічна форма суспільної свідомості, яка пронизує усі форми свідомості. Як і міфологія релігія

вдається до фантазії і почуттів. Але на відміну від міфу релігія розрізняє земне і неземне, або надприродне, розводить їх на два протилежні полюси. Релігія формувалася на основі постійного вторгнення в життя людей “чужих”, таємничих природних і соціальних процесів. Тому людина усвідомлює їх як “вищі сили”. “Вищі сили” виступали як уособлення добра і зла, як демонічні і божественні начала. Звідси – поєднання страху і поваги у людей, прагнення знайти захист і порятунок у зверненні до божественних сил.

Слід звернути увагу на такі основні риси релігійного світогляду - поділ світу на поцейбічний (“земний”) і потойбічний (“небесний”), віра в існування надприродних сил та відведення їм головної ролі у світобудові та житті людей, наявність культу – системи ustalених ритуалів, догматів,

поклоніння Богам як вищій істоті.

2. Під час вивчення проблем другого питання “Специфіка філософського освоєння дійсності, предмет та коло основних проблем філософії” студенту треба, перш за все, з’ясувати особливості філософського світогляду. Перша з них полягає в тому, що на відміну від релігії і міфології філософія в осмисленні світу спирається на знання. Але, справа в тому, що природа знань різна. У людини є знання про конкретні речі, які можна чуттєво сприйняти, про їхні властивості, відношення, тобто про відомості малого ступеня спільності. Проте є знання, які мають високий ступінь спільності і відбиваються в системі понять і категорій. У своєму складі вони містять різні ознаки, властивості та відношення речей матеріального світу. Для філософського світогляду, і це становить його другу особливість, якраз характерна наявність гранично спільних, універсальних категорій, висновків і узагальнень, таких як: “річ”, “матерія”, “буття”, “свідомість” та ін. У цьому полягає одна зі складностей вивчення і прилучення до філософії.

Філософія накопичила досвід роботи з універсальними поняттями, виробила ефективні методи оперування ними, а також визначила основні принципи їх систематизації і відношень зі світом реально існуючих речей та процесів. На цих засадах філософський світогляд прагне пізнати світ в єдності його різноманітних форм, що становить третю особливість теоретичного світогляду. Четверта особливість філософського світобачення зводиться до того, що філософія, по праву, є ядром наукового світосприймання, надає йому цілісності, взаємозв’язку та визначеності.

Філософському світобаченню притаманна й така риса, що пронизує всю його історію, як сумнів – п’ята особливість філософії. Розумна частина скепсису становить найважливішу умову творчого філософського пошуку і є надійним зряддям проти різних форм догматизму. Наведені особливості філософського знання відрізняють його від усіх інших форм світобачення і дозволяють зробити висновки про те, що філософія є якісно новим духовним утворенням, опорою якого є знання і раціональна діяльність людського мислення.

Розглядаючи перше питання, студенти повинні звернути увагу на основні проблеми, які належать до філософських:

- відношення мислення до буття, Духа - до природи, матерії – до свідомості (дана проблема становить суть основного питання філософії);
- сутність форми та закони розвитку пізнання та мислення;
- джерела і загальні закони руху та розвитку явищ;
- суспільне буття і загальні фактори, закони його розвитку;
- людина і сенс її життя, шляхи досягнення свободи;
- людина та Бог, смерть та безсмертя;
- проблеми етики та естетики;
- сутність та зміст війни, миру та армії, їх роль у житті суспільства.

Слід зазначити, що філософія має досить специфічний предмет, який полягає у відношенні “людина-світ”. Він охоплює всю широчінь філософських проблем.

Готуючи друге питання студенти повинні з’ясувати сутність двох філософських напрямів, що намагаються розв’язати основне питання філософії – матеріалізм та

ідеалізм. Матеріалізм виходить з того, що світ за своєю природою матеріальний, вічний, не створюваний, безкінечний у часі і просторі. Матерія – первинна, свідомість – вторинна, і є продуктом високоорганізованої матерії – мозку.

Ідеалізм виходить із визнання первинності духу, свідомості, мислення та вторинності природи, матерії. Студентам треба звернути увагу, що виокремлюють два види ідеалізму - об'єктивний ідеалізм, який виходить з того, що над світом панує світовий розум, який дається як самостійна сутність, перевтілюється у матеріальні предмети, обумовлює їх реальне існування; та суб'єктивний ідеалізм який розглядає реальний світ, як суб'єктивний світ людини, свідомість є проміжною ланкою між світовим розумом і світом реальних речей, речі – є продуктами людської свідомості.

Але, слід звернути увагу, що основне питання філософії має ще другу сторону, яка полягає у вирішенні проблеми структури світу та стану, в якому він перебуває. Вона знаходить своє вирішення у двох основних концепціях – діалектиці та метафізиці.

Діалектика – концепція, згідно з якою світ за своєю структурою є єдиним цілим, де все взаємопов'язано і взаємозумовлене, а з погляду стану-він знаходиться в русі та розвитку. Метафізика – концепція, згідно з якою світ за своєю структурою є сукупністю не пов'язаних між собою предметів, явищ та процесів; рух і розвиток метафізика визнає лише в певних межах – як збільшення і зменшення, як повторення (рух в одній площині, кругообіг).

Таким чином, філософію можна визначити як науку, що вивчає найбільш загальні закономірності розвитку і буття.

3. Логічним завершенням першої теми є розгляд функцій, які виконує філософія. До основних функцій філософії відносять: світоглядну, пізнавальну, методологічну, практично-діяльну. Студенти повинні усвідомити специфіку цих функцій.

Світоглядна функція полягає в тому, що філософія впливає на формування життєвих орієнтирів, на усвідомлення людиною цілей та сенсу життя. Пізнавальна (гносеологічна) функція полягає в тому, що філософія, з одного боку, озброює людину знаннями про світ, людину, про зв'язки і закони, а з іншого, - здійснює вплив на кожную форму суспільної свідомості, детермінуючи (визначаючи) необхідність усвідомлювати дійсність через призму відношення “людина - світ”. Методологічна функція полягає в тому, що філософія в найузагальненішій формі вивчає ставлення людини до світу і самої себе. Слід звернути увагу, що методологія – це система вихідних, основоположних принципів, що визначають спосіб підходу до аналізу й оцінки явищ, характер ставлення до них, характер та направленість пізнавальної і практичної діяльності. Практично-діяльна (праксеологічна) функція полягає в тому, що філософія є знаряддям активного, перетворювального впливу на оточуючий світ і на саму людину.

Підводячи ризику під першою темою, хотілося б зазначити, що філософія не дає жити сьогоднішнім, вона перетворює, за висловленням Г. Сковороди, синів дня в синів століття. Філософія, перш за все, духовний орієнтир особистості, що прагне до мудрості, до оцінювання власного життя не лише в масштабах сьогоднішнього. Вона повертає людину до вічності, наповнює її розум думками про минуле і майбутнє, виводить за межі інтервалу її особистого існування, надає осмисленості всьому життю.

Тести для самоперевірки знань

1. В яких життєвих ситуаціях людина найчастіше стикається із світоглядними питаннями:

- а) у ситуаціях вибору професії;*
- б) в екстремальних ситуаціях – на межі життя і смерті;*
- в) у ситуаціях життєвого та морального вибору;*
- г) у ситуаціях вибору між традиціями та новаціями;*
- д) у ситуаціях вибору типу поведінки в різних випадках життя.*

Обґрунтуйте свій вибір.

2. Зміст світогляду визначають:

- а) знання про світ, спроектовані природознавством;
- б) знання, принципи, переконання, що виконують функцію життєвого орієнтування;
- в) політичні, економічні, соціальні програми;
- г) ті уявлення про дійсність, які є виключно індивідуальними надбаннями людини.

3. Предметом філософії є:

- а) людина і її сутнісні виміри;
- б) суспільство і його історія;
- в) відношення “людина-світ”;
- г) найбільш загальні закони розвитку суспільства і мислення.

4. Міфологічний світогляд передбачає:

- а) протистояння людини природі;
- б) єдність людини з природою;
- в) розмежованість людського та природного;
- г) поділ усього суцього на матеріальне і духовне.

5. Філософський світогляд є:

- а) свідомо вибудованим;
- б) логічно послідовним;
- в) характеризується рефлексією, тобто думкою про думку;
- г) є авторською формою мислення.

6. Філософія виникає:

- а) у VII – VI ст. до н. е.;
- б) у IX – VII ст. до н. е.;
- в) у II ст. до н. е.;
- г) у I ст. н. е.;
- д) у V – VI ст. н. е.

7. Філософське мислення, на відміну від наукового, спрямоване до людини, концентрується навколо людини:

Так

Ні

8. Філософський напрям – це:

- а) матеріалізм;
- б) піфагорійська школа;
- в) екзистенціалізм;
- г) ідеалізм;
- д) неопозитивізм.

Т е м а 2. ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ВЧЕНЬ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

План

1. Передумови виникнення філософії. Особливості східного та західного типів філософування.
2. “Веди” як джерело індійської філософії.
3. Основні школи давньоіндійської філософії.
4. Становлення філософії в Стародавньому Китаї. Учення Конфуція про людину та світ.
5. Категорія “дао” у давньокитайській філософії.

Теми рефератів

1. Ортодоксальна система філософії Індії: н’я та санкх’я.

2. Філософія спасіння та духовного єднання (Йога Патанджалі).
3. Виникнення та специфіка філософії буддизму.
4. Відмінність уявлень про “дао” у конфуціанстві і даосизмі.
5. Китаїзація буддійської доктрини.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Культурно-історичні передумови виникнення філософії.
2. Єдність і різноманітність історико-філософського процесу.
3. Охарактеризувати основні філософські школи Стародавнього Сходу матеріалістичного напрямку.
4. Специфіка світогляду Упанішад.
5. Визначити ідеї філософської доктрини буддизму, що сприяли перетворенню її на релігійний світогляд.
6. Гуманістична суть філософського ренесансу в Індії.
7. Відмінність уявлень про дао у конфуціанстві і даосизмі.
8. Вплив китайських традицій на розвиток буддизму.
9. Особливі риси китайської філософії в ХІХ-ХХ ст.

Література до теми

1. Александров Г.Ф. Очерк истории социальных идей в Древней Индии. –М., 1959.
2. Антология мировой философии: В 4-х тт. Т.1. – М., 1970.
3. Бродов В. Индийская философская мысль нового времени. – М., 1984.
4. Дао и даосизм в Китае. –М., 1982.
5. Древнеиндийская философия: начальный период. – М., 1972.
6. Древнекитайская философия: Собр. Текстов в 2-х т. Т.т. 1, 2. – М., 1972-1973.
7. Дао и даосизм в Китае. – М., 1972. Индийская философия: В 2-х т. – М., 1993.
8. Історія філософії. Проблема людини та її меж /За ред. Н.Хамітова. –К., 2000.- С.18-34.
9. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К., 2005.
10. История китайской философии // Под ред. М.Л. Титаренко. – М., 1989.
11. Индийская философия: В 2-х т. – М., 1993.
12. Костюченко В.С. Классическая веданта и неоведантизм. – М., 1983. Лу Куань Юй. Даосская йога, алхимия и бессмертие. –СПб, 1993.
13. Лукьянов А.Е. Становление философии на Востоке (Древний Китай и Индия). – М., 1989.
14. Махабхарата. –М., 1950-1962. – Кн. 1-2.
15. Титаренко М.Л. Древнекитайский философ Мо Ди, его жизнь и учение. –М., 1985.
16. Шицзин. Книга песен и гимнов. –М., 1987.
17. Філософія Стародавнього світу: Читанка з історії філософії: У 6 кн. /За ред. Г.І.Волинки. –1992. –Кн.1.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Готуючи перше питання студенти повинні звернути увагу, що філософська думка народилась понад 2,5 тис. років тому в найбільш розвинених осередках цивілізації того часу – в Ст. Індії та Ст. Китаї, Ст. Греції та Римі. Слід розглянути історичні умови виникнення філософії.

Студенти повинні проаналізувати соціальні чинники, що сприяли появі філософії, а саме, бурхливий розвиток раннього наукового знання, відокремлення розумової праці від фізичної, формування демократії і верстви вільних громадян.

В цьому питанні студенти повинні розглянути таке важливе явище, яке впливає на розвиток сучасного суспільства: формування двох типів цивілізації - східного та західного. В кінцевому рахунку таке існування приводить до виникнення протистояння “Схід - Захід”, але їх взаємодія та взаємовпливи ніколи не переривались. Суть проблеми “Схід - Захід” полягає у тому, що будучи генетично єдиним, суспільство постає відмінним і несхожим у своїх соціокультурних проявах.

Для філософії проблема “Схід - Захід” постає поштовхом до пошуку засад та діяльності людського інтелекту, пізнання та мислення. Формуються дві рівноцінні парадигми мислення. Парадигма – це певний зразок чи модель філософування. В основі кожної з цих парадигм лежать специфічні риси східної та західної цивілізації. Студенти повинні визначити та проаналізувати основні відмінності східної та західної цивілізації, які полягають у наступному. Східні цивілізації – “традиціоналістські”, бо вони обернені до своїх традицій як до свої найперших цінностей; західні цивілізації – “прогресистські”, бо найбільше цінуються новації. В східних цивілізаціях загальне панує над індивідуальним; в західних цивілізаціях права індивіда визнаються найпершими. На Сході та Заході існує різний стиль мислення: на Сході панує афористичне, образне мислення, на Заході – раціонально-логічне.

Ці особливості поширюються і на особливості західної та східної філософії. Східна філософія у своїх найперших твердженнях опирається на вихідні канонічні джерела, що регламентують функціонування усіх сфер суспільного життя (н-д, Коран, Веди, Китайське П’ятикнижжя), цінує найбільше те, що освячене віками, намагається підпорядкувати індивідуальне цілому, або, навіть, розчинити індивідуальне у світовому цілому, стиль східної філософії ближчий до художньо-образного, ніж до наукового, а сама ця філософія максимально наближена до морального повчання. Західна філософія тяжіє до раціонально-логічних та аналітичних досліджень, теоретичних систематизацій, має абстрактно-понятійний характер, певна автономність основних сфер як індивідуального, так і суспільного життя.

Отже, розглянувши перше питання, студенти повинні усвідомити, що західна та східна цивілізації не взаємно виключають, а співіснують, взаємно доповнюючи одна одну. Тому, західна філософія сприяла виникненню сучасної науки; цінність цієї парадигми полягає в тому, акцент робиться на “оптимістичний активізм”; східна ж філософія, формує привабливий образ “гуру” (духовного вчителя), тобто наставника життя, вона просякнута відстороненим життєвим спогляданням.

2. Розглядаючи друге питання студенти повинні звернути увагу на історичні та суспільні умови в яких формувалася індійська філософія. З’явившись в кінці II на початку I тисячоліть до н. е., як система поглядів на світ, вона увібрала в себе специфіку суспільних відносин. Зокрема, кастовий устрій зумовив збереження і подальше поширення традиційних релігійно-міфологічних уявлень у формуванні та розвитку перших філософських течій. Це згодом проявилось в тому, що у світогляді східних країн набула переваги релігійно-етична проблематика над науково-теоретичною. Своєрідність філософії проявляється також у специфічному розумінні картини світу. Природа тлумачиться в основному не як предмет теоретичного дослідження, а як об’єкт релігійно-морального аналізу. Вчення про світ розгортається як варіація і продовження етичного вчення про людину. Філософи відшуковують в бутті не природні причинно-наслідкові зв’язки, а всесвітній моральний світопорядок (типу індійської карми), який визначає життєвий шлях та долю людини.

Світоглядом староіндійського суспільства була міфологія. Вона викладена у Ведах – збірнику міфів, гімнів, заклинань. До складу Вед (“відати”, “знати”) входили саліхіти – чотири збірники, в яких віршовані гімни перемежуються прозою. Вони містять релігійно-ідеалістичні положення, в яких сили природи сприймаються як божества, розвивається вчення про слабкість людини перед цими силами. Крім цього, Веди освячували кастовий характер староіндійського суспільства. Особливо цінним

джерелом є коментарі до “Вед” — “Упанішади” (таємне вчення), які містять такі філософські ідеї: думки про виникнення світу, концепції про бачення життєвої долі людини, перетворення душі, ідеї та умови реалізації людської свободи, процес пізнання світу тощо. Студенти повинні самостійно опрацювати хрестоматійні матеріали та використовувати їх у своїх відповідях на семінарських заняттях.

3. У третьому питанні студенти повинні розглянути основні школи індійської філософії, які виникають у VIII—VII ст. до н. е.. В індійській філософії існувало два типи філософських шкіл: класична, ортодоксальна (астіка) і неортодоксальна, некласична (настіка). Ортодоксальні школи визнавали авторитет Вед, неортодоксальні не визнавали авторитету Вед, хоча й брали деякі ідеї до своїх вчень.

До ортодоксальних шкіл належали: йога, санкх'я, міманса, веданта, вайшешика. Усі школи проголошують основою світу Брахмана, Бога, духовну субстанцію.

Йога ставила перед людиною питання про сутність відношення душі до тіла, про гармонію духовного, тілесного та психічного станів людини. Йоги досягли вражаючих результатів у філософському обґрунтуванні розуміння людини як само рухливої та само організованої матерії.

Санкх'я – засновник цієї школи Капілу. Основою світу є матерія. Існувало два начала: пракриті (першопричина, природа) і пуруша (дух, свідомість). Ці сутності вічні та існують у взаємодії. Зв'язок пракриті і пуруші розкриває їх основні якості: маса, енергія, прояснення.

Міманса визнає реальність зовнішнього світу, як вічного, незмінного, без початку і кінця. Заперечується роль Бога у створенні цього світу. У пізнанні виділяється: безпосереднє і опосередковане пізнання. Головні джерела пізнання: порівняння, логічний умовивід, постулювання.

Веданта є об'єктивно-ідеалістичною школою. Вона обґрунтовує існування Брахмана (Бога), який є єдиною основою буття. Людська душа (Атма) – тотожна брахману, є його втіленням у людині. Реальний світ – це сам Брахман, він є єдністю буття, свідомості і раю.

Вайшешика стверджувала шість видів позитивної реальності: субстанція, якість, дія, всезагальне, особливе і притаманне. Субстанція як головна реальність виступає в дев'яти формах. П'ять із них – земля, вода, повітря, вогонь, ефір. Поєднання перших чотирьох створює фізичний світ. Світ складається з якісно різнорідних і найдрібніших часток — ану, вони є вічні, нестворювані і незнищені, але об'єкти, що виникли з них, минуці, мінливі і непостійні. Ану відрізняються один від одного не лише якісно, а й кількісно, своїми розмірами і формою. Світ управляється всезагальним моральним законом (дхарма), який визначає порядок у Всесвіті і зумовлює поведінку людей.

Неортодоксальні школи – буддизм, джайнізм і чарвака-локаята.

Буддизм являє собою морально-етичне вчення філософського змісту, яке перетворилося у світову релігію. Засновником її є Сіддхартха Гаутама. Він визначив чотири “золоті істини”: життя є страждання; причина страждань – бажання і жага життя; страждання можна припинити, якщо відмовитись від спраги життя; позбавитись страждань можна шляхом проходження восьми ступенів (правильне життя, правильне прагнення, правильне судження, правильне рішення, правильна увага, правильна зосередженість, правильна мова, помірковане життя). Якщо людина пройде вказаним шляхом вона досягне стану “нірвани” – стану спокою, припинення хвилювань. Буддизм заперечує субстанційну модель світу й існування душі як окремої сутності.

Джайнізм закликає до аскетичного життя, Зможе це зробити людина, яка витримає, не заподіє шкоди жодній істоті. Вона стає переможцем карми.

Чарвака-локаята є матеріалістичною школою. Її представники вважають, що Бога не існує, звільнитися від карми неможливо, винагорода за благочинне життя неможлива. Філософи цієї школи не вірять в життя після смерті. Основа світу – п'ять елементів – вода, вогонь, земля, повітря і ефір.

Для більш ґрунтового ознайомлення зі школами індійської філософії студенти повинні використати рекомендовані посібники [9, с. 34-77].

4. В цьому питанні студенти повинні звернути увагу, що виникнення і становлення Стародавньої Китайської філософії припадає на VIII ст. до н.е. Саме в цей період сформувалися такі основні школи: даосизм, конфуціанство, легізм, моїзм, натурфілософія. Формувалася філософія Китаю в лоні міфології. До того ж, Стародавні пам'ятки китайської культури “Книга перемін”, “Книга про гармонію тьми” та ін. (IX—VIII ст. до н. е.) свідчать, що в цей період відбувалась боротьба між наївно-матеріалістичним, ідеалістичним та містичним розуміннями природи.

Духовним канонем було “П'ятикнижжя”. Саме в ньому в міфологічній формі закладено основи давньокитайського світобачення. До “П'ятикнижжя” входили: Ші-цзінь (книга пісень); І-цзінь (книга змін); Чунь-цю (книга літописів); Шу-цзінь (книга історії); Лі-шу (книга ритуалів).

Проблеми, які піднімаються в цих книгах: єдність і різноманітність речей, дія протилежних сил в єдиній субстанції, природна закономірність, природність людської душі і свідомості.

Згідно з філософією давнього Китаю все у світі — це результат взаємодії двох протилежних початків буття — Інь і Ян. Інь — жіночий початок буття (темний, пасивний, вологий); Ян — чоловічий (світлий, активний, сухий). Від взаємодії цих двох початків виникають такі стихії: вода, вогонь, земля, дерево, метал.

Порівнюючи давньоіндійську і китайську філософії, треба підкреслити більшу деталізацію, стрункість і заглиблення в суперечливе парадоксальне мислення, що властиве китайській філософії.

В четвертому питанні студенти повинні розглянути одну з найвпливовіших філософських шкіл Стародавнього Китаю, яка згодом перетворилася у релігійне вчення. Мова йде про конфуціанство. Засновником її був Конфуцій, який жив у VI ст. до н.е. У школі була зосереджена увага на соціально-етичних проблемах. Вирішальну роль у житті людини відіграє закон Неба, згідно з ним треба будувати свою поведінку. Зможе це робити людина — вона шляхетна. Якщо людина не має внутрішніх переконань, діє під впливом юрби, дбає лише про зиск — це низька людина.

Конфуцій будував свою етику на принципах стародавньої релігійної моралі — людяність, справедливість, обов'язок, ритуальність, знання, довіра. В його філософії відображається тенденція добропорядності, доброчесності: “Людино! Чого не бажаєш собі, того не роби й іншому”. Багато уваги Конфуцій приділив проблемам суспільного життя, розвитку держави. Умова щасливого життя у державі — дотримання принципу “виправлення імен”. Правитель завжди буде правителем, слуга — слугою, батько — батьком, син — сином.

Основним поняттям конфуціанства є “жень” (гуманність). Це моральний принцип, що визначає стосунки між людьми в суспільстві та в сім'ї. Він пропагує повагу і любов до старших за віком і за соціальним станом. Кожна людина повинна діяти відповідно до того становища, яке вона займає в суспільстві. Люди, вважає Конфуцій, мають бути взаємно великодушними, а також свято дотримуватися культу предків. Принцип “жень” вимагає від правителів держав, щоб вони були людьми мудрими, подавали підданам приклад особистої високomorальної поведінки, піклувалися про них, як батько. Вчення Конфуція було канонізоване.

5. В цьому питанні студенти повинні розглянути визначальне поняття китайської філософії — “дао”. Категорія “дао” — це єдиний і універсальний початок буття, її тлумачать як закон світобудови, як долю людини, як закон правильного мислення. Ієрогліф, що позначає “дао” складається з двох значень: “голова” і “йти”. Його можна перекладати по-різному, н-д: “йти усвідомлено”, “усвідомлений шлях”, “сєнс”, “передбачення”. Але конкретного поняття, яке б описало його зміст немає. Тому в китайській філософії ця категорія тлумачиться неоднозначно. Так у конфуціанстві, яке

зосереджувало увагу на морально-етичній проблематиці, “дао” розглядається як “шлях людяності”.

“Дао” стало вихідним поняттям школи, яка була заснована Лао-Цзи – даосизму. “Дао”, це одночасно і шлях, яким ідуть усі явища, речі, це першооснова і першоджерело. Є ще категорія “де” — конкретний шлях окремої речі або групи речей. Категорії “Дао” і “Де” дозволили розглянути проблему єдності, сутності і якості та їх відношення. Таким чином, головною проблемою даосизму було питання про ідеї світобудови. Людина, її діяльність виводяться з космічних законів. Категорія “Дао” — це єдиний і універсальний початок буття. Лао-цзи висловлював свої думки відносно розвитку держави, вважав, що невеликі держави з нечисленним населенням житимуть стабільним, урівноваженим життям.

Важливу роль в розвитку філософії Китаю мала школа Ян Чжу. Вона розвивала і підтримувала вчення Лао-Цзи, виступала проти конфуціанства. Людина повинна керуватися законами природи.

Проти конфуціанства виступала школа Фа-цзя, засновником якої був Сюн-Цзи. Філософи цієї школи заперечували існування надприродного світу, священності неба. Доля людей залежить не від неба, а від них самих, від правильного знання і використання законів природи. Видатний китайський філософ Ван Чун відкидає вчення конфуціанства про священність неба, стверджуючи, що небо і земля мають єдине начало і походження. Цікаво Ван Чун вирішує питання про єдність тілесності і руху, про джерело руху, яке знаходиться в системі об'єктивної реальності. Цей філософ дуже вірив у силу людського розуму.

Отже, філософські школи Давнього Китаю піднімали цінніснозначущі, гуманістичні проблеми. Вони були тісно пов'язані з проблемами життєвої мудрості, моралі, з пізнанням природи і суспільства.

Тести для самоперевірки знань

1. Зміст проблеми “Схід - Захід” у сучасному суспільстві визначається:

- а) відмінностями географічного та кліматичного характеру;*
- б) типами релігій;*
- в) відмінностями у вихідних ціннісних та світоглядних орієнтирах;*
- г) відмінностями у звичаях, церемоніях, святах;*
- д) типами політичних систем та систем господарювання.*

2. Східна філософія на відміну від західної:

- а) є афористичною та образною за типом мислення, тяжіє до морального повчання та настанов на духовне самовдосконалення людини;*
- б) культивує раціональний, логічно послідовний стиль мислення, тяжіє до абстрактних теоретичних конструювань.*

3. “Пракріті” та “пуруша” – це поняття, що позначали початки буття:

- а) у даосизмі;*
- б) у давньоіндійських філософських школах настіка;*
- в) у давньоіндійських філософських школі санкх'я;*
- г) у філософії буддизму.*

4. Канонічним джерелом індійської філософії є:

- а) Веди;*
- б) П'тикнижжя;*
- в) Коран;*
- г) Книга перемін.*

5. Давньоіндійські духовні течії та філософські школи:

- а) одностайно приймали і схвалювали вчення про сансару;*
- б) оцінювали перевтілення людських душ як благо та запоруку їх безсмертя;*

- в) шукали шляхів виходу за межі сансари та подолання закону карми;
 - г) поділились на протилежні напрямки за ознакою прийняття або неприйняття сансари;
 - д) вважали вчення про сансару виключно релігійною доктриною.
6. У філософії даосизму вихідне поняття “дао” позначає:
- а) найперший, невимовний початок буття;
 - б) основу всього суцього;
 - в) загальний універсальний закон світобудови;
 - г) закон людської долі;
 - д) все вищеназване.
7. В якому з напрямів східної філософії стверджується, що буття – це страждання:
- а) конфуціанство;
 - б) даосизм;
 - в) санх'я;
 - г) чарвака-локаята;
 - д) буддизм.
8. Філософська концепція Конфуція пов'язана, в першу чергу з проблематикою:
- а) світобудови;
 - б) мистецькою;
 - в) морально-етичною;
 - г) пізнавальною;
 - д) містичною.

Т е м а 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Основні етапи розвитку античної філософії.
2. Філософія досократиків.
3. Філософія періоду античної класики.
4. Філософія – етична думка еллінізму.

Теми рефератів

1. Космоцентричний характер ранньої грецької філософії.
2. Вчення про першооснову та першопочаток усього суцього у філософії Мілетської школи.
3. Антропоцентризм у вченнях античних філософів класичної доби.
4. Проблема душі й тіла у філософії Арістотеля.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Космоцентричний характер ранньої грецької філософії.
2. Розкрийте зміст гераклітового поняття „вогонь”.
3. Суть вчення піфагорійців.
4. Переорієнтація філософії з пізнання природи на пізнання людини.
5. Характерні риси давньогрецької філософії до сократівського періоду.
6. Назвіть родоначальників матеріалізму та ідеалізму в філософії.
7. Ідея саморуху у давньогрецькій філософії.
8. Історична заслуга та обмеженість античної філософії.
9. Основні філософські ідеї та напрями епохи еллінізму.
10. У чому подібність і відмінність античної грецької і римської філософій.

Література до теми

1. Антологія кинизма. –М., 1984.
2. Антологія мирової філософії. В 4-х т. –Т.1. –М., 1970.
3. Аристотель. Сочинения в 4-х т. –М., 1976–1983.
4. Асмус В.Ф. Античная философия. – М., 1976.
5. Диоген Лаэртій. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. –М., 1986.
6. Історія філософії. Проблема людини та її меж /За ред. Н.Хамітова. –К., 2000.- С.18-34.
7. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К., 2005.
8. Кондзьолка В.В. Нариси античної філософії. – Львів, 1993.
9. Лосев А.Ф. История античной философии. –М., 1989.
10. Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии. –М., 1997
11. Материалы Древней Греции. – М., 1955.
12. Надточиев А.С. Философия и наука в эпоху античности. –М., 1990.
13. Платон. Собрания сочинений в 4-х т. –М., 1990-1991.
14. Плутарх. Избранные жизнеописания. –М., 1987.
15. Філософія Стародавнього світу: Читанка з історії філософії: У 6 кн. /За ред. Г.І.Волинки. –1992. –Кн.1.
16. Фрагменты ранних греческих философов //Ч.1. – М., 1989.
17. Чанышев А.Н. Курс лекций по древнегреческой философии. –М., 1981.
18. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М., 1991.
19. Юнг К. Йога и Запад // Архетип и символ. –М., 1991.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Розглядаючи перше питання семінарського заняття студенти повинні звернути увагу, що філософія, як самостійна галузь знань, виникла в стародавньому грецькому суспільстві в VII—VI ст. до н. е.. Філософію Стародавньої Греції та Риму ще називають Античною філософією. В її історії виділяють такі основні періоди: зародження і формування досократівської філософії (VI ст. – V ст. до н. е.) або натурфілософія, для якої було властиве споглядальне сприйняття і тлумачення природи як єдиного і живого цілого; розквіт і зрілість, або класична грецька філософія (V – IV ст. до н. е.), яку ще називають антропологічним поворотом у філософії, що був зумовлений заміною теми природи темою людини і суспільства; грецька філософія доби еллінізму та латинська філософія Стародавнього Риму (III ст. до н.е. – V ст. н. е.), яку деякі дослідники називають періодом занепаду античної філософії, в цей період на перший план висувається гносеологічна та етична, а згодом і релігійна проблематика у формі раннього християнства.

Можна виділити такі найбільш загальні специфічні риси античної філософії: теоретичне ставлення до світу (замість образного міфологічного світогляду); натурфілософія (не віддиференційована від конкретно-емпіричного знання); відсутнє, в основному, свідоме протиставлення мислення і буття (вперше питання про відношення мислення і буття поставив Парменід (VI—V ст. до н. е.) у зв'язку з розподілом буття на чуттєво даний та на світ, що сягається розумом); наївний матеріалізм (все загальне в речах (субстанція) розглядається як певна конкретна речова структура); стихійна діалектика.

2. Розкриваючи друге питання студенти повинні знати, що першоджерелом грецької філософії була міфологія. Ранні грецькі філософи відчували помітний вплив міфологічних образів. Проте вже вони намагалися пояснити явища природи і

суспільства на ґрунті природних причин. Оскільки перших філософів приваблювала саме природа, вони називали себе натурфілософами. Але натурфілософія не єдиний напрямок зацікавлень античних філософів. Можна дивуватися плюралізму концепцій, розглядаючи історію гр. філософії. Якщо в пізніх національних філософіях в основному переважає в основному переважає один напрямок, то в грецькій їх дуже багато. Так, мілетська школа ґрунтується на принципі множинності першопочатків світу, а елейська школа бере за основу принцип єдності. Геракліт бачить світ у русі та становленні, а Зенон (елейський) доводить неможливість пояснення руху взагалі, Анаксагор говорить, що елементи матерії поділяються до нескінченності, атомісти ж вважають, що ці елементи – неподільні.

Засновником античної філософії вважається Фалес (624—547 рр. до н. е.) із Мілета. Він першим поставив завдання виявити єдине, основоположне начало розмаїтого світу, що дається людині в її відчуттях. Таким началом він вважав воду. В епоху панування міфологічного світогляду зведення якісного різноманіття речей до єдиної субстанції вимагало глибини та сміливості думки. Тому можна визначити, що це був перший “пролом” у міфологічній свідомості. Вслід за Фалесом, Анаксімен за першооснову брав повітря, Анаксимандр — апейрон (гр. — безкінечне, невизначене, незнищене), Геракліт — вогонь, Де-мокріт — атоми, Емпедокл — чотири стихії: вогонь, повітря, воду, землю.

Мілетці крім розробки філософських концепцій займалися вивченням конкретних явищ і розв’язанням практичних завдань. Було відсутнє розчленування наукового знання, в поняття “філософія” входили всі галузі знання, тобто її предметом була природа в цілому (натурфілософія). Так, Фалес був і природознавцем, і будівником мостів, вимірювачем храмів у Єгипті, передбачив сонячне затемнення, першим розділив рік на 365 днів. Анаксимандр виготовив сонячний годинник, розробив особливу карту суші та моря.

Але античні натурфілософи прагнули вирішити проблему мінливості, плинності буття. Геракліт (із Ефеса) стверджував, що всі предмети, а також душа людини походять з одного начала — вогню, — тому що вогонь найбільш рухливий, мінливий, безперервно плинний. Геракліт вперше свідомо розробляє діалектичний погляд на світ і справедливо вважається засновником античної діалектики. Але його діалектика натуралістично-космологічна і споглядальна. Він не доходить до розробки діалектики мислення, діалектики понять. Його заслуга — утвердження діалектичного погляду на природний світ.

Проблему руху прагнув вирішити також Зенон. Він висуває свої знамениті апорії (від гр. — трудність, безвихідне становище): “Дихотомія”, “Ахілл”, “Стріла” та ін. Останні, за Зеноном, стверджують суперечливість руху. В результаті він приходив до заперечення руху, про який свідчать почуття. Знайшовши суперечливість руху, Зенон робить висновок про суперечливість мислення, яке досягає руху. Цим було закладено основу розробки діалектики понять для відображення діалектики об’єктивного світу.

Важливим етапом у розвитку античної філософії було атомістичне вчення Демокріта (460—370 рр. до н. е.). Демокріт, обґрунтовуючи першоначала, вважав, що об’єктивно існують атоми і пустота. Безкінечна кількість атомів наповнює безкінечний простір — пустоту. Атоми повні, непроникні. Неможливо, щоб в одному і тому самому місті існували два тіла, два атоми. Атоми незмінні, постійні, вічні. Вони рухаються в пустоті, з’єднуються між собою й утворюють безкінечну кількість світів. Оточуючий нас світ — це не що інше як народження та смерть безкінечних світів, що складаються з атомів. Атоми відрізняються один від одного за формою, величиною, порядком і положенням. Рух — невід’ємна властивість атомів. Рух розумівся Демокрітом не лише як просте, прямолінійне переміщення атомів у пустоті, але і як вихроподібне, в результаті якого виникають, розвиваються та гинуть світи. Душа, за Демокрітом, теж складається з атомів. Вони — вогненні, гладенькі. Ми вдихаємо в себе вогненні атоми.

Дихання не дозволяє вийти з тіла всім вогненным атомам. Якщо їх вийде багато, то настане непритомність, а потім і смерть. Розвиток світу здійснюється закономірно, причинно, обумовлено. Все має причину, безпричинних явищ немає. Ніякої розумності в світі немає. Відносну доцільність у світі Демокрит називав наслідком тривалого розвитку матеріального світу, комбінацій атомів. Помилково вважав, що немає випадкових явищ і процесів. Випадковим він називав те, причину чого ми не знаємо. Атомістичне пояснення природи, хоча воно і метафізичне (незмінність атомів), здійснило значний вплив на подальший розвиток природознавства.

3. Розвиток античної філософії логічно прямував до антропологічної, власне людської проблематики. Вже принцип Протагора (“Людина — міра всіх речей”) привчав людей не покладатися на авторитет і прийняту думку, а виходити в усіх судженнях з власного розуміння.

Антропологічний поворот в античній філософії пов’язаний з ім’ям Сократа (470—339 рр. до н. е.). Принципом своїх філософських роздумів Сократ зробив вислів: “Пізнай самого себе”. Це означало початок нового етапу в розвитку філософської думки: призначення філософії віднині — не вивчення природи, а пізнання людини. Сократ прагнув осмислити людину через розгляд специфіки її діяльності. Правда, діяльність розумів у досить вузькому плані — у сфері моральної поведінки. Він ототожнював знання і добродетельність — оскільки людина в своїх діях керується знанням, то має давати собі чіткий, свідомий звіт відносно принципів, якими вона керується.

Сократ висунув важливе філософське положення: основою діяльності людини є загальні поняття, які за своєю природою є ідеальними. Він досліджує природу загальних понять, але виключно у сфері моралі. Аналізу практичної діяльності людини він не торкається. Походження та знаходження загальних понять для Сократа є таємницею. З метою знаходження сутності загальних понять Сократ розробляє особливий метод — майевтику. Це не що інше, як процедура підведення співрозмовника до правильної відповіді шляхом питань, які б наводили, допомагали шляхом знаходження протиріч в судженнях опонента. Втіленням цього методу є мистецтво діалогу.

Не менш цікавою постаттю у філософії є Платон (427—347 рр. до н. е.), який був учнем Сократа. Він зробив спробу дати відповідь на питання про походження та знаходження загальних понять. Він вважав, що ідеї (загальні поняття) — це ідеальні зразки або моделі існування всього реального світу, чуттєвого розмаїття речей. Вони існують самостійно в особливому світі, який відділений від природного та соціального буття. Всі конкретні речі і люди існують в силу причетності до ідей, які знаходяться в потойбічному світі. Реальний чуттєвий світ є блідою копією світу ідей.

Концепція Платона — це класичний варіант об’єктивного ідеалізму, на який орієнтувалося багато філософів на наступному двотисячолітньому шляху розвитку філософії. Платон розробив філософську систему, в якій відобразилися типові уявлення епохи про взаємини людини та світу. Згідно з його твердженням, світ — це всезагальний космос, він — завершений, цілісний, гармонійний. У ньому є місце і суспільному життю людей, і кожній людській істоті. При цьому існує певна аналогія, подібність основних структур світу: космосу, держави, людської душі. Будова всіх їх троїста: в космосі — це, по-перше, вищий вічний світ ідей (першообрази чуттєвих речей); по-друге, душа світу (те, що об’єднує світ чуттєвих речей); по-третє, тілесний світ чуттєвих речей; в державі — це ієрархія трьох станів: філософи-правителі, воїни-стражники, вільні трудівники (землероби і ремісники); в людині — це розумна, шалена (афектна) і пожадлива (хтивна) душа.

Слід відмітити, що особливе місце у платонівському об’єктивному ідеалізмі займає вчення про людину. Платон розглядає людину як єдність душі і тіла. Людська душа безсмертна, причому до народження людини вона перебувала в потойбічному

світі і спостерігала блискучий світ вічних ідей. Тому в земному житті душі людини виявляється можливим осягнення ідей як пригадування того, що бачилося раніше. Філософ підкреслює дві специфічні ознаки людини — фізичного і духовного порядку. Сутність людини не зводиться до якоїсь однієї ознаки.

Цікавими є думки Платона стосовно походження та устрою держави. Держава, за Платоном, з'являється як результат властивих від народження людям потреб і самі стани держави виникають в результаті розвитку природних потреб людини. На його думку, суспільство складається з трьох станів: філософів, які на основі споглядання ідей управляють всією державою; воїнів, основним завданням яких є охорона держави від внутрішніх та зовнішніх ворогів; робітників (землеробів і ремісників), які підтримують державу матеріально. Платон вважає, що може існувати три основних форми правління — монархія, аристократія і демократія. Кожна із них поділяється ще на дві: монархія — влада одного, може бути законною (цар) або насильницькою (тиран); аристократія — влада небагатьох, може бути владою кращих або гірших (олігархія); демократія — влада всіх, може бути законною або беззаконною (насильницькою).

Всі шість форм державної влади Платон піддає жорсткій критиці. Найгіршими він вважає демократію, олігархію і тиранію і будує власний зразок державного устрою. Створений ним утопічний план державного і суспільного устрою в історії філософії отримав назву “ідеальної держави Платона”. “Ідеальна держава” — це рабовласницька аристократична республіка або монархія. Платон прагне теоретично обґрунтувати аристократичну форму рабовласницької держави. Він робить спробу розробити засоби, за допомогою яких можна було б втілити ідеальну державу в життя: необхідно встановити спільність дружин та дітей воїнів (стражів), позбавити їх власності, з дитинства виховувати в них військову доблесть; на чолі держави мають стояти філософи, які від природи здатні пізнавати буття та істину, досягти ідеї блага, яка, знаходячись за межами буття, так само сяє в світі ідей (і осягається розумом), як у світі видимому — сонце.

Учнем Платона був Аристотель (384—322 рр. до н. е.), який є одним із найвидатніших античних філософів — учень Платона. Студентам цікаво буде знати, що він був вчителем і вихователем Олександра Македонського. Він суттєво трансформував систему об'єктивного ідеалізму. Критикує теорію ідей Платона, відомий його афоризм - “Платон мені друг, але істина дорожча”. На відміну від останнього, який стверджував самостійне, окреме одне від одного існування світу ідей і світу речей, Аристотель вважає, що сутність речі невід'ємна від самої речі. Речі – це нерозривне поєднання форми та матерії. Матерія - це те, з чого виникають речі (мідь для статуї, глина для горщика); форма перетворює пасивну матерію і робить річ саме такою, конкретною річчю. Поняття форми в Аристотеля близьке платонівському поняттю ідеї, як моделі речей. Формою усіх форм є Бог як своєрідний “першодвигун”, саме він надає світу певний поштовх, що є першопричиною усього суцього.

Проміжною ланкою між матерією і конкретними речами є чотири елементи: вогонь, повітря, вода та земля. Завдяки сумісній дії всіх чотирьох елементів існують речі, що несуть свої начала у собі самих, мають власну сутність. Форма — активна, матерія — пасивна. Матерія — лише можливе буття речі, форма надає речам їх дійсне буття. Становлення речі визначається ентелехією (внутрішньою метою руху), тим, заради чого вона є, існує. Цим самим Аристотель вперше в філософії, у чітко усвідомленій формі сформулював проблему телеології, тобто вчення про доцільність світу.

Історичною заслугою Аристотеля є створення логіки як методу пізнання дійсності. За Аристотелем, логіка є органон, тобто власне людський винахід.

Великим відкриттям Аристотеля є усвідомлення якісної відмінності суспільного життя від природного буття і розуміння людини як істоти суспільної, існування якої можливе лише в суспільстві.

Розглянувши вчення Сократа, Платона та Аристотеля – найвизначніших представників класичного періоду античної філософії, студенти повинні усвідомити, що історичне значення цього періоду полягає у визначенні предмета та основного питання філософії, що становлять сутність філософського пізнання.

4. Після смерті Аристотеля починається нова доба в історії Античного світу. Зміни пов'язують із наслідками завоювань Олександра Македонського (356-323 рр. до н. е.), що прилучив до грецької цивілізації Єгипет, Близький Схід та Індію. Період, протягом якого грецька культура й мова відіграють вирішальну роль на території Македонії, Сирії та Єгипту, називають елліністичним. З 50-го року до н.е. політико-військову перевагу здобуває Рим. Від Іспанії до Азії панує римська культура та латина. Цей період триває до II ст. до н.е. і називається римським періодом, або пізнім античним.

Елліністично-римська філософія не відзначалася оригінальністю. Її особливістю стає те, що ряд філософських шкіл звернулися до особистого життя людей: епікурейці, стоїки, скептики. На перший план висувається етика з питанням: у чому полягає щастя і як його досягти?

Наука цього часу теж відчула на собі вплив злиття багатьох культур. Науковим осередком стає м. Олександрія з надзвичайною бібліотекою. В релігійній сфері можна було побачити співіснування грецьких, єгипетських та східних вірувань, особливо в Римі. Спільним у релігійних уявленнях стає віра в спасіння від смерті.

Для створення певної філософської картини цього часу треба побіжно розглянути філософські уявлення кініків, стоїків, епікурейців та неоплатонізм. Зокрема, досить оригінальною є школа кініків, які наголошували на тому, що справжнє життя не пов'язане з матеріальним світом. З таких позицій досягти щастя може кожна особа. Дух цього вчення виражався у необмеженій свободі в усьому. Найвідомішим кініком був Діоген з Сінопу.

Також в цьому питанні слід розглянути специфіку філософії Стародавнього Риму, яка була репрезентована творчістю Сенеки, Марка Аврелія, Тита Лукреція Кара, Марка Тулія Цицерона та ін. Загалом філософія Стародавнього Риму завершує собою розвиток філософської думки в епоху кризи і розпаду рабовласницького суспільства. В надрах цієї філософії на її “уламках” сформувались ідейні передумови для виникнення раннього християнства як нової релігії, що несла у собі нове розуміння світу та місця людини у цьому світі.

Тести для самоперевірки знань

1. Назвою “антична філософія позначають”:

- а) філософію стародавнього світу;*
- б) філософію перших, найбільш давніх цивілізацій;*
- в) філософію давньогрецьку, елліністичну та римську;*
- г) давньогрецьку філософію;*
- д) ранню європейську філософію, тобто філософія, що виникла на території сучасної Західної Європи.*

2. До найголовніших сприятливих умов формування античної філософії слід віднести:

- а) сприятливі географічні та кліматичні умови;*
- б) активні зв'язки давньої Греції з прадавніми цивілізаціями;*
- в) високий рівень розвитку різних форм діяльності та демократичний устрій у більшості давньогрецьких полісів;*
- г) активність і талановитість давньогрецького народу.*

3. Перший етап розвитку античної філософії називають натурфілософським тому, що на ньому першим об'єктом філософського осмислення була природа, а першою

проблемою поставало осмислення основних сфер людської життєдіяльності (свою відповідь обґрунтуйте).

Так

Ні

4. Ідея атомістичної будови речовини, висунута Демокритом, базувалась на:

- а) експериментальних підтвердженнях хімічної неподільності атома;*
- б) тезі про те, що речовина не може зникати безслідно і не може виникати із нічого;*
- в) на вченні про те, що в основі всіх процесів дійсності лежить взаємне перетворення світових стихій;*
- г) на геометричній концепції світових елементів, розробленій Платоном;*
- д) тезах олеатів про те, що буття єдине та неподільне.*

5. Хто із названих античних філософів є автором концепції ідеальної держави:

- а) Демокрит;*
- б) Платон;*
- в) Геракліт;*
- г) Арістотель;*
- д) Сократ.*

6. Сократ основну увагу у свої міркуваннях приділяв:

- а) космосу та законам його розвитку;*
- б) людині та внутрішнім чинникам її дій;*
- в) співвідношенню світу ідей та світу речей;*
- г) політичному устрою держави;*
- д) атомістичній теорії.*

7. За Платоном слід припустити, що в основі речей лежать вічні та незмінні ідеї тому, що:

- а) у світі нічого не виникає із нічого і не зникає в нікуди;*
- б) тільки за такої умови ми можемо перейти від сприйняття речей до їх мислення;*
- в) справжнє буття є вічним та незмінним;*
- г) тільки за такої умови людина зможе мати надійні знання;*
- д) на поверхні речей все змінюється, але сутність речей залишається незмінною.*

8. Новаторство Арістотеля полягало в тому, він створив:

- а) вчення про нерозривну єдність форми та матерії;*
- б) вчення про душу;*
- в) ідею катарсису – очищення шляхом естетичного переживання;*
- г) науку про закони та форми правильного мислення - логіку;*
- д) вчення про чотири причини всього суцього.*

Тема 4. ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

План

1. Виникнення християнства, його вплив на формування філософської парадигми Середньовіччя.
2. Раннє середньовіччя – філософія патристики.
3. Пізнє середньовіччя - філософія схоластики.
4. Західноєвропейська філософія епохи Відродження.

Теми рефератів

1. Християнство як релігія: від політеїзму до монотеїзму.
2. Вчення І.Златоустого про людину та її свободу як “виправлення”.
3. Візантійська та римська парадигма у європейській філософії.

4. Гуманізм Відродження як альтернатива середньовічній схоластиці.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Особливості розвитку філософської думки в країнах Арабського Сходу.
2. Філософське вчення мутукалізму.
3. Мутакаліми та суть їх діяльності.
4. Світогляд і практика суфізму.
5. Основні філософсько-просвітницькі ідеї аль-Маарі.
6. Суть онтологічного і гносеологічного вчення аль-Фарабі, Ібн-Сіна та Ібн-Рушда.
7. Особливості розвитку філософії Сходу XIX – XX ст..
8. Вплив ісламу на становлення філософії в Туреччині.

Література до теми

1. Августин. Исповедь. –М., 1991.
2. Антология мировой философии: в 4-х т.т. Т.1. – М., 1970.
3. Баткин А.Н. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. – М., 1989.
4. Баткин Л.М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. –М., 1978.
5. Библия: Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. – М., 1992.
6. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
7. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. –М., 1984
8. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К., 2005.
9. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии. – М., 1983.
10. Монтень М. Опыты. Избранные главы. –М., 1991.
11. Мор Т. Утопия. Кампанелла Т. Місто сонця. –К., 1988.
12. Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесіди. –К., 1993.
13. Соколов В.В. Европейская философия XV – XVII веков. –М., 1984.
14. Соколов В.В. Средневековая философия. – М., 1979.
15. Тажуризина З.А. Философия Николая Кузанского. –М., 1972.
16. Хейзинга И. Осень Средневековья. –М., 1989.
17. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. – М.,1991.
18. Эстетика Ренессанса. Антология: В 2-х т. –М., 1981. –Т.1.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Відповідь на перше запитання плану повинна початися з оцінки історичної ситуації. Справа в тому, що в IV-V ст. у Європі відбулися глобальні зміни. Римська імперія розділилася на дві окремі держави — Західну і Східну імперії, на місці яких згодом виникають, з одного боку, Європейські держави, а з другого — Візантійська імперія. З розпадом Римської Імперії починається новий період в історії Європи — Середні віки, який продовжувався до XV ст.

Цей час знаменувався тим, що до IV-V ст. вже склався певний світоглядно-релігійний ґрунт у регіоні. На зміну язичництву прийшло християнство, яке стало основою світоглядної системи європейської цивілізації. Саме тому в епоху Середньовіччя в Європі розвивалася в основному християнська філософія.

Якщо античну філософію називають космоцентричною з огляду на те, що в центрі її пошуків стоїть Всесвіт і людина, то християнська філософія Середньовіччя — теоцентрична. У свою чергу, ідея Бога проходить крізь внутрішній світ людини. Тому філософська проблематика Середньовіччя у своїй основі лишається незмінною, хоча відбувається зміщення наголосів.

Оскільки середньовічний спосіб буття формує сприйняття світу “за образом і подобою” духу, то вирішення усіх проблем людини пропонується шукати у сфері духу. Безперечно, що найдосконалішим втіленням духовності є Бог. Теологія стає основним знанням цього часу. Як наслідок, християнська філософія, на відміну від античної, проголошує тілесні характеристики вторинними, натомість підкреслює важливість духовних критеріїв оцінки осіб.

Вивчаючи філософію періоду Середньовіччя, треба пам'ятати ще й ознаки середньовічної філософської парадигми. Для середньовічної суспільної свідомості світ має характеристики “подвійного буття”. Перше і основне — це Божественний, небесний світ, друге буття — це плотський, земний світ. Не менш важливими ознаками були головні філософські проблеми, довкола яких “оберталась” середньовічна філософія: який взаємозв'язок існує між античною філософією і тим, що написано в Біблії, чи існує суперечність між Біблією та розумом (чи віра і знання можуть іти в парі)?

2. Наступне, друге питання присвячене висвітленню ролі творців “отців церкви” у розвитку християнської філософії. У I-VI ст. нашого часу ряд мислителів (Василь Великий, Григорій Нісський, Тертулліан, Оріген, Августин Блаженний) розробили основні догми християнської релігії, на яких ґрунтували свої філософські переконання. Саме цих філософів стали називати “отцями церкви”, а літературу створену ними, — патристикою (від слова *pater* — отець).

Треба знати головні проблеми патристики, такі, як: тринітарна, або проблема сутності Бога і Його потрійності; проблема співвідношення віри й розуму; розуміння історії як руху до певної мети; визнання свободи волі людини та можливості спасіння душі; проблема походження зла у світі і причини, через які його терпить Бог.

Готуючись до відповіді на це питання, варто пам'ятати, що однією з найважливіших проблем раннього періоду патристики була проблема співвідношення науки, в першу чергу філософії і християнської віри, її вирішували Квінт Тертулліан (160-220 рр.) та Оріген (185-243 рр.).

Відомо, що Тертулліан був адвокатом у Римі і став християнином у 195 р. Саме йому належить ряд відомих у світі афоризмів, зокрема: “Не шукай спільного між Афінами та Єрусалимом, академією і церквою, еретиками і християнами”. Вчений був прибічником точки зору, що всі античні філософи, які намагаються пізнати світ поза Божим відкриттям і покладаються на людський розум, гідні засудження. Висновок Тертулліана полягає в тому, що сили людського розуму повинні підпорядковуватися вірі. Обґрунтування Божого буття він оригінально висловив за допомогою твердження: “Син Божий був розіп'ятий. Я цього не соромлюся, тому що ніби треба соромитися. Син Божий помер: належить цьому вірити, бо мій розум постає проти цього. Він повстав з гробу, в який був покладений: діло вірне, тому що здається неможливим”. Ці рядки Тертулліана відкрили новий напрямок мислення — так звану дзеркально-паралельну філософію і були перефразовані у відомий афоризм: “Вірую, бо це є абсурдним”.

На противагу Тертулліану Оріген вважав, що християнство є логічним завершенням античної філософії і вивчення філософії необхідне для повного досягнення істин віри.

Розглядаючи це питання, треба звернути увагу на середньовічний містицизм. Вчення про Божественне проникнення у людське пізнання є основою напрямку Середньовічної філософії — містицизму. Це вчення бере початок у працях каппадокійців — Григорія Богослова, Василя Великого, Григорія Нісського та Августина Блаженного.

Найвідомішим представником середньовічної патристики є Аврелій Августин (Блаженний) (354-430 рр.). Августин, спираючись на Біблію, вчить, що весь світ пронизує Логос, що має природу світла, оскільки існує єдина причина виникнення всього — Бог. Ні речі, ні людська душа не містять у собі світла. Вони світяться відо-

браженим світлом. Бог — це світло невидиме, яке робить видимим все інше. Будь-яке пізнання здійснюється крізь промені Божого Світла. Світло фізичне дає можливість бачити тілесні речі, світло розуму — інтелігібельні предмети, світло Благодаті — істини Відкриття. Містицизм учить, що до гріхопадіння людина була духовною істотою світлової субстанції. Тепер, у процесі спасіння душі, людина має повернути собі світловий духовний вигляд.

Характерним для вчення Августина Аврелія було те, що він до деякої міри протиставляв дух і природу. Кінцевий висновок, до якого приводила така позиція, мав полягати у твердженні — дух є все, а тіло — ніщо. Видатний християнський мислитель Августин за філософський фундамент своєї теорії обирає вчення Платона та неоплатоніків, проте він оголошує філософію суто людським, нижчим знанням, яке має бути повністю підпорядковане вірі, релігії. Як наслідок таких переконань виникає Августинівське положення про дуалізм Бога і світу, їх повне протиставлення. Бог створив світ і не залежить ні від природи, ні від людини. Натомість людина абсолютно залежна від Творця.

Серед інших важливих філософських проблем, розглянутих Августином Блаженным, особливу увагу зверніть на проблему часу і буття, а також концепцію історичного розвитку людства. Відомо, що Августин, як ортодоксальний християнин, спирався на те, що Господь створив світ “з нічого”. Сам Він перебуває поза часом і простором. Для Бога існує тільки вічність. Людина має минуле, теперішнє і майбутнє, проте насправді час існує у свідомості людини, яка щось згадує і на щось сподівається. В дійсності для людини існує тільки теперішнє, яке за Августином, у розумі розкладається на “теперішнє минулого” (пам’ять); “теперішнє теперішнього” (споглядання); “теперішнє майбутнього” (надія). Висновок мислителя, що стосується призначення людини, полягає в тому, що, будучи створеною за Божою подобою, людина має свободу волі, яку може скерувати до спасіння душі.

3. Готуючись до відповіді на третє питання плану, треба пам’ятати, що другий етап розвитку середньовічної філософії — етап схоластики — триває протягом VIII—XV ст. і виступає продовженням розвитку етапу патристики. У цей час у римсько-католицькій церкві відбувається раціоналізація християнського віровчення, коли основні догми намагаються обґрунтувати за допомогою філософії. У цьому процесі і з’являється схоластика, що означає “шкільна” філософія (викладалася в школах та університетах).

Схоластичне філософське мислення було пов’язане з іменами таких його головних теоретиків, як Еріуген, П’єр Абеляр, Ансельм Кентерберійський, Фома Аквінський та ін., і зосереджувалося, в першу чергу, на двох проблемах - суперечці між реалізмом і номіналізмом та доказах Божого буття. Антична філософія в цей час жодною мірою не вважається ворожою християнству, навпаки, низка її положень застосовується при розробці проблем християнської філософії.

У період ранньої схоластики знову виникає суперечка про те, чи існують реально загальні поняття, чи ні. Нагадаємо, що Аристотель критикував вчення Платона за визнання ним існування незалежного світу ідей — Гіперуранії. Аристотель, натомість, стверджував, що ідеї як сутності речей не можуть бути відокремлені від того, сутністю чого вони є.

У часи Середньовіччя ця суперечка вилилася у суперечку між номіналізмом та реалізмом про універсалії — загальні поняття. Проблема була нерозривно пов’язана з християнським догматом про триєдину сутність Творця.

Реалісти вважали, що реально існує лише загальне. Крайні реалісти дотримувалися платонівського вчення про ідеї як поняття перед речами. Помірковані твердили, що загальне існує реально, але не поза речами, а в них. Номіналісти не допускали реального існування універсалій.

Реаліст Ансельм Кентерберійський (1033-1109 рр.), ґрунтуючись на своїх переконаннях, розробив загальновідомий “онтологічний” доказ буття Бога. Він міркував так. У всіх людей є думка про існування Сутності, вище за яку нічого немає (Бога). Якщо така думка існує, то Бог є насправді, а не тільки в розумі. Адже якщо найвища Сутність знаходиться тільки в розумі, вона буде нижча за ту, що існує в реальності і в розумі. Оскільки в мене є думка про Бога, Бог існує реально. Отже, загальне існує реально, як і одиничні речі.

Росцеллін (1050-1125 рр.) заперечував таке розуміння загального. Він, будучи представником протилежного напрямку — номіналізму — вважав, що у світі існують лише одиничні речі, а загальне реально не існує. Переносячи своє розуміння на догму про Трійцю, він казав, що, оскільки існує тільки “одиничне”, то Трійця — це або три окремі особи, або три назви однієї Особи, за що його вчення було визнано єретичним.

У цілому в розвитку схоластики виділяють чотири періоди: IX ст. — підготовчий період; IX-XII ст. — період суперечок про роль віри і розуму; XIII ст. — «золотий вік» схоластики, що завершився створенням офіційного вчення римо-католицької церкви — томізму; XIV ст. — криза схоластики.

Перший період розвитку схоластики найяскравіше представлений у вченні І.С. Еріугена. Світобудову філософ пояснює з позицій неоплатонізму, чітко відокремлюючи матеріальний і духовний рівні. Продовжуючи аналіз питання про взаємозв'язок віри і розуму, релігії і науки, Іоанн Скот Еріуген доходить висновку, що вони є нероздільні: “Справжня філософія є справжньою релігією, і, навпаки, справжня релігія є справжньою філософією”. У християнському дусі Еріуген тлумачить проблеми людини і світу: свободу волі, джерела зла, які він бачить у людях інших. Разом з тим, треба знати, що позиція універсалізму, яку займає філософ, що “всі люди будуть спасенні”, суперечить біблійному віровченню.

Другий період розвитку схоластики знаменує вчення П'єр Абеляра (1079-1142 рр.). Готуючись до відповіді, зосередьтеся, в першу чергу, на спробі мислителя примирити номіналізм та реалізм у своєму вченні, що дістало назву концептуалізму. Так, він твердив, що загальне існує не поза речами, а в самих речах і виділяється нашим розумом, коли ми їх розглядаємо. Для нашого розуму “загальне” є цілковитою реальністю. Словом, воно існує реально в розумі (концептуально). Суперечку щодо Божественної Трійці Абеляр пропонував розв'язати шляхом таких міркувань: три особи Трійці — це три атрибути Бога — могутність, мудрість, благість. Разом вони утворюють досконалу Сутність. Проте вчений зводить Трійцю до існування якостей однієї Особи, що було проголошено єретичним. Важливим моментом вчення мислителя є те, що він намагається вирішити проблему, як зробити віру зрозумілою за допомогою доведень розуму. За його переконанням, не можна вірити в те, чого не розумієш. П.Абеляра, до того ж, вважають творцем західноєвропейської методології наукового пізнання. Зокрема, він дійшов висновку, що наукове пізнання можливе тільки тоді, коли предмет пізнання піддається критичному аналізу, виявляється його внутрішня суперечливість і, згодом, виділені протиріччя намагаються пояснити за допомогою логічного мислення. Надаючи великого значення логічному мисленню, він вважав розум могутнім знаряддям віри: “Пізнаю те, у що вірую” — твердив філософ.

Найвідоміший мислитель Середньовіччя — Фома Аквінський (1225-1274 рр.) Він народився у знатній родині графа Аквінського. Головні положення його філософії, яка дістала назву томізму, складають основу сучасної католицької християнської філософії — неотомізму.

Головні праці відомого схоласта — “Про Трійцю”, “Про початки природи”, “Сума теології”, “Про вічність світу” тощо. Зверніть увагу на те, як Фома примирив реалізм і номіналізм. Він запропонував оригінальне вирішення, яке було прийняте Церквою. Загальне, твердив він, існує реально, а не в розумі у вигляді ідей. Загальне

існує в Господі. Бог є повнота буття, “загальне” в “чистому вигляді”. “Загальне” — це буття, створене Богом. Моменти загального можуть існувати в будь-чому.

Зупиніться на питанні співвідношення науки й віри, над яким працював філософ. Зокрема, він визнав відносно самостійну роль науки і, в першу чергу, філософії. Вона є преамбулою віри. Розум аналізує факти, відчуття і приходять до істини, пояснюючи Боже буття і цінності християнства. Догмати віри, доведені за допомогою філософських аргументів, зміцнюють християнську віру. Спираючись на вчення Аристотеля, Ф. Аквінський доводив буття Бога, визнаючи, разом з тим, неможливість обґрунтувати першородний гріх, виникнення світу “з нічого”. Перший доказ Божого буття виходить з Аристотелевого розуміння сутності руху: існує першодвигун, який сам не потребує джерела, це — Бог. Другий доказ базується на Аристотелевому принципі похідної першопричини. Кінцевою причиною всього може бути тільки Бог. Третій доказ випливає з розуміння категорій необхідного і випадкового. Є певна Сутність, необхідна сама по собі, це тільки Бог. Четвертий доказ пов'язаний з визнанням зростаючих ступенів досконалості. Є певна абсолютно досконала Сутність, це — Бог. П'яте доведення Аквінський наводить, спираючись на визначення доцільності. Є розумна Сутність, яка покладає мету для всього, що відбувається в природі. Такою Сутністю може бути тільки Бог.

Цікаво, що Фома Аквінський, у певному розумінні, здійснив “переворот” на шляху пізнання істини, спираючись на “здоровий глузд” і аналогію людських органів чуття. Так, він на протигагу патристичним ученням твердив, що людина — це єдність душі і тіла. Треба жити у реальному світі, у єдності з природою і прагнути не тільки, до райського, а й до земного блаженства. Якщо віра буде “наддуховною” вона перетвориться на абстракцію, а християнство буде “впадати” в містику. Адже природу і матеріальний світ створив Бог.

Значення Фоми Аквінського для світової духовної культури полягає в тому, що він створив розгалужену систему католицького віровчення, що пояснювала всі проблеми людини й світу.

4. Ренесанс або Відродження — важливий час в історії розвитку філософської думки (XIV-XVI ст.). Саме тоді відроджується цікавість до античної культури і філософії. Християнський теоцентризм поступово змінюється антропоцентризмом нової доби. Місце людини в світі, й воля, й доля хвилюють філософів та мислителів і митців Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Нікколо Макіавеллі, Миколу Кузанського та ін. Особливістю філософської парадигми Відродження стає відродженням інтересу не тільки до людського духу, а й до тіла. Мислителі пропонують ідею всебічного розвитку особи. Виникає таке явище Ренесансної культури, як гуманізм. Це спосіб мислення, який проголошує ідею людського блага головною метою соціального та культурного розвитку і підкреслює цінність неповторності кожної особи.

Готуючись до семінару, зверніть увагу на антисхоластичну спрямованість поглядів мислителів Ренесансу, яка знайшла відображення у натурфілософії та пантеїзмі. Натурфілософія, яка розглядає природу як Бога в речах, а людину як людинобога, що покликана до універсальної творчості. Пантеїзм — філософське вчення, в якому Бог сприймається як надприродна сила, що існує в усіх об'єктах, а не як всемогутня Особа.

Гуманісти Відродження не були атеїстами, проте критично ставилися до Церкви, вважаючи, що офіційна римсько-католицька церква неправильно розуміє Бога. У творах мислителів з'являються антиклерикальні ідеї (антиклерикалізм — критика Церкви як організації).

Розвиток філософії в епоху Відродження пов'язаний з іменами Миколи Кузанського, Парацельса, Джордано Бруно. Серед філософських ідей, які висловлюються в цей час слід звернути увагу на ідею нескінченості, яка була пов'язана з ім'ям Миколи Кузанського (XV ст.); ідея загального зв'язку духу й природи та ідея

розвитку, яка базується на цьому зв'язку, вони пов'язані з ім'ям Теофраста Парацельса (XV-XVI ст.); ідея самостійності індивідуальних створінь і їх розподілу у послідовному ряді від нижчого до вищого, вона пов'язана з ім'ям Джордано Бруно (кінець XVI ст.).

У цілому культура Ренесансу виступає як синтез християнської античної і східної культур. На ґрунті переплетення релігійних, наукових, літературних традицій в епоху Відродження народжується Західноєвропейська культура.

Тести для самоперевірки знань

1. В античному світосприйнятті провідне місце належало космоцентризму, а в середньовічному – антропоцентризму.

Так

Ні

2. При переході від епохи античності до європейського середньовіччя важливу роль відіграло:

а) руйнування класичного античного полісу;

б) змішування різних етносів та культур у межах Римської імперії;

в) загальна соціальна та духовна ситуація в Римській імперії, коли ніщо матеріальне не могло виконати роль надійних життєвих опор для людини;

г) втрата найперших життєвих орієнтирів;

д) загальна криза рабовласницького суспільства та формування засад феодального суспільства.

Свою відповідь обґрунтуйте.

3. В епоху європейського середньовіччя природне, тілесне, матеріальне розглядалось:

а) як вороже духовному;

б) як єдино можливе виявлення духовного;

в) як необхідна складова створеного світу та людини;

г) як таке створене, що мало власну внутрішню необхідність;

д) як продукт дії диявола.

4. Кого із зазначених середньовічних філософів називають “батьком середньовічної схоластики” і чому:

а) Августина Блаженного;

б) Псевдо-Діонісія Ареопагіта;

в) Флавія Кассіодора;

г) Василя Великого;

д) Северина Боеція.

5. Оберіть варіант правильної відповіді:

а) патристика це пізній, зрілий етап розвитку християнської апологетики;

б) апологетика – це ранній етап патристики.

6. “Золоте століття схоластики” - це:

а) XI ст.;

б) XII ст.;

в) XIII ст.;

г) XIV ст.;

д) X ст.

7. Виявіть підпункти, що не повинні фігурувати в характеристиках названих нижче течіях розвиненої схоластики:

НОМІНАЛІЗМ

- реально існують окремі речі;

- загальні ідеї це лише імена речей;

- загальні поняття створює людина;

- загальні поняття існують в розумі Бога.

РЕАЛІЗМ

- реально існують лише загальні ідеї;

- речі – це лише втілення ідей;

- окремі речі створює людина;

- загальні поняття не існують реально.

8. Із наведених нижче варіантів оберіть правильні: “Характерними ознаками гуманізму слід вважати”:

- а) опору на факти та ясну логіку;*
- б) піднесення значущості земного життя людини та її самовдосконалення як особистості;*
- в) висування на перший план освіти та моральних засад людського життя;*
- г) наголос на тому, що людина є перш за все творчою істотою;*
- д) сповідання принципу співвідношення макрокосмосу і мікрокосмосу.*

Тема 5. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

План

1. Особливості духовних процесів та розвитку філософії в епоху Нового часу.
2. Розвиток методології та гносеології у філософії Нового часу. Провідні філософські позиції в тлумаченні пізнання.
3. Онтологія Нового часу про світобудову та місце в ній людини.
4. Антропологічні та соціальні ідеї у філософії Нового часу.

Теми рефератів

1. Наукова революція XVII ст. Криза схоластики як методу філософського пізнання.
2. Емпіризм та раціоналізм як основні методологічні підходи у філософії Нового часу.
3. Суспільно-політичне вчення Т.Гоббса.
4. Дуалістичне і моністичне вчення про буття Р.Декарта і Б.Спінози.
5. Вчення про субстанцію Б.Спінози і Г.Лейбніца.
6. Французький матеріалізм XVIII ст.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. В чому полягає сутність просвітництва як напрямку суспільної думки?
2. Людина, її сутність та природа у філософії просвітництва.
3. Категорія „знання” у філософії Д.Юма.
4. Французькі енциклопедисти.
5. Розглянути суть природного становища людини.
6. Ідеї суспільного прогресу у філософії Просвітництва.
7. Людина як машина, держава як механізм у філософії Просвітництва.
8. Досвід реалізації філософії Просвітництва у період Великої Французької революції.

Література до теми

1. Антология мировой философии в 4-х т. , т.2. – М., 1970.
2. Антология мировой философии в 4-х т. , т.3. – М., 1971.
3. Асмус В.Ф. Декарт. – М., 1956.
4. Гусев В.И. Философия Нового времени и наука //История философии и культура.- К., 1991.
5. Гусев В.И. История западноевропейской философии XV – XVII ст. –К., 1994.
6. Дидро Д. Сочинения: В 2-х т. –М., 1986, 1991.
7. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К., 2005.
8. Момджян Х.Н. Французское Просвещение XVIII ст. – М., 1983.

9. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVIII ст. –М., 1973.
10. Нарский И.С. Готфрид Лейбниц. –М., 1973.
11. Нарский И.С. Девид Юм. –М., 1973.
12. Рассел Б. Історія західної філософії. –К., 1995.
13. Соколов В.В. Европейская философия XV – XVIII ст. –М., 1984.
14. Соколов В.В. Спиноза. –М., 1973.
15. Субботин А.Л. Фрэнсис Бэкон. –М., 1974.
16. Философия ранних буржуазных революций. –М., 1983.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Готуючись до занять, треба мати уявлення про соціально-політичні умови Нового часу. У XV—XVI ст. починає зароджуватися нова філософська парадигма, яка приходить на зміну середньовічному світогляду. Головним стає знання про природу — природознавство, а у філософії, на відміну від Середньовіччя, — нова натурфілософія.

Винайдення годинника та млина, розробка теорії рівномірних рухів і вчення про передачу механічного руху невіддільні від розвитку промисловості мануфактурного періоду. Було приблизно визначено швидкість світла, закладено основи гідродинаміки (Торрічелі). Дослідним шляхом було доведено наявність атмосферного тиску (Паскаль) і сконструйовано пристрій для його виміру — ртутний барометр. У ботаніці англійський учений Гук за допомогою мікроскопа наштовхнувся на клітинну будову рослини. Дослідники живої природи відкрили мікроорганізми, а це дало змогу досліджувати органічні збудники хвороб.

Філософська парадигма Нового часу, вважаючи саме природу істинною “світовою субстанцією”, “справжнім буттям”, створює сприятливі умови для існування філософського матеріалізму у власному розумінні цього слова. Недаремно термін “матеріалізм” виникає у XVII ст. Його вживає Роберт Бойль (1627-1691pp). Бойль під матеріалізмом розуміє вчення про фізичний зміст речовини у природі. Лейбніц вводить цей термін у власний філософський вжиток для позначення точки зору, альтернативної ідеалізму.

Важливо наголосити, що часто XVII ст. називають століттям раціоналізму. Одним із перших філософів того часу був Френсіс Бекон. У своїй творчості він поєднує напівпоетичні ренесансні уявлення з характерними для Нового часу наполегливими пошуками методу. Раціоналізм, який після Бекона почав швидко брати гору, мав глибоке коріння в економічній, технічній, а звідси і в науковій діяльності епохи. Механіка, астрономія, математика були пріоритетними науками, вони, по суті, керували іншими знаннями.

Якщо основою духовності у філософії Середньовіччя є християнські поняття Бога і “Я” (задля спасіння якого Бог став людиною), то основою духовності у філософії Нового часу є перехід від Бога до “Я”. У філософії Декарта “Я” (суб’єктивність) стає основним принципом і вихідним пунктом філософствування, у Паскаля — джерелом духовності.

Зверніть увагу на цікаві зміни, які відбуваються з парадигмою. Нова парадигма стає поліментальною. Вже з XVII—XVIII ст. можна говорити не просто про європейську, а й про англійську, французьку, німецьку і т.д.

2. Друге питання присвячене видатним особистостям цього часу, які залишили по собі оригінальні вчення. Френсіса Бекона можна назвати останнім мислителем епохи Відродження і одним із зачинателів філософії Нового часу. Бекон народився у 1561 р. в досить багатій аристократичній сім’ї. Його батько був першим міністром королеви Єлизавети. Дитячі роки Френсіс провів при англійському королівському дворі, пізніше навчався у Кембріджському університеті. Не отримавши спадку після смерті батька, він був вимушений пробивати собі дорогу в життя сам. Завдяки своєму таланту, величезній

працездатності і, разом з тим, не завжди високоморальним вчинкам він зробив блискучу кар'єру на державній службі: був генеральним адвокатом, прокурором, лордом-хранителем Великої печатки, лордом-канцлером і правителем держави за відсутності короля.

Бекон цікавили, перш за все, думки про метод пізнання. Філософський напрямок, започаткований Ф. Беконом, отримав назву – емпіризм. Головним його твором про методологію наукового пізнання був “Новий органон”. Крім того, Бекон викладав свої нариси на політичні та етичні теми. Бекон переконаний: знання — це сила, і той, хто володіє знаннями, буде могутнім, “Ми стільки можемо,— говорив Бекон,— скільки знаємо”. Бекон приймав практичну ефективність знань як доказ їх істинності, а істинність — як запоруку їх подальшого використання. Люди починають з практичного ставлення до речей. Цим ставленням завершується їх діяльність, але їх практика не буде успішною, якщо вона не спирається на знання. Цікаво, що філософ тлумачить людину як частину природи, а її дух — як своєрідний механізм споглядання реальності, призначений відтворювати природу, якою вона є. Згідно з Беконом, “Бог створив людський розум подібним до дзеркала, здатного відобразити весь світ...”. Звідси — механістичне за своєю сутністю уявлення про істину як “точне” віддзеркалювання предметів і процесів природи і про помилки як спотворення такої дзеркальної копії внаслідок дії різного роду зовнішніх причин. Бекон називає їх “ідолами”, або “привидами”, вирізняючи чотири групи таких ідолів: 1) “привиди роду”, які пов'язані з недосконалістю самого людського розуму; 2) “привиди печери” — спотворення, що мають своїм джерелом індивідуальні особливості (недоліки) розуму індивідів; 3) “привиди площі” породжуються спілкуванням людей, процес якого нав'язує індивідам ті або інші помилкові, але такі, що вже стали звичними, уявлення; 4) “привиди театру” — породжуються сліпою вірою людей в авторитети, старовинні традиції і гадки.

При підготовці до семінарського заняття зверніть увагу на те, що вчення про “привиди” було пов'язане з методом пізнання, який розробляв англійський філософ. Ф. Бекон був переконаний, що пізнавати природу можна лише певним методом, який позбавлений еkleктичних шукань та непослідовності. Проблема вибору істинного методу та її розв'язання Бекон викладає своїм улюбленим алегоричним способом.

Існують три основні шляхи пізнання: шлях павука, шлях мурахи і шлях бджоли. “Шлях павука” є спробою виведення істини з чистої свідомості. Філософ піддає критиці схоластів, які постулювали найзагальніші аксіоми, не турбуючись про те, чи відповідають вони реальним фактам, виводячи з них увесь набір наслідків, подібно до павука, який висмоктує із себе павутиння. Критика “шляху павука” перетворюється у Бекон в критику на адресу спекулятивного раціоналізму і антиемпіричного способу мислення взагалі. “Шлях мурашки” — це вузький емпіризм. Емпірики настирливо, як мурашки, збирають розрізнені факти, але не вміють їх узагальнювати, створювати справжню теорію. І тільки третій шлях, “шлях бджоли”, є істинним. Він поєднує в собі переваги перших двох “шляхів” і позбавлений хиб кожного з них. Сходження від відчуттів до найбільш загальних аксіом, від емпірії до теорії здійснюється тут безперервно і поступово. Експериментальному знанню відповідає метод Бекон, який складається зі сходження, порівняння, аналізу та експерименту.

Бекон виділяв у складі душі безсмертну, створену Богом, розумну її частину. У пізнавальному відношенні “розумна” душа протиставляється всій матеріальній природі та смертній, тілесній, чуттєвій душі. Розумна душа та Бог розглядаються Беконом як галузі теологічного пізнання, тоді як природа і чуттєва душа вивчаються науками, які очолює філософія. Таким чином, Бекон старанно розмежує поля пізнавальної діяльності і предмет історії, природничих наук і “першої” філософії — це природа і суспільство, які називаються ще “царством людини”, а предмет теології — це особливе “царство Бога”, що включає в себе розумну душу і взагалі всі кінцеві причини цілі і самого Бога. У своєму есе “Про безбожність” філософ висловлює думку, що атеїста, який

після ознайомлення з науками відкинув віру, глибока філософія змушує знову повернутися в лоно релігії. Разом з тим Френсіс Бекон, як і інші англійські філософи, звертаючи головну увагу на природознавство, на пошуки методу пізнання світу, відсував теологію начебто надругий план, чим і сприяв релігійній індиферентності та позитивістичним тенденціям у філософії, а це певною мірою негативно позначилося на духовності тодішнього суспільства.

Інший підхід до розв'язання проблеми методу пізнання запропонував Рене Декарт. Саме його вважають фундатором раціоналізму у філософії. Декарт (1596-1650 рр.) народився 31 березня у сім'ї французького аристократа. Отримав католицьке виховання. У 1649 р. за офіційним запрошенням від шведської королеви Христини Декарт їде у Стокгольм. Серед багатьох філософських творів Декарта можна виділити “Роздуми про першу філософію”, “Початок філософії”, “Правила для керівництва розуму”, “Міркування про метод”.

Істинного знання, за Декартом, людина досягає лише за допомогою розуму. Але не досить мати добрий розум, головне — вміти його застосувати, мати науково розроблений спосіб його застосування, або — метод. Він пропонує набір правил, яких треба дотримуватися.

Перше правило методу вимагає “включати в свої міркування тільки те, що інтелект уявляє так ясно і виразно, що жодним чином не дає приводу сумніватися”. У цьому правилі наявні дві ознаки: ясність, що репрезентує силу переживання, і виразність, що показує чітко виокремлення фактів. Ці ознаки стверджують в інтелекті наявність інтуїції як логічного атома пізнання, його вихідної клітинки. Інтуїція є усвідомленням істин і співвідношень, що з'явилися у розумі. Інтуїція у Декарта постає і критерієм істини як стан інтелектуальної самоочевидності. Друге правило методу вимагає ділити кожен складний предмет, на яку натрапляє інтелект, на більш прості частини для подальшого її пізнання. Поділ на прості частини належить вести до появи у свідомості простих тверджень і питань, які виявляються інтелектуальною інтуїцією. Третє правило методу вимагає керуватися ходом своїх думок, починаючи з предметів найпростіших і легко пізнаваних, підніматися поволі, як по сходинках, до пізнання найскладніших. Четверте правило — повнота систематизації. Вимагає робити повсюди настільки повні реєстри, а також загальні огляди, щоб бути впевненим, що нічого не пропущено. Наближене до максимальної повноти знання прямує від надійності (переконливості) до очевидності, ясності, виразності. Тобто індукція прямує до дедукції, а далі до інтуїції. Таким чином, Декарт доводить, що повна індукція є окремим випадком дедукції. Викладені ним правила лягли в основу характеристик будь-якого наукового пізнання.

Заслуговує на увагу вчення Декарта про вроджені ідеї. Декарт вважав, що деякі поняття і судження є вродженими, а інтуїція усвідомлює істинність цих понять і суджень. Вроджені ідеї дають нам знання, а інтуїція забезпечує усвідомлення цього знання та його істинності. До вроджених ідей він відніс низку понять: буття, Бог, існування понять, числа, тривалості, тілесності, структури тіл, фактів, свідомості, свободи волі.

Твори Декарта наскрізь пронизані ідеєю Бога, і хоча ця ідея подана в раціоналістичному дусі XVII ст., вона все ж заслуговує на увагу. Декарт вважає, що Бог виступає гарантом існування світу, його пізнання. Отже, Бог виступає надійним джерелом “природного світла”, тільки Бог у змозі вселити в душі людей як істот недосконалих думку про існування найбільш досконалої істоти.

Звертається філософ і до онтологічного доказу існування Бога — з: “Бог мислиться мною” впливає: “Бог є”. Декарт має на увазі, що “найбільша досконалість” Бога уже в собі як поняття містить ознаку реального існування.

Отже, розглянувши емпіричні та раціоналістичні ідеї Нового часу слід зробити висновок, що предметом глибокого наукового дослідження стає людська думка як така.

3. При підготовці до відповіді на третє запитання плану зверніть увагу на те, що найбільш чітко і рельєфно онтологічна тематика Нового часу була представлена в трьох її представників — Декарта, Спінози, Лейбніца.

Головна особливість вчення Декарта — його дуалізм. За Декартом, існує дві субстанції — матеріальна, що має протяжність та не має мислення, і духовна, яка має мислення, але не має протяжності. Філософія як пошук істини передбачає свій вихідний пункт, початок. Таким вихідним пунктом у Декарта стає філософія сумніву. Ця філософія бере свій початок у схоластиці XVII ст. Людина, на думку Декарта, може сумніватися в будь-чому, але вона не може не вірити, що висновок “Я мислю, отже існую” — істинний, і тому є першим і найправильнішим з усіх висновків.

Із цього тлумачення мислителя випливає його розуміння субстанції. У філософії субстанцією називають кінцеву основу всього існуючого. Субстанція обов'язково має атрибути — це її істотна властивість, без якої її не можна визначити, субстанція — “це мисляча річ”, що виявляє себе через мислення. Воно є атрибутом “мислячої речі”, а саме душі. Отже, душа — мисляча субстанція. Душа і тіло є субстанціями створеними. Нествореною субстанцією є Бог, від якого залежить існування двох інших. Близькими в Декарта є “Я” та Бог, бо основою “Я” є духовність, а, отже, Бог є глибинною істотністю “Я” та гарантом істинності людських знань. У своїй філософії Декарт, по суті, усуває Бога з природи, детеологізує її.

Барух Бенедікт Спіноза народився 24 жовтня 1632 р. у сім'ї багатого амстердамського купця Міхаеля Спінози. Дід Спінози був у числі “нових християн”, які залишили Піренейський півострів і приїхали в Амстердам. До найбільш відомих праць вченого належать: “Основи філософії Декарта”, “Богословсько-політичний трактат”, “Етика”. Помер 1677 року, похований на християнському цвинтарі.

Серцевиною філософії Спінози є вчення про субстанцію. На відміну від дуалізму Декарта, який вів мову про існування двох субстанцій — мислячої і тілесної, Спіноза захищає існування однієї субстанції. Єдиною субстанцією є Бог, що містить в собі нескінчену кількість атрибутів, з яких кожен є виразом вічної та нескінченної істинності. Для розуміння і пояснення світу речей і процесів Спіноза вводить поняття модуса. Це “стан субстанції”, іншими словами те, що існує в іншому і репрезентується через це інше. Отже, модуси — це окремі речі, які скінчені, кожна з них має причину свого існування, так само скінчену і обмежену в своєму існуванні. Субстанція є “натурою, що творить”. Вони існують у Богові, без Бога не можуть ні існувати, ні бути виявленими.

Філософ поділяє модуси на прості й складні. Одним зі складних модусів є людина. У ній поєднане вічне і нескінчене. Після смерті душа переходить у стан субстанційної вічності, витвір субстанції повертається у лоно “матерії-субстанції”. Спінозівській субстанції притаманна внутрішня необхідність свого існування. Оскільки субстанція є основою всього існуючого, то й світ існуючих речей пройнятий необхідністю. Все, що відбувається, є необхідним, а не випадковим. У природі немає випадковості, існує лише необхідність. Кожна річ є зовнішньою причиною іншої. Своім розумом людина може пізнавати лише зовнішні зв'язки і причини. Світ речей Спіноза підпорядковує жорсткому детермінізму. Людська поведінка і людські чуття (афекти) також підпорядковані детермінізму, тобто є результатом дії предметів на людське тіло. Пасивні афекти знаходять своє вираження у “печалі” та “ненависті”, ці стани викликані незадоволеними потребами людини. Причиною пасивних афектів у Спінози є невміння людей задовольнити свої вимоги, оскільки люди не знають, як це робити, тому для людини основним завданням є з'ясування того, як саме можна повернути пасивні афекти в активні, і тоді відкриється шлях до свободи. Свобода для неї полягає в тому, щоб визнати і зрозуміти зовнішню детермінацію як власний вибір. Знаючи дію афектів, людина обмежує найбільш для неї небезпечні і згубні афекти й підпорядковує їх більш потужним і сприятливим. Найсприятливішим афектом для неї є пізнання. Його причина найпотужніша — це субстанція, Бог.

Прагнення людини до пізнання Спіноза називає “інтелектуальною любов’ю до Бога”. Якщо вихідним принципом філософії Декарта є мисляча людина, то Спіноза пропонує взяти вихідним принципом філософської системи Абсолют. Бог стає принципом буття, принципом пізнання і основою релігійних моральних уявлень. Пізніше теорія Абсолюту Спінози знайде свій подальший розвиток у філософії Гегеля. Теорія Абсолюту стверджує Бога як іманентну причину самого себе, лише він — причина самого себе. З його сутності випливає існування. Саме тому для Спінози поняття трансцендентної причини стає недоцільним. Нагадаємо, що трансцендентний — це той, що перебуває за межами свідомості та пізнання. Спіноза доводить залежність існування конкретних речей від Абсолюту, що є основою як релігійного, так і філософського раціонального мислення.

Відомим філософом і математиком був мислитель XVII ст. Лейбніц. Готфрід Вільгельм Лейбніц народився 21 червня 1646 року в Лейпцігу. Філософ писав, що його предки по батькові походили з Польщі та Богемії. Як математик, він відкрив диференціальне та інтегральне числення. Філософія Лейбніца, як побачимо нижче, в багатьох своїх пунктах пояснюється його математичними інтересами і, перш за все, відкриттям диференціального числення. Лейбніц намагався довести, що при всьому злі та стражданню наш світ є найкращим з усіх можливих світів. Головними філософськими творами є: “Нові дослідження про людський розум”, “Теодицея і монадологія”.

Центральним у філософії Лейбніца є його теорія монад. Монада — це “проста субстанція, що входить до складних, проста означає таке, що не має частин”. Монади є істинними атомами природи, тобто елементами. Це вчення про монади спрямоване проти монізму Спінози (монізм — філософський принцип, що пояснює виникнення різноманітності існуючих речей з єдиної основи, початку). У Спінози такою основою є одна субстанція, Лейбніц же вважає, що з однієї субстанції не може виникнути все розмаїття Всесвіту. Для цього потрібна велика кількість субстанцій. Спільним у всіх монад - субстанцій є їх духовна природа. Монади є сутностями речей, а тому вони прості, неподільні, це духовні “точки” як нескінченно малі величини. Монади як точки не мають просторового вибору. Отже, нескінченно мала монада має нескінченно велику змістовність, і її не можна досягнути скінченим людським розумом. Для людини змістовна повнота монади — таємниця. Монади не гинуть.

Розумну душу має лише людина. “Пізнання необхідних і вічних істин відрізняє нас від простих тварин і надає нам володіння розумом і науками, підносячи нас до пізнання нас самих у Богові. Ось це називається розумною душею або духом”. Монади Лейбніца мають внутрішній розвиток. Розвиток монад відбувається через два стани: прагнення і сприймання. Саморозвиток монади — це її внутрішнє прагнення до свідомості. Нижчі монади складають неорганічну природу. Це каміння, трава, земля тощо. Другий клас монад має здатність відчувати і споглядати, їх репрезентують тварини. Це монади-душі. Третій клас складають душі людей. Це монади-духи, що мають властивості пам’яті, здатність до суджень і ясної перцепції. Кожен клас монад прагне досягти вищого, найдосконалішого стану. Останнім пунктом поступу до досконалості монад у Лейбніца є Бог. Бог є абсолютною досконалістю, абсолютною самосвідомістю, безмежною повнотою знань і сил, тобто ніким не створеною монадою, творчою за своєю сутністю. У Богові прихована могутність, що є джерелом знання, волі. Бог, за Лейбніцем, є Богом-Світлом, що “випромінює” свою сутність усім істотам та речам і цим надає гармонію діям монад. Отже, Бог — це найвища монада, найвищий центр силового тяжіння.

Отже, проблема субстанцій знаходить різні підходи у вирішенні, слід зазначити, що виникають вони в межах раціоналізму Нового часу.

4. Починаючи підготовку до цього питання студенти повинні звернути увагу, що XVII століття називають століттям геніїв у науці. Це й не дивно в цей час були закладені підвалини суспільства нового типу. Дана обставина сприяла повороту у філософії до

теми держави та форм його влаштування, прав і свобод громадян. Сформувався розвинений юридичний світогляд, ядром якого стала ідея природного права та суспільного договору.

Ця тенденція досить рельєфно виявилася у англійського філософа Томаса Гоббса (1588-1679). Він народився неподалік від містечка Мальмсбері, яке розташовувалося в одному з південно-східних графств Англії. Його батько був скромним сільським священиком, мати походила з простої селянської родини. Томас був здібною дитиною, захоплювався грецькою та латинською мовами.

Час, коли жив і працював Гоббс, називають періодом суспільно-політичних зрушень в Англії. Постійні конфлікти між монархією і демократією дають ознаки і орієнтують Гоббса на соціальну та політичну проблематику. В 1640 р. він видає першу роботу, присвячену цим питанням, “Елементи законів”, у якій виступає як рішучий захисник абсолютної монархії, 1642 р. — “Про громадянина”, 1651 р. — праця “Левіафан”, де він відстоює свої переконання про необхідність сильної центральної влади. Інтенсивно працює над розробкою окремих частин своєї філософської системи. Він доводив, що філософія є вченням про тіло. Все, що не є тілом або властивістю тіла, повністю виключається ним з предмета філософії. Вчення про природу й атрибути Бога, що становить предмет теології, не може і не повинно бути об’єктом наукового, філософського пізнання. Подібні думки вже висловлювали такі середньовічні схоласти, як Дунс Скотт та Уільям Оккам.

Філософію Гоббс поділяє на дві основні частини: філософію природи і філософію держави. Першу цікавлять природні тіла, які є продуктами природи. Друга досліджує явища соціального життя і, в першу чергу, державу, яка утворює штучне політичне тіло, створене на договірних засадах самими людьми. Щоб пізнати державу, необхідно попередньо вивчати людину, схильності і звичаї людей, що об’єдналися в громадянське суспільство. На перший план Гоббс висуває механістичне тлумачення реальності. Його філософія — типовий приклад тлумачення людини як частини природи, функції якої принципово зводяться до найпростішої (механістичної) форми руху.

У Левіафані верховна влада, що дає життя і рух усьому тілу, є штучна душа; службові особи та інші представники судової та виконавчої влади — штучні суглоби; нагороди і покарання — нерви, що виконують такі ж функції у природному тілі, добробут і багатство всіх окремих членів становить його силу; радники, що навчають усьому, що необхідно знати, становлять пам’ять; справедливість і закони є штучний розум і воля; громадянський мир — здоров’я; розлад — хвороба, і громадянська війна — смерть. Треба знати, що вихідним пунктом його роздумів про суспільний лад був “природний стан людей”. Цей природний стан характеризується “природною схильністю людей шкодити один одному”. “Природним станом людей, що прийшли до суспільства, була війна, і не просто війна, а війна проти всіх”. У цій війні, за Гоббсом, не може бути переможців. Вона виражає ситуацію, в якій кожному загрожують усі. Вихід з неї філософ вбачає в утворенні суспільства.

Гоббс був прихильником абсолютистської державної влади. Він вважав, що лише така влада здатна усунути всі залишки “природного стану”, всі суперечки і безлад. За своїми поглядами на державу, суспільство і право, він належить до представників теорії договору. Отже, він переконаний, що влада йде не від Бога, а від людей. Гоббс одночасно вимагав визнання і шанування Бога. Піддаючи критиці релігію, він наполягав на її збереженні і використанні в інтересах держави.

В цьому ж питанні студенти повинні розглянути філософські ідеї Просвітництва. Французьке Просвітництво по праву вважається провісником буржуазної революції, що вибухнула 1789 р. у Франції. Основні гасла просвітників: наука і прогрес.

Просвітництво сприяло тому, що наукові знання, які були надбанням вузького кола вчених, отримали поширення серед усіх прогресивно мислячих природознавців, представників культури і мистецтва, політичних діячів, юристів і філософів. Філософи

Просвітництва особливу увагу приділяли популяризації позитивних, практично корисних знань серед широких кіл освічених людей. При цьому вони вважали, що необхідно залучати до наукових знань правителів, які й сприятимуть втіленню принципу розуму в повсякденному житті конкретних країн.

Одним із головних завдань філософи-просвітителі вбачали боротьбу з релігією, оскільки нові знання про природу і суспільство, отримані шляхом обробки дослідних даних, суперечать твердженням релігії. Крім того, філософи Просвітництва виступали одночасно і проти схоластичних, метафізичних методів мислення філософів Нового часу. Зокрема, велася боротьба проти метафізичних учень Р. Декарта і Г. Лейбніца, які прагнули обґрунтувати можливість буття Бога, тобто стверджувалася узгодженість розуму з основами релігійної віри.

Основними проблемами, над якими працювали філософи французького Просвітництва, були природа людини і суспільства. Слід розглянути погляди найбільш відомих філософів-просвітників.

Франсуа Вольтер (1694—1778 рр.) піддав гострій критиці релігію і феодальну ідеологію. Спираючись на погляди англійських філософів-просвітників Локка і Ньютона, Вольтер близько підійшов до ідеї вічності матерії, її об'єктивного існування і вічного руху, схилився до визнання причинності природних і суспільних явищ, виключав релігійне пояснення конкретних явищ природи. Свідомість, за Вольтером, є атрибутом матерії і залежить від будови тіла. Разом з тим, першопричину руху та мислення він вважав божественною. Не заперечуючи релігію як таку, він вимагає релігійної свободи. Людину Вольтер розуміє як суспільну істоту. Проповідує необхідність рівності людей, яку він розуміє як політичну рівність перед законом і правом. Суспільний устрій має забезпечувати політичну і правову рівність людей.

Шарль Луї Монтеск'є (1689—1755 рр.) вважається засновником географічної школи. На його думку, визначальними причинами життя людства є географічне середовище. Клімат, характер ґрунту, стан земної поверхні, рельєф місцевості та величина території визначають психологію народу і характер суспільного розвитку. Всезагальні історичні напрямки розвитку людства визначаються сукупністю таких соціальних факторів, як виробництво, власність, принципи правління, звичаї та релігія. Останній він відводив лише функціональну роль з підтримки суспільного порядку та збереження моральності. Він відкидав догмати християнства, релігійного фанатизму, інквізицію, прагнення католицької церкви до світської влади.

Жан-Жак Руссо (1712—1778 рр.) пропагував необхідність встановлення соціальної та майнової рівності. Спираючись на договірну теорію держави, він обґрунтував право народів на повстання проти деспотичної влади. Органічним станом суспільства є стан самодостатності, незалежності від інших людей ні виробника, ні споживача. До такого стану і повинні повернутися люди, тобто до суспільства, в якому всі рівні, а моральність не зіпсована приватною власністю.

Дені Дідро (1713—1784 рр.) виступив організатором проекту і одним з провідних авторів знаменитої "Енциклопедії". Це була гігантська праця, в якій брали участь майже всі просвітителі. З просвітницьких позицій у цьому творі аналізувалося все, що відомо з історії людства, всі досягнення ремесел, мистецтв та науки.

Дідро та інші видатні представники французького Просвітництва, наприклад, Ж. Ламетрі (1709—1751 рр.), К.Гельвецій (1715—1771 рр.), П. Гольбах (1723—1789 рр.) дотримувалися матеріалістичного світогляду. Центральною проблемою у їхніх поглядах була людина, її вони розглядали як частину природи, що пов'язана з іншою частиною природи реальними фізичними відносинами. Природа існує сама по собі, не потребує ніякого надприродного начала, тобто Бога. Матерія — це будівельний матеріал природи. Вона — вічна, необхідною властивістю її є рух. Людина має вроджену доброту, але її роблять злюю недосконалі суспільні відносини, які необхідно вдосконалювати, виправляти саме шляхом просвітницької діяльності.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що особливим здобутком Нового часу є критично-аналітичне мислення, породжене розвитком наукових знань; філософія Нового часу є натурфілософією, яку більше цікавить метод дослідження природи, а не її сутнісні основи; творець світу, Ісус Христос, присутній у філософській думці Нового часу, але світогляд цієї епохи не можна назвати теоцентричним.

Тести для самоперевірки знань

1. Проблема методу істинного пізнання постала однією з найперших та найважливіших проблем філософії Нового часу.

Так

Ні

2. Фігура літературного персонажа Робінзона була показовою для загальної атмосфери Нового часу тому, що:

а) в цю епоху люди захоплювалися морськими подорожами;

б) вона символізувала собою нове становище індивіда в системі соціальних зв'язків.

Свою відповідь обґрунтуйте.

3. Емпіризм – це позиція у методології, що характеризується:

а) найпершим цінуванням розумових дедуктивних виведень;

б) наголошувань найпершої та вирішальної ролі відчуттів у пізнанні;

в) рухом пізнавальної думки від фактів до ідей;

г) визнанням існування в людському розумі вроджених ідей;

д) прагненням виводити наукові теорії із загальних філософських принципів.

4. Засновником філософії Нового часу вважається:

а) Ніколо Макіавеллі;

б) Жан-Поль Сартр;

в) Френсіс Бекон;

г) Мішель Монтень;

д) Леонардо да Вінчі.

5. Теза “я маю, отже я існую” є важливою вихідною тезою:

а) філософського монізму;

б) емпіризму;

в) раціоналізму.

6. Століття Просвітництва в історії Європи - це:

а) XVI ст.;

б) XVII ст.;

в) XVIII ст.;

г) XIX ст.;

д) XX ст.

7. Найпершим поняттям онтологічних вчень у філософії Нового часу було поняття:

а) субстанції;

б) монади;

в) атрибуту;

г) акциденції;

д) модусу.

8. Хто із філософів, розробляючи вчення про необхідність і свободу, зробив висновок про те, що свобода є пізнана необхідність:

а) Ф. Бекон;

б) Т. Гоббс;

в) Г. Лейбніц;

г) Р. Декарт;

д) Б. Спіноза.

Т е м а 6. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ МАРКСИЗМУ

План

1. Місце німецької класичної філософії в історії новоевропейської філософії.
2. Вихідні ідеї філософії І. Канта. Розвиток ідей в німецькій класичній філософії після І.Канта – філософія Й. Фіхте та Ф. Шеллінга.
3. Філософія Г.Гегеля: вчення про Абсолютну ідею; система філософії Гегеля; діалектична логіка.
4. “Антропологічний принцип” у філософії Л. Фейербаха.
5. Філософські ідеї марксизму.

Теми рефератів

1. Космологічна гіпотеза І. Канта.
2. Філософська система та метод Г. Гегеля.
3. Соціокультурна роль релігії за Л. Фейербахом.
4. Гегель та Фейербах про призначення філософії.
5. Історична доля марксизму: втрати та здобутки.
6. Філософські погляди В.І. Леніна.
7. Особливості сприйняття марксистської філософії в Європі та Росії.
8. Марксистська філософія в ХХ ст.: стан та тенденції розвитку.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Філософські погляди І. Канта та Г. Гегеля на державу і право.
2. Основні аспекти розуміння субстанції за Г. Гегелем.
3. Проблеми моралі к філософії І. Канта.
4. Гуманістичний зміст категоричного імперативу І.Канта.
5. Передумови виникнення марксизму.
6. Відмінності у теоретично-філософських поглядах Маркса і Енгельса.
7. Вихідні принципи філософії марксизму.
8. Місце та роль німецької класичної філософії та філософії марксизму в історії філософії.

Література до теми

1. Антология мировой философии в 4-х т. , т.2. – М., 1970.
2. Антология мировой философии в 4-х т. , т.3. – М., 1971.
3. Асмус В.Ф. Иммануил Кант. –М., 1973.
4. Гайденко П.П. Парадоксы свободы в учении Фихте. –М., 1990.
5. Гулыга А. Гегель. –М., 1970.
6. Гулыга А. Кант. –М., 1981.
7. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. –М., 1986.
8. Гулыга А. Шеллинг .-М., 1982.
9. Дворцов А.Г. Гегель. – М., 1972.
10. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К., 2005.
11. Косичев А.Д. и др. История марксистско-ленинской философии (1883-1917). –М., 1987.
12. Кузнецов В.Н., Мирковский Б.В., Грязнов А.В. Западноевропейская философия XVIII в. –М., 1986.

13. Кушаков Ю.В. Историко-философская концепция Л.Фейербаха. - К., 1981.
14. Ленін В.І. Матеріалізм і емпіріокритицизм // Повне зібрання творів. – Т.
15. Любутин К.М. Фейербах: философская антропология. – Свердловск, 1988.
16. Нарский П.С. Западноевропейская философия XVII в. – М., 1974.
17. Нарский П.С. Западноевропейская философия XVIII в. – М., 1973.
18. Маркс К. До критики політичної економії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К., 1980. – Т. 13.
19. Маркс К. Економіко-філософські рукопису 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К., 1980. – Т. 13.
20. Марксистская философия в XIX веке: В 2 кн. – М., 1979.
21. Мотрошилова Н. Социально-исторические корни немецкой классической философии. – М., 1990.
22. Овсянников М.Ф. Гегель. – М., 1971.
23. Платонов С. После коммунизма: Книга, не предназначенная для печати. – М., 1990.
24. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
25. Философия XX века. Учебное пособие. – М., 1997.
26. Філософія: Навч. посіб. / За ред. І.Ф. Надольного. – 2-ге вид. – К., 2001.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Німецька класична філософія була останньою формою класичної європейської філософії, після неї розпочався розвиток некласичної філософії. Тобто німецька класична філософія сконцентрувала і водночас вичерпала інтелектуальний потенціал філософської думки класичного типу. Зрештою, саме тому її виділяють в окремий і особливий етап розвитку новоевропейської філософії.

Німецьку класичну філософію сформували І. Кант, Й. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель, Л. А. Фейербах. Певною мірою до цієї традиції можна зарахувати філософію К. Маркса, принаймні категоріальний апарат і стиль мислення Маркса не виходить за її межі. При всьому розмаїтті ідей та концепцій, німецьку класику відрізняє ряд суттєвих рис та принципів, що є спільними для всього цього етапу розвитку філософської думки. По-перше, це стосується розуміння ролі філософії в історії людства і в розвитку світової культури. Вони вважали, що філософія покликана критично самопізнати людську життєдіяльність, зробити предметом філософського дослідження людську історію і людську сутність. Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель, Маркс бачать філософію чітко систематизованою наукою, але наукою специфічною. З їхньої точки зору, філософія, живлячись науками, орієнтуючись на науки, має будувати себе як науку гуманістичної спрямованості. По-друге, представники німецької класичної думки надали філософії вигляду широко розробленої та диференційованої спеціальної системи дисциплін, ідей, понять та категорій. Німецька класична філософія є високопрофесійною, надзвичайно абстрактною та узагальненою системою філософського освоєння дійсності. По-третє, німецька класична філософія розробила цілісну концепцію розвитку, вона містила загальні принципи підходу до проблеми історичного розвитку, запропонувала досліджувати його науково-теоретичними засобами і виділила деякі загальні закономірності, розглядаючи проблеми людини, німецька класична філософія концентрує увагу навколо принципу свободи та інших гуманістичних цінностей.

Враховуючи ці основні риси німецької класики, можна виділити і її основні проблеми, дослідження яких перебуває в центрі уваги цього періоду розвитку світової філософії: проблема науковості філософії, онтології, гносеології, філософської антропології, філософії історії, філософії права, естетики тощо.

2. Під час вивчення другого питання важливо розглянути основні філософські ідеї Іммануїла Канта (1724-1804 рр.) як засновника німецької класичної філософії. Його філософія — перехідна ланка між раціоналізмом Просвітництва і романтично

забарвленою філософією XIX ст. Кант, як і просвітники, пройнятий ідеєю розуму, здатного продумувати абсолютно вічні істини. Але він переосмислює цю ідею: розум трактує не як механічне відображення дійсності (емпірики) чи як послідовне методологічне розгортання вроджених ідей (раціоналісти), а як творця, конструктора дійсності (об'єкта), і знання про неї. На цій основі Кант долає суперечність емпіризму та раціоналізму, що було першим його внеском у розвиток філософської думки. Другий внесок полягає в тому, що Кант теоретично обґрунтував автономію волі людини, непідлеглість моральності зовнішнім чинникам, завдяки чому сфера людської діяльності (культура) була винесена за межі природної детермінації.

Після Канта культуру розглядали за межами природи, не прив'язуючи її до природних закономірностей. І Кант пройшов два періоди у своїй творчості: докритичний і критичний. Для першого характерні матеріалізм і діалектичний підхід до розв'язування проблеми походження Сонячної системи. І Кант розробив космогонічну небулярну гіпотезу, згідно з якою Сонячна система є продуктом поступового охолодження газової туманності. Тут уперше поняття еволюції було поширене на космічні явища (до Канта панував погляд на космос як на сталу й незмінну систему тіл і рухів). Найважливіші ідеї філософії Канта були розроблені у критичний період (назва пов'язана з першим словом у титулі трьох основних праць цього періоду — “критика”: “Критика чистого розуму”, “Критика практичного розуму”, “Критика здатності судження”). Єдність нової системи поглядів зумовлюється взаємозв'язком між постановкою і вирішенням таких питань: 1. Що я можу знати? 2. Що я повинен робити? 3. На що я можу сподіватися? 4. Що таке людина? Відповідь на перше запитання приводить до вирішення проблеми меж пізнавальних можливостей людини; на друге — з'ясування природи моралі; на третє — сутності релігії. Із перших трьох відповідей як висновок, що узагальнює їх, є відповідь на четверте запитання: яким є місце людини у світі та призначення її?

Розмежування статусу і функцій науки та філософії (“метафізики”) ґрунтується на дуалістичному поділі дійсності на два світи — світ речей у собі, які позначають матеріальний світ, а також Бога, свободу волі і безсмертя душі, та світ людської свідомості, яка не має можливості пізнати перший світ. Законність претензій математики і природознавства на науковість Кант виводить із апіорного (від лат. *apriori* — до досвіду) характеру форм чуттєвого споглядання (простору та часу) і категорій розсуду (субстанцій, взаємодій, причинності та ін.). Кінцевим критерієм вірогідності математики і природознавства як наук було визнано можливість створювати відповідні їм апіорні судження. Зміст науки як сфери досвіду визначається синтезом діяльності розсуду і чуттєвого споглядання. При цьому з'ясовується пріоритетна роль категорій мислення в пізнавальній активності зі створення науки, а також те, що речі в собі не мають відношення до детермінації вірогідності знань.

У своєму вченні про протиріччя (антиномії) людського розуму Кант підкреслював, що останній вступає в суперечність з самим собою, оскільки доходить висновків: у світі існує свобода і водночас усе підкоряється законам природи; світ простий і водночас складний; світ скінчений і водночас нескінченний. У цьому вченні він виявив діалектику суперечностей у процесі пізнання. Разом з цим він оцінював антиномії як ілюзії позадосвідного застосування розуму і, у зв'язку з цим, претендував на те, що йому вдалося “обмежити знання, аби звільнити місце вірі”. Це положення свідчить не лише про компроміс із релігією, а й про заборону на втручання її у справи науки.

У галузі етики Кант розробляє ідеї не тільки розмежування людської природи на її емпіричний і трансцендентальний (пов'язаний з апіорністю) виміри, а й взаємовідносин цих вимірів. Кант обґрунтовує етику автономну, основою якої є апіорні закони моралі. Апіорність їх виявляється не лише в тому, що вони не виводяться як емпіричні узагальнення зі спостережень за реальними емпіричними вчинками, зокрема детермінованими тілесними імпульсами, бажанням утіхи, успіху. За Кантом, апіорні закони моралі походять від єдиного верхового принципу категоричного імперативу: “Дій

згідно з такою максимою (принципом поведінки), яка водночас може стати загальним законом”. Етика Канта була велетенським кроком уперед в обґрунтуванні законності вимоги поважати гідність людської особи, а ця гідність — вища за будь-яку цінність на землі. “Дій так, — підкреслює він в іншій формулі категоричного імперативу, — щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого також, як до мети, і ніколи б не ставився б до нього лише як до засобу”. Призначення людини — зробити своєю головною метою досягнення блага на землі, в тому числі вічний мир. Умовами його досягнення Кант вважав розформування постійного війська всіх держав, укладання міжнародних договорів.

Отже, Кант поставив надзвичайно важливі проблеми в дослідженні структури пізнавального процесу, багато з яких лишаються актуальними і в наші дні. Саме в полеміці з Кантом народилися філософські концепції Фіхте, Шеллінга, Гегеля.

Йоганн Готліб Фіхте (1762-1814 рр.) розглядав своє вчення як пряме продовження філософії Канта. На наш погляд, це було оригінальне суб'єктивно-ідеалістичне вчення, згідно з яким історія — це діалектична і активна взаємодія абсолютного “Я” (самосвідомості людства) та індивідуального “Я” окремої людини: “Діяти! Діяти! — ось для чого ми існуємо”. Людська воля і розум неподільні. За Фіхте, людина — це образ усього людства, а людство — образ окремих людей, реалізація волі яких створює всесвітню історію як перехід зі сфери необхідності у царство свободи.

Фіхте, як і Кант, досліджує можливості наукового знання. Цьому присвячена основна праця мислителя “Науковчення”, в якій “Я” постає як творець всього суцього і водночас як творець знання про нього (творець не тільки форм, а й змісту знання).

Перший акт цієї дії є теза “Я є Я”. Другий акт — “Я є не-Я” (антитеза). Третій акт (синтез) — “Я є Я і не-Я” — є зняттям протилежності суб'єкта і об'єкта, ствердженням їх тотожності.

За всієї надуманості (на перший погляд) запропонованої схеми не можна не зазначити, що розвиток у сфері культури (а саме сюди після Канта поступово перемістився центр філософських досліджень) відбувався саме за подібною схемою.

Фрідріх-Вільгельм-Йозеф Шеллінг (1775-1854), поділяючи думки Канта й Фіхте, з позицій об'єктивного ідеалізму намагався показати, як розвиток позбавленої свідомості і водночас духовної природи призводить до виникнення свідомості. Філософська система Шеллінга складається із: 1) “Системи теоретичної філософії”; 2) “Системи практичної філософії”; 3) “Філософії мистецтва (теологія і мистецтво)”.

У системі теоретичної філософії Шеллінг досліджує проблему: як вивести об'єкт із суб'єкта? Він зіткнувся з фактом, що всі люди сприймають зовнішній світ як незалежний від свідомості. Проблема виявилася у поєднанні цих двох протилежних тверджень. Вирішуючи цю проблему, Шеллінг створив теорію підсвідомої творчості. Суть її: діяльність суб'єкта усвідомлена тільки частково; здебільшого вона підсвідома. Тому продукти діяльності сприймаються як незалежні від суб'єкта. Шеллінг абсолютизував: усе в об'єкті є результатом діяльності суб'єкта.

У системі практичної філософії Шеллінг розглядає проблему свободи і необхідності. Свобода — усвідомлена діяльність, необхідність — підсвідома діяльність. Вільна діяльність, об'єктивуючись, перетворюється в діяльність необхідну.

У філософії мистецтва Шеллінг розглядав мистецтво як завершення філософської системи. “Мистецтво — зброя філософії”. Шеллінг вважав, що інтелектуальне споглядання є головним методом філософії, бо тільки воно може об'єднати протилежності. Шеллінг мав саме це на меті. Найвища форма, в якій протилежності виявляються — естетична діяльність.

Основним принципом натурфілософії Шеллінга є єдність мислення і буття. “Природа є не що інше, як закам'яніле мислення”. Природа — результат абсолютного духу. У нього немає відмінностей між матерією і свідомістю. Натурфілософія Шеллінга має діалектичний характер. Основні її принципи: 1) принцип полярності. Цей принцип

вивчення природи полягає у зведенні природи до протилежності, двоякості; 2) принцип історизму: всі форми природи є тільки сходинками її розвитку; 3) принцип системності, що впливає із поняття натурфілософії як виду систематизуючого знання; 4) принцип єдності сил природи. Шеллінг висунув цей важливий принцип, який у XIX-XX ст. втілюється в природничонаукових законах (закон збереження і перетворення енергії).

Значним виявився вплив натурфілософії Шеллінга на українську (М. Максимович) та російську філософію. У XX ст. ірраціоналістичні ідеї німецького філософа знайшли розвиток у філософії екзистенціалізму.

3. У третьому питанні студенту слід усвідомити, що саме Гегель надав ідеям класичної філософії системно-завершеного вигляду. Філософське вчення Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831 рр.) найбільш глибока і багатостороння розробка діалектичного методу мислення у рамках ідеалістичної системи об'єктивного ідеалізму. Ця система відображена в його працях — “Феноменологія духу” - опис циклу абсолютної ідеї загалом; “Філософія природи” — аналіз стадій розвитку абсолютної ідеї; “Філософія історії”, “Філософія духу”, “Філософія права” — історія суспільства та особи; “Наука логіки”, “Історія філософії”, “Філософія релігії” — дух (свідомість).

За Гегелем в основі світу лежить ідеальне начало — Абсолютна ідея, тобто система категорій, що саморозвивається. Ця система є творцем природи та людського суспільства. Абсолютна ідея розкриває свій діалектичний зміст поетапно: 1) у сфері логічного розвитку понять; 2) через матеріалізацію свого ідеального змісту в природі; 3) шляхом переходу від чужої для ідеї природи у сферу розвитку духу. Останньою є та сама Абсолютна ідея, але збагачена в процесі свого діалектичного розвитку. Дух втілюється не лише в людському духові, свідомості, а й у різних формах взаємин людей.

Парадокс розуміння розвитку у Гегеля полягає в тому, що згідно з його системою саме на етапі природних процесів відсутнє становлення, оскільки природа не розвивається в часі, а лише виявляє свою різноманітність у просторі. Таким чином, філософська система Гегеля перетворилася на метафізичні кайдани, які не дали змоги його геніальним діалектичним ідеям і положенням повною мірою розвернутися й адекватно виразити все своє багатство.

До останніх належать і закони діалектики. У вченні про логіку очевидним компромісом з “консервативною” філософською системою був висновок про те, що протилежні сторони протиріччя примирюються. У філософській історії, поступаючись вимогам філософської системи, в якій іманентно було закладено визнання кінцевих, остаточних результатів як пізнання, так і історії, Гегель не може запобігти висновку: подібно до того, як людське пізнання вичерпує себе в пізнанні Абсолютного духу, так само й соціально-політична історія людства завершує себе в сучасній Гегелю Пруській державі.

Особливий інтерес становить гегелівське розуміння історії. Історія людства, на його думку, — це прогрес у пізнанні свободи, а ідеал історичного розвитку суспільства — досягнення свободи для всіх. Він виділяє три періоди розвитку свободи: східний, античний і германський.

До недоліків вчення Гегеля можна віднести: протиріччя між системою та діалектичним методом; панлогізм, тобто панування логічних конструкцій над усім і всіляким змістом реальності; намагання підпорядкувати одиничне, індивідуальне загальному; телеологізм, тобто розгляд історії як такої, що йде до завершення через виконання призначеної їй мети.

Філософія Гегеля значно вплинула на всю наступну філософську думку (ортодоксальне гегельянство — К. Міхелет, К. Розенкранц; молоде гегельянство — А. Руге, К. Маркс та ін.).

4. Зміст четвертого питання бажано з'ясувати з розуміння терміну “антропологічний матеріалізм”. У фокусі філософських досліджень Людвіга Андреаса Фейєрбаха (1804-1872 рр.) була проблема людини (лат. *antropos* — людина). Відповідно

до цього він назвав її антропологічною. Фейербах ставить такі важливі для кожної людини питання: що таке життя, щастя, любов, смерть, надія. Вихідний пункт і кінцева мета пошуків відповідей — цілісна, реальна людина. Він піддає критиці гегелівський ідеалізм і схвальне ставлення до релігії як хибний дороговказ для людей на землі. Ключова для Фейербаха категорія “людська природа” об’єднує і природу, і людину. Проте оцінюється вона не як історична, а як вічна. При цьому не береться до уваги, що соціально-історична практика визначає тип людини, тип особи кожної епохи.

Головною справою життя і філософії Фейербаха була критика релігії. На противагу гегелівській філософії та релігії Фейербах розглядав філософію та релігію як світорозуміння, що взаємно виключають одне одного. На його думку, філософія є наукою, вираженням ідеї науки, втіленням духу науки як такої, незалежно від будь-якого конкретного визначеного предмета. А теологія (релігія) завжди переслідувала філософію, оскільки остання підносить людину до рівня Всесвіту. Тому під час панування теології, науковий (філософський) дух був пригніченим. Теологія, на думку Фейербаха, є способом мислення, що перешкоджає дослідженню природи. Але чому філософія є завжди протилежністю теології? На це питання Фейербах відповідає так: фундаментом теології є чудо, фундаментом філософії — природа предметів; фундаментом філософії є розум, фундаментом теології — воля. Загальну основу будь-якої релігії, на думку Фейербаха, становить почуття залежності або від природи, або ж від соціальних умов.

Прагнення людини до щастя, вважав Фейербах, є глибинною основою релігії. В релігії людина, віддаляючись від себе та зосереджуючись на Богові, постійно знову повертається до самої себе. Людина є початком, серединою і кінцем, завершенням релігії. Отже, метод Фейербаха привів його до висновку, що ключ до розуміння релігії слід шукати в природі людини, в її потребах, інтересах, бажаннях, прагненнях. Звідси випливає: “Таємниця та істинний смисл теології є антропологія”.

Фейербах був глибоко переконаним, що критика релігії не може бути достатньо повною і послідовною, якщо вона не поширюється на ідеалістичну філософію. Він переконливо показав органічний зв’язок релігії та філософського ідеалізму.

Продовжуючи матеріалістичні традиції, Фейербах вніс значний вклад і в теорію пізнання. Він розвиває лінію матеріалістичного сенсуалізму (визнає чуттєвий досвід єдиним джерелом достовірного знання.). Реальний світ, за Фейербахом, є дійсністю, що чуттєво сприймається, і саме завдяки чуттєвому сприйманню лише і можливе його пізнання. Антропологічний принцип в теорії пізнання виражається у тому, що він по-новому інтерпретує поняття “об’єкт”. На його думку, поняття об’єкта спочатку формується в досвіді людського спілкування. Першим об’єктом для будь-якої людини є завжди інша людина.

Фейербах заперечує існування об’єктів, принципово недосяжних для чуттєвого сприймання, виступаючи тим самим проти агностицизму. Вихідним у процесі пізнання Фейербах вважав відчуття, які дають людині безпосередньо і опосередковано всі відомості про об’єктивний світ. Проте це все здійснюється не без участі мислення. Отже, висуваючи на перший план досвід як першоджерело знання, Фейербах підкреслював взаємозв’язок чуттєвого споглядання та мислення в процесі пізнання. Чуттєве споглядання виявляється у Фейербаха критерієм істинності мислення, тобто мислення має узгоджуватися з чуттєвим сприйманням.

Філософська система Фейербаха стала вихідним пунктом формування і становлення марксистської філософії.

5. В цьому питанні слід з’ясувати, що філософія марксизму є складовою більш широкого вчення — марксизму. До його складу, крім філософської складової, входять також теорія економічного розвитку суспільства — політична економія і теорія соціально-політичного розвитку — “науковий комунізм”. Ці три складові нового світобачення внутрішньо взаємопов’язані, доповнюють одна одну і зрозуміти філософське вчення марксизму можна лише в контексті їх взаємозв’язку і взаємодії.

Марксизм — одна з небагатьох спроб в історії людства дати цілісне розуміння об'єктивного світу та місця, ролі людини в ньому, показати взаємозв'язок матеріального і духовного світів, об'єктивного і суб'єктивного, природи і суспільства, розкрити найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та людського мислення. Причому — це спроба пояснити і змінити світ на практиці відповідно до сформульованих цілей та ідеалів водночас. Творцями марксизму були Карл Маркс (1818-1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1820-1895 рр.). Головним завданням цієї доктрини її творці проголосили звільнення робітничого класу (пролетаріату) від експлуатації та побудову вільного від соціального гноблення суспільства. Класова боротьба проголошувалася рушійною силою історії.

Філософські погляди Маркса і Енгельса сформувалися під впливом ідей Гегеля і Фейєрбаха. Основні їх філософські праці — “Рукописи 1844 року”, “Капітал” К. Маркса, спільна з Енгельсом “Німецька ідеологія”, “Анти - Дюринг” та “Діалектика природи” Енгельса.

Філософією марксизму є діалектичний матеріалізм. Її творці під впливом Фейєрбаха подолали ідеалізм Гегеля, але перейняли його діалектику, поставивши її на матеріалістичну основу. Вони поширили матеріалізм на розуміння історії і суспільних явищ — створили історичний матеріалізм, або матеріалістичне розуміння історії. Дещо інший варіант філософії реконструюють на основі ранніх праць Маркса, в яких вихідною категорією для розуміння людини (суб'єкта) і світу (об'єкта) вважається матеріальна практика (матеріалістично переосмислена ідея активності Фіхте - Гегеля), а для розуміння суспільно-історичного процесу використовується категорія “відчуження” (приватна власність, капітал як “відчуження” людини, яке необхідно подолати).

Незважаючи на різні інтерпретації, безперечною заслугою Маркса можна вважати те, що він підняв на вищій щабель матеріалізм. Маркс зробив спробу матеріалістичного тлумачення людини не як природної, а як практичної й, отже, культурно-історичної істоти.

Слід зазначити, що тлумачення пізнання як суспільного явища у філософії стало домінуючим тільки у ХХ ст. Щодо цього марксизм значно випередив свій час.

Згідно з Марксом, життя суспільства ґрунтується на матеріалістичному виробництві, яке включає продуктивні сили (знаряддя праці, кваліфікація робітника) і виробничі відносини (спосіб організації праці, який визначається формами власності на знаряддя виробництва). Історичний розвиток суспільства зумовлений розвитком продуктивних сил (техніки), що призводять до зміни виробничих відносин. Відповідно до форм цих відносин (форм власності) Маркс відокремив кілька універсальних етапів в історичному розвитку людства: первісний комунізм, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм (з двома фазами — соціалістичною і власне комуністичною).

Стрижнем соціальної філософії Маркса (вчення про суспільство) є концепція базису і надбудови. Базисом (основою) він проголошував економічні відносини; надбудовою - політичні, правові, релігійні структури, а також ідеологію — політичні, правові, естетичні, моральні, філософські ідеї. Базис, стверджував Маркс, визначає надбудову; зміна базису зумовлює зміну надбудови.

Філософія Маркса загалом вкладається в контури традиції німецької класичної філософії. Однак в одному аспекті вона виходить за них і постає як некласична філософія. Це стосується інтерпретації філософії як ідеології. За всієї невизначеності цього терміна в Маркса головний зміст його полягає в тому, що ідеологія приховує, завуальовує справжні соціальні інтереси, що вона є відображенням соціального буття. Отже, вона є ірраціональним, не до кінця “прозорим творінням”.

Важлива характеристика філософії марксизму — її атеїзм. У цьому вченні релігія піддається нищівній критиці з використанням досягнень науки та надбань попередньої філософії, насамперед французьких матеріалістів ХVIII ст. та вчення Л. Фейєрбаха.

По суті, вся марксистська філософія — це спроба раціонально обґрунтувати шляхи зміни світу на кращій. Цій ідеї підпорядковані всі її складові — онтологія, гносеологія, аксіологія та ін. К. Маркс зазначав у “Тезах про Фейєрбаха”: “Філософи лише по-різному пояснювали світ, а справа полягає в тому, щоб змінити його”.

Тести для самоперевірки знань

1. Німецька класична філософія виділяється в окремий етап розвитку новоєвропейської філософії внаслідок того, що:
 - а) вона розвивалась в окремому європейському регіоні;
 - б) вона включала у свій зміст провідну проблематику всієї попередньої європейської філософії;
 - в) вона запровадила принципово нову парадигму філософування у порівнянні з попередньою європейською філософією;
 - г) вона першою запровадила у філософію системну форму виразу її змісту;
 - д) вона була найбільш теоретичною із всіх попередніх форм європейської філософії.
2. В діяльності І. Канта виділяють такі етапи:
 - а) доантропологічний та антропологічний;
 - б) демократичний та післядемократичний;
 - в) етичний та післяетичний;
 - г) докритичний та критичний;
 - д) природничий та антропологічний.
3. У філософії І. Канта:
 - а) розсудок оперує категоріями (ап'юріорними формами інтелектуальної діяльності), а розум – ідеями;
 - б) розум оперує категоріями, а розсудок – ідеями.
4. Назвіть ім'я представника німецької класичної філософії, який виводив усі окреслення світобудови із діяльності “Я”:
 - а) Г. Гегель;
 - б) К. Маркс;
 - в) Й. Фіхте;
 - г) Ф. Ніцше;
 - д) А. Шопенгауер.
5. Філософію Г. Гегеля можна характеризувати перш за все такими рисами:
 - а) системність;
 - б) панування логіки;
 - в) динамізм, панування ідеї логіки;
 - г) всеохопність;
 - д) матеріалістична позиція.
6. Оберіть варіанти правильної характеристики гегелівського розуміння вихідної засади світу:
 - а) Абсолютна ідея;
 - б) субстанція – суб'єкт;
 - в) всеохоплююча сутність, що розвивається;
 - г) процес, що характеризується визріванням та вирішенням внутрішніх суперечностей;
 - д) матеріально-природний процес, що породжує духовне.
7. Л. Фейєрбах закликав:
 - а) замінити релігію об'явлення релігією всезагальної людської любові;
 - б) знищити усяку релігію тому, що вона спотворено виражає людську сутність.
8. Філософія марксизму характеризувалась як:
 - а) різновид природничого матеріалізму;
 - б) діалектичний та історичний матеріалізм;

- в) антропологічний матеріалізм;
- г) науковий атеїзм.

Тема 7. СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Проблема знання, мови та розуміння у сучасній філософії (позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, герменевтика).
2. Екзистенціальна філософія: проблема існування людини і існування світу.
3. Філософські проблеми психоаналізу. Неофрейдизм та його різновиди.
4. “Філософія життя” Ф.Ніцше.

Теми рефератів

1. Проблема раціонального та ірраціонального у філософії ХХ ст.
2. Проблема “Я” людини у контексті психоаналізу З.Фрейда.
3. Свобода і деструктивність у вченні Е.Фромма.
4. Життя і смерть з точки зору екзистенціалізму.
5. Релігійна філософія: неотомізм як модернізація католицької філософії.
6. Російський релігійний ідеалізм.
7. Сучасна філософська антропологія.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Визначте відмінності філософських течій кінця ХІХ – ХХ ст..
2. Суть концепції „воля замість розуму” в некласичній філософії.
3. Розкрити сутність методу феноменологічної редукції Е.Гуссерля.
4. Порівняти герменевтику з класичною теорією пізнання.
5. Основні характерні особливості релігійної філософії.
6. Причини виникнення неотомізму.
7. Теорія космічної (християнської) еволюції.
8. Російська релігійна філософія.

Література до теми

1. Антология мировой философии в 4-х т. , т.3. – М., 1971.
2. Герменевтика: история и современность. – М., 1995.
3. Долгов К.М. От Киркегора до Камю. – М., 1995.
4. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К., 2005.
5. Коссак Е. Экзистенциализм в философии и литературе. – М., 1972.
6. Личкова В. Авангард - постмодернізм -універсалізм: зміна парадигм некласичної естетики. // Філософська і соціологічна думка. №7-8.-19.
7. Мунье Э. Что такое персонализм? - М., 1994.
8. Ніцше Ф. Так говорив Заратустра. – М., 1991.
9. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? - М.,1989.
10. Ортега-и-Гассет Х. Вибрані твори. - К.,1994.
11. Поппер К. Логика и рост научного познания. – М., 1983.
12. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги.: У 2 ч. - К., 1995.
13. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
14. Рассел Бертран. Історія західної філософії. - К., 1996.

15. Современная западная философия. Словарь. –М., 1990.
16. Современный экзистенциализм. – М., 1989.
17. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія: навчальний посібник. – К., 1996.
18. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм - це гуманізм. // Читанка з історії філософії. Кн.6. - К.,1993.
19. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. - К.,1996.
20. Тейяр-де-Шарден П. Феномен человека.- М.,1984 /1991.
21. Читанка з історії філософії у 6 кн. Зарубіжна філософія ХХ ст., кн. 6. –К., 1993.
22. Фейербах Л. Сущность христианства. //Избр.фил.произв: В 2 т. –М., 1955.
23. Философия ХХ века. Учебное пособие. –М., 1997.
24. Філософія: історія і сучасність. /Шевченко В. та ін./.-Чернігів,1995.
25. Фромм Е. Анатомия человеческой деструктивности. – М., 1992.
26. Хайдеггер М. Бытие и время. - М., 1994.
27. Читанка з історії філософії.: У 6 кн.- К., 1992 - 1993.
28. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. - М., 1991.
29. Шпенглер О. Закат Европы. - М., 1994.
30. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М.,1991.
31. Філософія. Курс лекцій. /Бичко І. та інші/. - К., 1991.
32. Філософія. /Надольний І. та інші/. - К., 1995.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Починаючи вивчення першого питання даної теми студенти повинні звернути увагу, що зазначені напрями розглядають проблеми, пов'язані з філософією науки, тобто є філософським відображенням стану науки. Тому, щоб зрозуміти ідеї та аргументи позитивізму на різноманітних стадіях його розвитку, стадіях позитивізму О. Конта, Д. С. Мілля, Г. Спенсера, емпіріокритицизму Е. Маха, Р. Авенаріуса, А. Пуанкаре, неопозитивізму М. Шліка, Р. Карнапа, раннього Л. Вітгенштейна. Г. Райенбаха та ін. треба звернути увагу на найбільш розвинені галузі фундаментальної науки першої половини ХІХ ст., кінця ХІХ – початку ХХ ст. та середини – другої половини ХХ ст.. Фундаментальними науками вважалися фізика, математика та логіка.

Як особливий філософський напрямок позитивізм склався у 30-х роках ХІХ ст. Перші положення позитивізму сформував французький філософ Огюст Конт (1798—1857 рр.). Співзвучні їм були положення англійських філософів Джона Стюарта Мілля (1806—1873 рр.) та Герберта Спенсера (1820—1903 рр.).

Основним принципом позитивізму є твердження: справжнє, “позитивне” (Конт: “слово “позитивне” означає реальне, на противагу химеричному”) знання можна одержати лише як результат окремих спеціальних наук та їх синтетичного поєднання, а філософія як особлива наука, що претендує на самостійне дослідження реальності, не має права на існування.

Конт проголосив рішучий розрив з філософською (“метафізичною”) традицією. Він стверджував, що наука не потребує філософії, яка б стояла над нею. Однак це не виключає існування синтезу наукового знання, за яким можна зберегти стару назву “філософії”. Так, філософія зводиться до загальних висновків із природничих і суспільних наук. Її претензії на розкриття причин і сутності процесів чи явищ, за Контом, мають бути викинуті з науки. Наука не пояснює, а лише описує явища і відповідає не на питання “чому”, а на питання “як”. Реальне знання дає лише відчуття, фактичне існування чуттєвих речей. Позитивне виявляється тотожним змісту “відчутно-фактичного” існування. Але ігнорування питань причинності, сутності виникнення, становлення дійсності та інших філософських проблем привело до розвитку агностичного вчення про непізнаваність об’єктивної реальності, в

сутність якої можна проникнути лише за допомогою релігії (зокрема, на думку Спенсера), а не за допомогою науки.

У кінці XIX ст. позитивізм переживає кризу, викликану прогресом природничонаукового знання, докорінним переглядом понять у фізиці на межі XIX—XX ст. Адже прогрес науки заперечував і знецінював ті “синтетичні” узагальнення, що розглядалися позитивізмом як вічні і незаперечні надбання науки. На зміну так званому “першому позитивізму” приходять “другий позитивізм”. Це змусило знову підняти питання про місце філософії в системі наук.

Перетворений позитивізм вступає в новий, другий етап свого розвитку — емпіріокритицизм (махізм). Творцями його стали Ернст Мах (1838-1916 рр.) і Ріхард Авенаріус (1843—1896 рр.). Класичним ньютоніанським уявленням про абсолютний простір, час, рух, силу тощо Мах протиставив релятивістське розуміння цих категорій, стверджуючи, що вони суб'єктивні за своїм походженням. Світ, на думку Маха, є “комплексом відчуттів”, а тому: завданням науки є лише опис цих “відчуттів”.

Р. Авенаріус центральним поняттям філософії вважав досвід, в якому він прагне розчинити протилежність матерії і духу, фізичного і психічного. Вчення Авенаріуса про “принципову координацію” (“без суб'єкта немає об'єкта і без об'єкта немає суб'єкта”) відкидає об'єктивну реальність, що існує поза і незалежно від свідомості. Об'єктивну істину Авенаріус підміняє біологічною цінністю за “принципом найменшої витрати сил”.

Спроби тлумачити реальність як відчуття та переживання призвели до краху емпіріокритицизму (другого етапу позитивізму). На зміну йому приходять нові види позитивістської філософії — неопозитивізм і постпозитивізм.

Неопозитивізм формується у 20-ті роки XX ст. Його основні ідеї викладено в книзі австро-англійського філософа Людвіга Вітгенштейна (1889—1951 рр.) “Логіко-філософський трактат”. Це — своєрідний маніфест неопозитивізму.

Вперше ідеї неопозитивізму чітко проявилися в діяльності Віденського гуртка, на основі якого сформувалася течія логічного позитивізму. Тут чітко простежується еволюція позитивізму від обґрунтування наукового знання до аналізу мови, висловів людини, з яких виводиться сутність світу і самої людини. Тут під виглядом очищення філософії від “псевдо проблем” і “псевдо висловлювань” усуваються з неї суто філософські проблеми. На думку неопозитивістів, очищенню філософії сприяє розроблена ними процедура верифікації (перевірки). Вона передбачає перевірку висловлювань (термінів), безпосереднє порівняння пізнавальних образів з фактами об'єктивної реальності. За Вітгенштейном, світ є сукупністю фактів, і тому він є універсумом мови. У зв'язку з цим завданням філософії є чіткість висловлювань, речень. Так, функцією філософії є роз'яснення діяльності людини в мовному світі. Філософія — це не теорія, а діяльність, метою якої є чіткість висловлювань. Всі висловлювання і поняття, на думку Вітгенштейна, розподіляються на осмислені (істинні) та науково неосмислені неістинні, тобто безглузді. Людина повинна оперувати лише осмисленими положеннями та поняттями. Безглуздими положеннями і поняттями є всі філософські положення і поняття, оскільки вони є найбільш загальними і не піддаються верифікації (перевірці) і не можуть бути зведені до первинних, атомарних висловлювань, що фіксують конкретний факт реальності.

У зв'язку з тим, що неопозитивізму не вдалося віднайти наукових критеріїв оцінювання висловлювань, починається новий цикл пошуків, неопозитивізм вступає (кінець 50 — початок 60 рр. XX ст.) до нового етапу свого розвитку — постпозитивізму.

Біля витоків постпозитивізму стоїть австрійський філософ Карл Поппер (1902—1994 рр.) — автор концепції “критичного раціоналізму”. К. Поппер зробив спробу подолати труднощі, що виникли в логічному позитивізмі і які пов'язані з абсолютизацією ролі емпіричних даних людського пізнання (суб'єктивно витлумачених факторів). Він запропонував замінити “верифікацію”, метою якої є встановлення істинності тверджень шляхом їх підтвердження фактами, так званою фальсифікацією, тобто пошуками фактів,

які не підтверджують, а спростовують певне твердження. Так, К. Поппер заявляє, що факти не можуть підтверджувати жодного теоретичного положення, але здатні їх спростовувати. Будь-які твердження негайно руйнуються як тільки з'являється хоча б один факт, що їм суперечить. Доказ цьому — доля вислову “Всі лебеді білі”, який було спростовано, коли став відомий факт наявності в Австралії чорних лебедів.

Таким чином, попперівський критичний раціоналізм — механічна заміна верифікації фальсифікацією. Це призводить до відмови визнання об'єктивної істини. Навіть сам термін “істина” замінено терміном “виправданість”.

Розглядаючи філософію Поппера, студентам слід звернути увагу, що вона не вийшла за межі позитивістських принципів, хоча і є їх своєрідним розвитком. За ці межі не вийшли й інші представники “критичної” опозиції позитивізму і неопозитивізму, які в філософській літературі отримали назву “постпозитивізму”.

Проблеми знання, мови та розуміння розглядає також герменевтика. В античності герменевтикою називалося мистецтво роз'яснення перекладу, тлумачення. Свою назву цей вид діяльності отримав від грецького бога Гермеса, в обов'язки якого входило роз'яснення простим смертним волі богів. У християнських письменників герменевтика розумілася як мистецтво тлумачення Біблії.

Загальнофілософська проблема герменевтики вперше була розроблена німецьким протестантським теологом Ф. Шлейєрмахером (1768—1834 рр.) та істориком культури, філософом В. Дільтеєм (1833—1911 рр.). Ф. Шлейєрмахера герменевтика мислиться як мистецтво розуміння чужої індивідуальності. Основне завдання герменевтичного методу — зрозуміти автора і його текст краще, ніж він сам розумів себе і своє творіння. Предметом герменевтики виступає насамперед вираз, а не зміст, тому що саме вираз є втілення індивідуальності.

Концепція В. Дільтея полягає в тому, що людина знаходить в іншому, вона знаходить в самій собі як переживання; те, що вона сама переживає — може знайти в іншому через розуміння. Звідси — розуміння визначається як саморозуміння, оскільки в прояві чужої індивідуальності не може бути нічого такого, чого б не було в індивіда, який пізнає. Тобто, виходить замкнуте коло: інтерпретатор може побачити в матеріалі, який пізнається, лише те, що вже є в ньому самому. Воно отримало назву “герменевтичне коло”. Розірвати його можна, на думку Ф. Шлейєрмахера і В. Дільтея, шляхом встановлення гармонії між двома духовно-душевними світами автора та інтерпретатора. Хоча ці спроби й не принесли бажаних результатів, саме прагнення створення загального методу пізнання культурно-історичних явищ, безсумнівно, має велике значення: якщо природу людини свідомість охоплює за допомогою інтелектуальних процесів, то світ людини зрозуміти можна шляхом заглиблення душевних здібностей людини в об'єкт, що досліджується.

У наш час проблему інтерпретації і розуміння розробляють Г. Гадамер, Ю. Хабермас, А. Лоренц, П. Рікьор, К. Апель та ін.

Філософська герменевтика останнім часом набула широкого розповсюдження в світі. Пояснюється це тим, що труднощі пошуку істинного смислу людського буття та шляхи вирішення протиріч сучасного світу ця філософія замінила пошуком інтерпретацій з активним використанням при цьому конвенціоністської семантики. Фактично текст і мова перетворилися в альфу і омегу філософської герменевтики.

2. Готуючись до другого питання студенти повинні звернути увагу, що екзистенціалізм слід розглядати як філософію існування. Це один з ірраціоналістичних напрямків сучасної західної філософії, тобто його положення суперечать положенням раціоналістичної філософії. Попередником сучасного екзистенціалізму вважається датський філософ С. К'єркегор (1813—1855 рр.). Як напрямок екзистенціалізм виникає на початку 20-х років у Німеччині та Франції. Його найбільш відомими представниками є М. Хайдеггер (1889—1976 рр.), К. Ясперс (1883—1969 рр.), Ж.-П. Сартр (1905—1980

pp.), Г. Марсель (1889—1973 pp.), А. Камю (1913—1960 pp.), Х. Ортега-і-Гассет (1883—1955 pp.) та ін.

Основний зміст екзистенціалізму надзвичайно складно визначити. Він характеризується значною кількістю відтінків, напрямків, відсутністю одностайної думки. Майже в кожній країні екзистенціалізм набуває специфічного забарвлення. Але, не дивлячись на це, все-таки можна виокремити деякі основоположні моменти філософської позиції екзистенціалізму.

Цей філософський напрямок, що активно розробляє концепцію світу та місця людини у цьому світі, є відображенням глибоких потрясінь, які спіткали людство у ХХ ст.. Екзистенціалізм звернувся до проблем критичних, кризових ситуацій, прагнучи зрозуміти поведінку людини в жорстоких, граничних ситуаціях. Історія Європи ХХ ст. показала нестійкість, слабкість, невідворотну конечність будь-якого людського існування. Одкровенням виявилось усвідомлення власної смертності і недосконалості кожної людини. Цей стан Хайдеггер називає істинним буттям, як “буття-до-смерті”.

Головна увага приділяється духовній активності та духовній витримці людини, яка виявилася закинутою в ірраціональний (нерозумний) потік подій і глибоко розчарувалася в історії. Єдиною справжньою дійсністю слід визнавати лише буття людської особистості. Це буття — головний предмет пізнання, насамперед філософського. Причому, існування передує сутності. Тобто людина спочатку існує — думає, відчуває, живе, а потім визначає себе в світі. Людина така, якою вона сама себе хоче бачити. Вона сама себе визначає, прагне до своєї індивідуальної мети, творить себе, вибирає своє життя.

Людині здається, що оточуючий її світ є раціональним, що є якісь загальні закони світу, історії, культури. Але в дійсності світ абсурдний, чужий, безглуздий, як і все людське життя. Буття людини — це драма. Людина одинока у своїх почуттях, вона знаходиться в пустоті. У спілкуванні ж з іншою вона або підкоряє її волю собі або сама підкоряється її волі.

Характеризуючи людину, екзистенціалізм ігнорує соціальне середовище, в якому людина живе. На думку екзистенціалістів, у світі існують лише окремі, конкретні особистості з автономною свідомістю, яка не залежить від зовнішнього світу. Колектив, суспільство протистоять особистості, прирікають її на повсякчасне безособове існування, що викликає страх, відчуття невпевненості, приреченості, безсилля. Центральною проблемою для екзистенціалізму є конфлікт особистості і суспільства. Відчуження між ними виникає з визнання незмінної природи людини. Тому протиріччя між свободою і особистістю, з одного боку, і безособовою повсякденністю життя — з іншого, розглядається як таке, що не може бути вирішеним.

Філософія екзистенціалізму причину всіх суперечностей і складнощів життя сучасного суспільства вбачає в антагонізмі між людиною і машиною. Підкреслюючи наявність відчуження людини від суспільства, прибічники екзистенціалізму обмежуються описом власне духовних форм людського буття. Тому і шлях до подолання відчуження вони вбачають не в перебудові суспільних відносин, а у втечі в світ екзистенції, в світ так званого істинного існування особистості. Звідси — глибокий песимізм екзистенціальних поглядів. Так, найбільш вживаними екзистенціалістами поняттями є “самотність”, “страх”, “смерть”, “покинутість”, “буття-до-смерті”, “буття-для-себе” тощо.

Але студенти повинні звернути увагу, що подібний песимізм поділяють далеко не всі прибічники екзистенціалізму. Так, Ж.-П. Сартр сенс людського буття вбачає не в смерті, а в свободі. Хоча, протиставляючи природу (в-собі-буття) людству (для-себе-буття), він вбачає в матеріальному світі загрозу людству. Прагнучи врятувати людину від розпорошення в світі речей, він стверджує цим самим її свободу. За Ж.-П. Сартром, людина в своїх природно-біологічних, соціальних, класових, політичних тощо характеристиках повторна, подібна іншим людям. Але разом із тим їй властива неповторність, яка

проявляється в її цілях, задумах, що спрямовують людину в майбутнє. Майбутнє представлено розмаїттям можливостей і тому завжди багатозначне. Це постійно ставить людину в ситуацію вибору, а значить — свободи, яка, за Ж.-П. Сартром, є універсальною характеристикою людського існування. Адже свобода, в розумінні Ж.-П. Сартра, — це ідеальне бажання свободи, а не практичний процес розширення пізнання і контролю людини над оточуючим її природним та соціальним середовищем.

Крім загальної характеристики екзистенціалізму можна більш детально зупинитися на деяких персоналіях цього філософського напрямку. Найбільш яскравими представниками екзистенціалізму були німецькі філософи Карл Ясперс та Мартін Хайдеггер.

К. Ясперс свою працю мислителя називав не філософією, а філософуванням, роблячи наголос на незавершеності, відкритості розумового процесу, в якому питання переважають над відповідями. Головна мета філософії — допомогти людині зрозуміти, усвідомити своє місце в світі, зрозуміти важливість любові, навчитися бути самим собою, досягти свободи. Філософія має поставити перед людиною життєві орієнтири. Причому, істинне буття не пізнається наукою, а усвідомлюється душею за допомогою філософії. Центральне місце філософії, стверджує Ясперс, займає фантазія і віра. Слід відрізнити релігійну віру від філософської. Остання ґрунтується на роздумах, а релігійна — на одкровенні.

Життя людини суперечливе. З одного боку, людина відчуває свою силу, здатність змінити світ, з іншого — безпорадність, уразливість, самотність у світі. Для подолання цього відчуття необхідно чітко з'ясувати, яким є світ сьогодні і яке місце людина займає у цьому світі. Виявляється, що нині людство відчуває страх перед плином часу, переживає кризу раціональності. Людина покинула світ природи заради техніки і прагне жити в натовпі, жити “як всі”. Тобто людина стала одним з елементів маси, а маса — це страшна ірраціональна сила. Для маси характерні такі риси, як погоня за насолодою, нетерпимість, заздрість, прагнення до наживи, ілюзія рівності. У такій масі людина не може знайти опору.

Яким же чином можна пізнати себе, знайти себе? Є два шляхи. Поза філософією людина може пізнати себе в кризових ситуаціях. Це — небезпечні для життя моменти ризику і війна, хвороби і смерть. Але можна пізнати і за допомогою філософії. Дійсна філософія виявляє буття людини, будить її, підштовхує до свободи і до життя.

Стати вільним — це означає подолати кризи, прийти до пізнання себе, побачити дійсні зв'язки буття і свою долю. Філософська віра робить нас солідарними з іншими людьми в їх боротьбі за свою волю, права, за свій духовний розвиток. А це означає, що ми повинні прагнути до “комунікації”, тобто розуміти, чути інших людей і бути почутими ними. Причому, слід йти не за натовпом, а за геніями людства.

М. Хайдеггер вважав, що сучасна йому філософія втратила головне своє питання — питання про сутність буття взагалі. Щоб розв'язати його, слід з'ясувати сутність людського буття. В чому ж полягає сутність людини? Вона полягає в особливому способі існування, а саме — існування в страхі. Відчуваючи страх, людина стає самотною, її перестає цікавити світ, вона звертається до себе і починає розуміти себе. Страх — основне переживання і спосіб буття, що дає змогу точно і всебічно зрозуміти людину. Об'єктом страху не є щось конкретне. Страх належить до невизначеної небезпеки, до світу як такого, невідомої долі в житті. Поряд із феноменом страху існує і феномен життєдіяльності, який несе щастя світу і людям. Але він слабший від страху.

М. Хайдеггер підкреслює, що основну увагу в пізнанні необхідно приділяти не природі і суспільству, а вивченню існування ізольованої самотньої людини, її сутності. Обґрунтовуючи цю думку, М. Хайдеггер стверджує, що весь світ пронизаний “світовим страхом”, або “первісним страхом”. Людина розуміє кінечність свого буття, розуміє, що її існування — це, по суті, “буття-для-смерті”. Смерть є останньою, вирішальною і справжньою можливістю буття. Людина прагне позбутися страху, тобто втекти від самої себе і

намагається забути в суспільному житті, в суєті, вона “розчиняється” в суспільстві, хоча повного “розчинення” не відбувається. Людина завжди охоплена тривогою, відчуттям самотності, коли починає розуміти, що суспільні зв’язки і відносини позбавлені смислу. Вона не може віднайти сенсу свого існування у сфері політики, економіки тощо. М. Хайдеггер робить висновок, що сутність, смисл людського буття знаходиться у сфері волі, у сфері вільного ризику і власної відповідальності за свої дії.

3. У третьому питанні студенти повинні розглянути філософію правдоподібного знання. До неї відносять психоаналіз (фрейдизм) та неофрейдизм. Положення, що висувуються ними не стверджуються загально визнаними науковими методами – спостереженням та експериментом.

Психоаналіз — загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань. Доктрина запропонована З. Фрейдом в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. для вивчення потаємних зв’язків та основ людського життя. Започаткував З. Фрейд свою теорію в праці “Тлумачення сновидінь”.

Кожне психічне явище необхідно розглядати в трьох аспектах — динамічному (взаємодія різних психічних сил), енергетичному (розподіл енергії в конкретному процесі) і структурному. На зорі психоаналізу було розроблено вчення про різні форми і прояви психічної енергії з наголосом на сексуальні потяги (лібідо).

Вчення про психічну структуру виникло пізніше. З. Фрейд у праці “Я і Воно” використовує три психічні частини: “Воно”, “Я”, “над-Я”.

Під “Воно” розуміється сукупність інстинктивних потягів. Ця частина психічного апарату охоплює все природжене, генетично первинне, яке підвладне принципу задоволення і нічого не розуміє про реалії. “Я”, чи свідомість, відокремилася від “Воно” внаслідок еволюції з метою адаптації до оточуючого середовища. “Я” — посередник між зовнішнім світом і “Воно”, потягом і задоволенням. “Я” керується не принципом задоволення, а вимогами реальності, стримує ірраціональні імпульси “Воно”. До функції “Я” належить самозбереження організму, накопичення досвіду, зовнішніх впливів пам’яті, уникнення загрозливих впливів, контроль над інстинктами, що виникають у Воно.

Особлива увага приділялася “над-Я”. Це — представник соціально-культурного світу в психіці людини. Воно формується в результаті сприйняття людиною соціальних норм, вихованих заборон та заохочень і виступає як джерело моральних принципів індивіда. “Над-Я” функціонує здебільшого несвідомо, проявляючись у свідомості як совість. Напруга, що породжується ним у психічній структурі, сприймається як почуття страху, провини, депресії, неповноцінності тощо. Від напруг “Я” рятується за допомогою спеціальних “рятівних механізмів”, одним з яких є сублімація. Сублімація — це процес, за допомогою якого заборонена сексуальна енергія, переходячи на несексуальні об’єкти, проявляється у вигляді різноманітної діяльності, притаманної індивіду та суспільству.

Поняття “сублімація” З. Фрейд прагнув використати як доказ, що вищі психологічні функції виникають з нижчих. Він намагався, не залишаючи підґрунтя психологічного пансексуалізму, пояснити такі явища, як наукова діяльність, художня творчість, філософське пізнання істини. Психоаналітичне тлумачення літератури та мистецтва пов’язане насамперед з цим механізмом перетворення внутрішньо-психічних конфліктів, дитячих комплексів, невротичних симптомів у художню творчість. Сублімація розглядається в психоаналізі як один з найефективніших засобів розв’язання психічних конфліктів, які в іншому випадку призвели б до неврозу.

З. Фрейд виділив два інстинкти, що визначають поведінку людини. Це інстинкт самозбереження та сексуальний інстинкт. Останній було названо “лібідо”. В процесі розвитку людини лібідо локалізується в різних зонах людського тіла. Спочатку лібідо спрямоване на різні органи власного тіла, потім, у випадку нормального розвитку психіки, сексуальний потяг спрямований на зовнішній об’єкт, тобто на іншу людину. В патологічному випадку лібідо може повертатися на ранні стадії свого розвитку — цим пояснюються сексуальні збочення.

Психоаналіз З. Фрейда має певні недоліки. Зокрема, він фактично нехтує роллю соціального фактора у формуванні й розвитку свідомості та психіки людини. Ряд його сучасників і послідовників вказували на інші вади психоаналізу, що виявилися з часом.

Розглядаючи це питання студенти повинні звернути увагу, що з критикою теорії З. Фрейда виступили його учні К. Юнг (1857—1961 рр.) і А. Адлер (1870—1937 рр.).

Карл Юнг використовує нове поняття — “колективне несвідоме”. Якщо Фрейд стверджував, що в несвідому психіку індивіда можуть увійти явища, які були витиснуті зі свідомості, то Юнг вважає, що несвідома психіка насичена не індивідуально придбаними формами, а є “дарунком” далеких предків. Аналіз дає змогу досягнути цей дарунок, що утворюється декількома потаємними людськими структурами, які Юнг назвав архетипами. Поняття “архетипи” Юнг пояснює за допомогою концепції про колективне несвідоме. Він чітко розмежовує індивідуальне та колективне несвідоме. Перше відображає власний досвід людини та складається з турбувань, які в минулому були свідомими, але втратили свідомий характер внаслідок забування або пригнічення. Колективне несвідоме — це загальнолюдський досвід, що притаманний усім расам та народам. Він є потаємним слідом пам’яті людського минулого, а також долюдським, тваринним станом. Колективне несвідоме зафіксоване в міфології, народному епосі, релігії та проявляється у сучасних людей через сновидіння. Тому для Юнга головним показником дії несвідомого є сновидіння та їх психологічна діяльність.

Альфред Адлер прагнув удосконалити концепцію психоаналізу шляхом виділення такого фактора розвитку особистості, як відчуття неповноцінності, породженого, зокрема, тілесними дефектами. Прагнучи подолати це відчуття та самоутвердитися в суспільстві, людина актуалізує свої творчі потенціали. Цю актуалізацію Адлер називає компенсацією або надкомпенсацією. Надкомпенсація — це особлива соціальна форма реакції на відчуття неповноцінності. “Комплекс неповноцінності”, за Адлером, є джерелом неврозів.

У кінці 1930-х років ХХ ст. виник так званий неофрейдизм, який поєднав у собі психоаналіз Фрейда та соціологічні теорії. Представники неофрейдизму піддали критиці ряд положень класичного психоаналізу, але зберегли головні його аспекти — ірраціональні мотиви людської діяльності, що властиві кожному індивіду. Основну увагу вони звернули на дослідження міжлюдських відносин. Зокрема, неофрейдисти вважали, що сучасне суспільство саме по собі вороже людині, воно заважає розвитку особистості, формуванню її життєвих цінностей та ідеалів. Людина не має можливості досягти гармонії із соціальною структурою сучасного суспільства. Звідси виникає почуття самотності, відірваності від оточуючих, відчуження.

Найбільш відомим представником неофрейдизму був Еріх Фромм (1893—1980 рр.). Він прагнув поєднати погляди молодого Маркса з психоаналізом та іншими сучасними філософськими вченнями (екзистенціалізмом, філософською антропологією тощо). В особистості, на думку Фромма, немає нічого свого. Усі її психічні прояви — це наслідок поглинення особистості різними соціальними середовищами, що її оточують. Однак, якщо марксизм вказує, що характер формування певного типу особистості напряму залежить лише від впливу соціального середовища, то Фромм стверджує, що тип особистості формується двоїстістю людського існування: “екзистенціального” та “історичного”.

Екзистенціальна сторона людського буття передбачає наступні факти. По-перше, людина перебуває між життям і смертю, вона покинута в цьому світі у “випадковому місці та часі” і “вибирається з нього знову ж таки випадково”. По-друге, існує протиріччя між тим, що кожний індивід є носієм властивих йому певних потенцій, але не має змоги реалізувати їх внаслідок короткочасності свого життя. Від цих протиріччя людина не може позбавитися і реагує на них різними способами залежно від свого характеру і культури.

Історичні протиріччя, за Фроммом, мають зовсім іншу природу. Вони не є необхідною частиною людського існування, а виникають і розв’язуються людиною або в

процесі її власного життя, або в наступні періоди історії. Усунення історичних протиріч Фромм пов'язував зі створенням нового гуманістичного суспільства.

Один з представників неофрейдизму Г. Салліван розвиває свою концепцію міжособистісних відносин. Згідно з цією концепцією у психіці людини немає нічого, крім відносин з іншими особами і об'єктами або зміни міжособистісних ситуацій. Існування особистості розглядається як міф або ілюзія, а особистість — це лише сума відносин між спотвореними або фантастичними образами, що виникають в процесі соціального спілкування. Таким чином, Салліван остаточно розчиняє індивіда в міжособистісному середовищі.

Карен Хорні, на відміну від Саллівана, визнає в людині певну можливість саморуху (“прагнення до самореалізації”). На творчість К. Хорні вплинули соціальні потрясіння Другої світової війни. Своєрідність концепції Хорні проявляється в тому, що основним спонукальним мотивом існування людини, і особливо виникнення її неврозів, є потяг до безпеки, який постійно породжується “основним страхом”, що спричиняється ворожим середовищем. Почуття неспокою та стурбованості, які Хорні вважала базовими для поведінки людини, на її погляд, супроводжують людину протягом усього життя. Воно може бути викликане відсутністю поваги, ворожою атмосферою, насильницьким пригніченням бажань з боку влади чи авторитету.

4. “Філософія життя” — це ірраціоналістичний напрямок, що сформувався в кінці XIX — на початку XX ст. Він виник як реакція на кризу класичного західного раціоналізму. Найбільшого поширення філософія життя набула в першій чверті XX ст. У подальшому цей напрямок втрачає свою самостійність і його принципи використовуються екзистенціалізмом, персоналізмом, феноменологією і, особливо, філософською антропологією. Представниками “філософії життя” є Фрідріх Ніцше (1844—1900 рр.), Анрі Бергсон (1859—1941 рр.), Вільгельм Дільтей (1833—1911 рр.), Георг Зіммель (1858—1918 рр.), Освальд Шпенглер (1880—1936 рр.) та ін.

“Філософія життя” розглядає все, що існує як форму прояву “життя”. При цьому поняття “життя” розглядається як первинна цілісна реальність, яка не тотожна ні духу, ні матерії і може бути досягнута лише інтуїтивно. Засновники “філософії життя” вважали, що основою життя і його проявом є воля. Так, у вченні німецького філософа Артура Шопенгауера, яке можна вважати одним із джерел ірраціоналізму, обстоюється примат волі відносно розуму. Він стверджував, що воля, тобто мотиви, бажання, спонуки до дій і самі процеси реалізації цих дій є специфічними, відносно самостійними. При цьому, і це головне, воля визначає спрямованість і результати розумового пізнання. Тобто на місце розуму має бути поставлена воля, яка незалежна від контролю з боку розуму і не має ні причин, ні основи. Світ, за А. Шопенгауером, є нічим іншим як “волею і уявою” (див. його працю “Світ як воля і уява”).

Найяскравішим представником “філософії життя” є Ф. Ніцше. Він також вважав волю основою життя. Але життя є проявом не абстрактної світової волі, як у А. Шопенгауера, а “волі до влади”. Ця воля є не лише визначальним, головним стимулом життєдіяльності людини, а й життя взагалі, буття як такого. “Щоб зрозуміти, що таке “життя”, — пише Ф. Ніцше, — і якого роду устремлінням і напруженням воно є, ця формула має однаковою мірою відноситися як до дерева і рослини, так і до тварини”. І далі: “Задля чого дерева первісного лісу борються одне з одним? Із-за влади!” (див. його працю “Жадання влади”).

Життя протистоїть нежиттю, всьому неорганічному, застиглому. Тому, якщо “життя” перебуває в постійному русі і протиріччі, наука не може бути ефективним засобом пізнання цього життя. Це пояснюється тим, що наука, використовуючи аналітичний метод, розкладає явища життя на окремі частини. Зв'язки між ними наука здатна пояснити, а тому вона може змінити світ на користь людини, створювати нові предмети, процеси тощо. Але зрозуміти сутність світу наука (розум) безсила. Розум

завжди людяно орієнтований, має мету, а “життя” вище будь-якої цілеспрямованості. Тому на перше місце переміщуються не раціональні, а інтуїтивні форми пізнання.

Істина не доступна кожному в процесі навчання, її пізнання носить недемократичний характер, виникає проблема “аристократизації” пізнання. Звідси — висока оцінка особистості та її творчості. Ніцше називає таку особистість Надлюдиною.

Людина живе в історії, але історія не має об’єктивних законів. Вона має долю, і людина має долю. Загальна історія людей — це фікція. Свою долю мають кожна культура і кожна цивілізація. Вони виникають, розвиваються і руйнуються відповідно до циклів часу. Цивілізація і культура мають свою специфіку, своєрідність, тому не можуть серйозно впливати одна на одну. Кожна з них має свої цінності, що час від часу змінюються. Є цінності “життя”, які не залежать від специфіки культур. Це цінності, які відображають “стадні інстинкти”, мораль рабів, масові упередження (рівність, справедливість) тощо. Основні настанови і цінності “філософи життя” — прагнення до життя, відсутність страху смерті, бажання бути сильнішим за інших, воля до влади, благородство й аристократизм духу.

Тести для самоперевірки знань

1. Некласична філософія на відміну від класичної:

- а) вважала, що філософія постає найпершим та найефективнішим виявленням людського розуму;*
- б) доводила, що людиною керують нерозумні та поза розумні чинники;*
- в) обґрунтувала думку про можливість людини пізнати саму сутність буття.*

2. Поняття позитивного у філософії О. Конта позначало:

- а) спостережуване, зрозуміле та корисне;*
- б) економічно ефективне;*
- в) основу прийняття виправданих політичних рішень;*
- г) те саме, що й добро в етиці.*

3. “Герменевтичне коло” позначає:

- а) беззсвідоме заглиблення у самого себе;*
- б) розмірковування особистості про саму себе, коли вона вдивляється у потаємні глибини свого внутрішнього єства;*
- в) інтерпретатор може побачити в матеріалі, який пізнається, лише те, що вже є в ньому самому.*

4. Поняття “верифікація” в неопозитивізмі позначає:

- а) підтвердження тверджень та наукових положень фактами дійсності;*
- б) спростування тверджень фактами дійсності;*
- в) спостереження та експеримент;*
- г) мовні форми виявлення понять.*

5. Філософську концепцію Ф. Ніцше називають “філософією життя” внаслідок того, що вона:

- а) проводила відмінність між життям і буттям людини;*
- б) спиралась на новітні дані еволюційної теорії;*
- в) розглядала всі процеси дійсності як різні виявлення життя;*
- г) вважала життя найбільш зрілою формою космічних процесів.*

6. Поняття “сублімація” у фрейдизмі позначає:

- а) самореалізацію особистості;*
- б) сексуальний потяг;*
- в) “легалізація” проявів психічної енергії;*
- г) патологію психіки.*

7. Філософія екзистенціалізму зосереджувалась перш за все на окресленні людського буття:

- а) за допомогою науки та наукової термінології;
 - б) через його відношення до світу природного буття;
 - в) в його соціальних та психологічних якостях;
 - г) через його внутрішнє людське сприйняття та переживання.
8. Тезу “Існування передує сутності” було введено:
- а) позитивізмом;
 - б) психоаналізом;
 - в) екзистенціалізмом;
 - г) феноменологією.

Тема 8. ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА УКРАЇНИ

План

1. Культурно-історична основа українського світоглядного менталітету.
2. Філософська думка Києво-Могилянської академії (XVII-XVIII ст.).
3. Філософські погляди Г. Сковороди.
4. Філософія в Україні XIX — початку XX ст..
5. Філософія України в XX ст..

Теми рефератів

1. Українська міфологія, її особливості і провідні ідеї.
2. Проблема співвідношення Світу і Бога у творчості П.Могили, Ф.Прокоповича, І.Галятовського, І.Гізеля, О.Яворського та ін.
3. Проблема людини у філософії Г.Сковороди.
4. Філософські погляди М.Гоголя та його вплив на російську думку.
5. Образ філософії світу і людини у вченні П.Юркевича.
6. Вплив „київського гуманізму” на сучасний екзистенціалізм (Л.Шестов М.Бердяєв, В.Соловйов, Л.Карсавін, В.Розанов та ін.).

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Національна ідея в поглядах кириломедодіївців.
2. Зв'язок мислення і мови в розумінні О.О.Потебні.
3. Місце М.П. Драгоманова в філософії України другої половини XIX ст..
4. Вплив „київського гуманізму” на сучасний екзистенціалізм.
5. Раціоналізм і „економізм” західноєвропейської філософії на ґрунті української філософії кінця XIX ст..
6. Українська романтична філософія.
7. Світ, суспільство і людина у філософії І.Франка.
8. Історіософія М.Грушевського.
9. „Конкордизм” В.Винниченка.
10. Проблема нової України у філософських поглядах М.Хвильового.
11. Феномен життя, людство і ноосфера у вченні В.Вернадського.

Література до теми

1. Булашов Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К., 1982.
2. Горський В.С. Історія української філософії. —К., 1986.

3. Забушко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. –К., 1962.
4. Замалеєв А.Ф., Зоц В.А. Мыслители Киевской Руси. – К., 1987.
5. Історія філософії України: У 3-х т. –К., 1987.
6. Історія філософії України: Хрестоматія. – К., 1993.
7. Історія філософії України: Підручник. – К., 1994.
8. Конституція України. –К., 1996.
9. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні реформаційні ідеї на Україні. –К., 1990.
10. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. –К., 1999.
11. Українці: міфологія, демонологія, вірування. –К., 1992.
12. Філософія на Україні періоду будівництва соціалізму. –К., 1980.
13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
14. Шевченко В.І. Концепція пізнання в українській філософії. –К., 1993.
15. Юркевич П.Д. Философские произведения.- К., 1996.

Поради і матеріали до вивчення теми

1. Розкриваючи перше питання, треба зауважити, що жоден український філософ не створив системи світового значення. Тобто такої, яка була б вихідним пунктом подальшого розвитку філософії у світовому масштабі.

Для української філософії характерне таке становище, коли тільки ідеї та думки намічались, але не отримали достатнього розвитку і обґрунтування. Загалом філософія як наука в межах української культури виділяється пізно, лише у XVII ст., з появою перших вищих навчальних закладів, насамперед, Києво-Могилянської академії (1632 р.).

Важливою особливістю Української філософії є так звана “філософія серця”, яку розвивали Г. Сковорода, П. Куліш, П. Юркевич та інші. Поняття “серце” означає дух і символізує індивідуальність кожної людини як істоти духовної. У “філософії серця” перевага віддається ірраціональному шляху пізнання істини (ірраціоналізм — це філософський напрям, який заперечує можливість логічного пізнання дійсності і визнає основними видами пізнання інтуїцію, відкриття).

Треба підкреслити, що важливими рисами української філософської думки є також індивідуалізм, визнання великої етичної цінності за кожною людиною, висока оцінка прагнення осіб і націй до миру, гармонії існування. Причому до зовнішньої гармонії обов’язково долучається ідеал внутрішньої гармонії (Гоголь, Сковорода). Джерела специфічних рис у філософії серця знаходяться у самому житті, творчості, історії народу, підтвердженням чого є національна ментальність. Український історик філософії Дмитро Чижевський виділяє такі шляхи дослідження підвалин національного типу, на яких можна виявити специфічні риси у філософії: дослідження народної творчості, вивчення яскравих історичних періодів у житті народу, аналіз творчості видатних представників нації.

2. При відповіді на друге питання треба підкреслити, що Києво-Могилянська Академія — одне з найяскравіших явищ української духовної культури. Була заснована в 1632 р. майбутнім митрополитом Київським Петром Могилою. Вона започаткувала наукову, інтелектуальну Україну, національну вищу школу в сучасному розумінні. Києво-Могилянська академія стала такою ж значущою для українців, як Оксфорд для англійців і Сорбона для французів. Філософські курси, які читалися тут, були значною мірою схоластичними. Вони спрямовували до інтелектуального пізнання істин віри, що сприяло подоланню стійкої традиції пошуків істини на містичному шляху єднання з Богом. Засвоєння західноєвропейської культури через ознайомлення з творами її провідних представників сприяло прискоренню національно-культурного та соціально-політичного розвитку українців. Найвідоміші викладачі Києво-Могилянської академії — Інокентій Гізель, Теофан Прокопович, Георгій Щербацький.

Зверніть увагу на філософські проблеми, які хвилювали Інокентія Гізеля. Він був професором філософії і ректором Києво-Могилянської академії. У своїй світоглядній позиції Гізель спирався на творче походження світу. Філософію трактував як “пізнання речей через причини”, викладав діалектику, логіку, метафізику, наслідуючи у поглядах Аристотеля. Особливу увагу приділяв проблемі людини. Цьому питанню присвячена праця “Мир з Богом людини”. Характерною особливістю його поглядів є звеличення людини, приписування їй здатності й права тлумачити Святе Письмо на свій розсуд, а також тлумачити церковні постанови і “установлення людські”. Гізель вважав головним призначенням земного буття творчу активність та вільну працю. Хоча земний світ є царством зла, активна боротьба з ним є обов’язком людини, сенс життя якої полягає не у втечі від світу, а в активній боротьбі зі злом та життєвими незгодами. Гізель у творі також обґрунтовував віру в розум, інтерес не тільки до небесного життя, а й до земного, зокрема, до філософських вчень античності. Проте Московський патріархат осудив цю працю про людину як єретичну і вніс до індексу заборонених книг.

3. Особливу увагу приділіть підготовці до відповіді на п’яте запитання, адже центральною постаттю в історії української філософської думки є Григорій Сковорода. Він був вихованцем Києво-Могилянської академії. Видатний український філософ Г. Сковорода (1722-1794 рр.) народився в селі Чорнухи Полтавської області в козацько-селянській родині. Після закінчення Києво-Могилянської академії виїжджає за кордон, відвідує німецькі університети, подорожує по Австрії, Польщі, Італії. Головне своє завдання бачить у пізнанні світу через Слово Боже, тлумачить у творах Біблію. Часто Сковороду називають українським Сократом, оскільки він не тільки за способом життя нагадує грецького мислителя, а й за те, що у його вченні практична філософія переважає над суто теоретичними питаннями, а головні твори написані у формі Сократових діалогів. Український Сократ не залишив своїх міркувань майбутнім поколінням у вигляді готової системи, як у німецьких мислителів, а розмістив їх безсистемно у нечисленних творах, які з’явилися друком у збірці через 100 років після його смерті.

Завдання філософії, за Сковородою, полягає в житті духу, що зовні виявляється в шуканні правди. Головне завдання людського життя, або філософія, лежить не в досягненні правди, а у вічному прагненні до цих недосяжних цілей. Людину мислитель уявляє як мікрокосм, у якому віддзеркалюється великий світ або макрокосм. Центром людини є “серце”, яке віддзеркалює її внутрішній світ. Світ, який пізнає людина, - макрокосм, складається з двох принципів або двох “натур” — видимої і невидимої. Видимою натурою є матерія, що має тимчасове значення, другим принципом є “правда, краса, суть, думка, дух”. Отже, кожна річ існує подвійно як матерія, яку бачимо і як невидима дійсність. Людина, як частина світу, так само подвійна, як матеріальне видиме тіло і невидимий нематеріальний дух. Найвагоміша складова людини — дух. Справжнє народження відбувається тоді, коли “включається” дух людини. Сутність людини не вичерпується інтелектом, абстрактною, теоретичною правдою, а потребує участі волі та почуттів. Виходячи з цього, головний наголос у своєму вченні Сковорода робить на життєвих питаннях, а не на теоретико-пізнавальних міркуваннях. Найвища мета, до якої прямує людина — бути щасливою. Розуміння щастя, за Сковородою, — осягнення Божої волі у своєму житті, або, інакше, — життя за справжньою натурою речей. Шлях до такого щастя лежить через “сродну працю”. Під цим поняттям Сковорода розуміє творчу працю, або таку, що приносить людині задоволення.

4. Відповідаючи на четверте запитання, зверніть увагу на внесок у розвиток українського філософського мислення XIX - початку XX ст., який зробили такі мислителі і письменники, як П. Юркевич, М. Гоголь, П. Куліш, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко. Провідний характер їх філософського мислення — екзистенційний. Він проявляється у таких ознаках: пошуки трансцендентних пояснень усіх проблем буття; піднесення понад усе суб’єктивності, індивідуальності особи; надання переваги чуттєвому, інтуїтивному пізнанню, обґрунтування безсилля науки в намаганні розв’язати

одвічні проблеми людського буття; несистемний характер філософських вчень; аналіз свобод людини як найважливішої проблеми буття; відтворення трагедійності буття як наслідку гріхопадіння; намагання знайти шляхи виходу з кризових станів, подолання відчуження людини шляхом поєднання її духу з Творцем.

Професійним філософом з названих мислителів XIX ст. був лише П.Юркевич. Дослідники його творчості відзначають вплив вчення С. К'єркегора. П.Юркевич виступив “завершувачем” розробки філософської “концепції серця”. Вихідним моментом вчення мислителя є зв'язок серця з Богом. Саме серце є осередком віри, центром життя особи. Провідне значення Юркевич надає внутрішній людині — невидимій людській сутності. У своїх працях мислитель розтлумачує шляхи пізнання Бога, досягнення Царства Божого на землі.

Особливого значення набуває філософська думка, розкрита у творах художньої літератури. Екзистенційне філософування виступає тут як один з напрямків інтеграції літературно-художнього та філософського мислення. Загальною особливістю екзистенційного філософування Т.Г. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка є те, що всі болючі проблеми вибору в “межових” ситуаціях — життя і смерті, волі і рабства, любові й ненависті — вони пов'язують з національним питанням.

Особливо цікавою постаттю серед згаданих українських письменників є І. Франко. Його екзистенційно-філософська спадщина представлена, зокрема, поемами: “Мойсей”, “Іван Вишенський”, “Страшний суд”, поезіями: “Притча про життя”, “Мама природа”, де засвідчується перемога віри над знанням. Будучи спочатку апологетом розуму, шукаючи з його допомогою відповіді на “загадки” життя, поет і письменник приходиться до висновку про його цілковиту поразку. Аналізуючи кризові, межові ситуації в українській історії кінця XIX — початку XX ст. — соціальне розшарування, поширення марксизму, раціоналізму, Франко приходиться до змалювання трагізму покоління і доби “розуму без віри і культу матерії”.

5. Працюючи над цим питанням, треба розпочати з умов, за яких існувала філософія даного історичного періоду. Певний вплив на її занепад спричинили втрати, які понесла українська інтелігенція в роки революції і громадянської війни, виїзд за кордон наукової і творчої інтелігенції, висилання за межі СРСР провідних учених. Натомість радянський уряд та комуністична партія ВКП(б) вживають заходів щодо підготовки вчених, які стануть провідниками політичних та ідеологічних доктрин нової влади.

Створюється інститут Маркса - Енгельса, розпочинається видання їхніх праць. Праці “Діалектика природи” Ф. Енгельса, “Матеріалізм та емпіріокритицизм” В. Леніна та “Про значення воєнничого матеріалізму” стають основою визначення філософського курсу в СРСР. На ґрунті вивчення згаданих праць виникає дискусія між групою Деборіна (діалектики) та групою Тимірязєва (механісти). Наслідком дискусії стає визнання того, що єдино вірним світоглядом є марксизм-ленінізм та його філософія — діалектичний та історичний матеріалізм. У грудні 1932 р. Й. Сталіним проголошується “поворот на філософському фронті”, який означає повний перехід від філософії до політики та псевдофілософії, яка виголошується у “Короткому курсі історії ВКП(б)” як вершина філософської думки та зводиться до коментування рішень партійних форумів у дусі марксизму-ленінізму.

Упродовж 30-40-х років філософське життя в радянській Україні “завмирає”. Проте певний розвиток національної філософії відбувається за межами України. За кордоном створюються культурно-громадські, освітні, науково-дослідницькі центри, в тому числі у галузі філософії. Йдеться, в першу чергу, про Український Вільний Університет (Прага, 1921 р.); Українську Вільну Академію Наук (Аугсбург, 1945 р.); Український Вільний Університет та наукове товариство імені Т. Шевченка (Мюнхен); Гарвардський український дослідний інститут (70-ті роки); Інститут українських студій (Канада). Ці заклади створюють базу для досліджень у галузі розробки філософії української ідеї.

Певний внесок у її розвиток зробили Д. Донцов, В. Липинський, Д. Чижевський, М. Шлемкевич.

Пошвавлення філософського життя в Радянській Україні відбувається завдяки активній діяльності талановитого філософа П. Копніна (1922-1971 рр.). В Україну він приїжджає у 1958 р. З 1962 р. по 1968 р. стає директором інституту філософії АН України. Наукові інтереси П. Копніна зосереджуються навколо дослідження проблем логіки, теорії пізнання, методології науки, які лягають в основу наукових пошуків створеної вченим київської школи “логіки наукового пізнання”. Спираючись на апарат сучасної формальної логіки та на культурознавчий матеріал, вчені досліджують такі складові наукового пізнання як наукова проблема, науковий факт, наукова абстракція, наукова ідея, світогляд тощо.

Іншим спрямуванням, що активізується цього часу, є історико-філософські дослідження. В першу чергу, це спадщина німецької класичної філософії, здобутки зарубіжної філософії ХХ ст. та питання історії філософії України.

Зрештою у 1968 р. Копніна і його школу в Москві звинувачують у проповіді ідей “буржуазної філософії”. У 70-ті роки деяких українських філософів репресовано за звинуваченням в “українському буржуазному націоналізмі”, що, проте, не зупинило розвиток національної філософської культури.

Тести для самоперевірки знань

1. За своїм загальним спрямуванням українська філософія тяжіє:

- а) до морально-етичної проблематики;*
- б) до абстрактно-теоретичних узагальнень;*
- в) до раціонально-логічного мислення;*
- г) до містико-афористичної символіки.*

2. Професійна філософія виникає в Україні:

- а) в монастирях та монастирських школах;*
- б) в університетах;*
- в) у християнських братських школах;*
- г) В Києво-Могилянській академії;*
- д) завдяки діяльності Г. Сковороди.*

3. Філософські курси Києво-Могилянській академії це :

- а) оригінальні філософські концепції, розроблені її професорами;*
- б) курси пізньої західно - європейської схоластики, запозичені українськими мислителями;*
- в) типові курси західно – європейських університетів із вкрапленням новітніх даних науки та в інтерпретації, що відповідала традиціям українського менталітету.*

4. Вихідними складовими філософської концепції Г. Сковороди постають вчення:

- а) про три натури, світову антитетику та два світи;*
- б) про творення світу та світову антитетику;*
- в) про дві натури, три світи та життєве щастя людини;*
- г) про споріднену працю як спосіб спасіння душі.*

5. І. Франко вважав найпотужнішим чинником суспільного поступу:

- а) розвиток засобів комунікації;*
- б) розвиток освіти, науки та техніки;*
- в) розвиток державного управління суспільством;*
- г) розвиток демократії;*
- д) культивування високодуховної еліти.*

6. Представники Кирило-Мефодіївського братства закликали:

- а) українців та поляків до боротьби проти московщини;*
- б) всіх слов'ян до об'єднання у вільній федерації вільних країн;*

- в) українців до повстання проти російського та польського поневолення.
7. До найперших філософських ідей П. Юркевича слід зарахувати:
- а) дослідження історичних форм людської думки та окреслення співвідношення розуму та серця в християнській традиції;
- б) укладання філософського словника та окреслення співвідношення розуму та серця у християнській традиції;
- в) аналіз філософії І. Канта та укладання філософського словника;
- г) аналіз філософії Платона в її співвідношенні із християнською богословською традицією.
8. Українська філософія у ХХ ст.:
- а) припинила свій розвиток;
- б) розвивалась кількома потоками: в діаспорі, в Радянській Україні та в Західній Україні;
- в) успішно розвивалась лише за межами Радянської України.

Тема 9. ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ

План

1. Буття і основні його форми.
2. Формування науково-філософського поняття матерії.
3. Спосіб та форми існування матерії. Матеріальна єдність світу.

Теми рефератів

1. Філософське поняття матерії в його історичному розвитку.
2. Матерія і „антиматерія”.
3. Сучасні концепції картини світу.
4. Співвідношення біологічного і соціального в походженні свідомості.
5. Свідомість та самосвідомість.
6. Проблема „людина-машина”.
7. Дослідження свідомості у сучасній філософії постмодерну.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Специфіка філософської картини світу.
2. Наукова картина світу у контексті історичного розвитку.
3. Пояснення простору-часу в ХХ ст.
4. „Закритий” (цілий) і „відкритий” (багатосубстанційний) образ світу.
5. Простір, його субстанційні і екзистенційні підстави.
6. Просторова упорядкованість, її залежність від визначення „центру” світу.
7. Проблема початку і кінця світу.
8. Залежність розуміння часу від образу світу та пункту відліку.
9. Проблема „вічного повернення” і майбутнього.

Література до теми

1. Андреев В.П. Становление человечества. –М., 1984.
2. Ахундов М.Д. Концепция пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. – М., 1982.
3. Гурьев Д.В. Загадка происхождения сознания. –М., 1986.

4. Доброхотов А.Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии. – М., 1986.
5. Лой А.Н. Сознание как предмет теории познания. –К., 1989.
6. Пригожин И., Стэгнер И. Порядок из Хаоса. –М.,1986.
7. Проблема сознания в современной западной философии. – М., 1989.
8. Французова Н.П. Общественно-историческая сущность и творческая активность сознания. – М., 1983.
9. Философия природы. –М., 1986.
10. Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993.
11. Холличер Л. Природа в научной картине мира. –М., 1982.
12. Эйнштейн А. Физика и реальность. – М., 1979.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Вихідними філософськими поняттями, які необхідно засвоїти, відкриваючи світ філософського знання, є поняття “буття”, “матерії”, “субстанції”, “руху”, “простору”, “часу”, “картини світу”.

Вивчення першого питання теми слід починати з історії формування уявлень про “буття”. За допомогою цієї категорії інтегруються основні ідеї, які втілені в процеси послідовного осмислення питання про існування світу. А саме, ідея про те, що світ є, він як безмежна і неприходяща цінність; ідея про те, що природне і духовне, люди й істоти рівно існують, хоча і в різних умовах їх існування як передумова єдності світу; ідея про те, що світ утворює сукупну реальність, дійсність, яка випереджає свідомість і дії конкретних індивідів та поколінь людей; ідея про те, що існуючи в тісному взаємозв’язку і багатоманітності своїх форм, буття виявляється через зв’язки між одиничними сутностями, кожна з яких невідтворювальна, унікальна.

У філософії виділяють чотири відмінні, але взаємопов’язані основні форми буття: 1) буття речей, процесів, яке поділяється на буття речей, процесів природи, буття природи як цілого та буття речей і процесів, створених людиною (“друга природа”); 2) буття людини, яке поділяється на буття людини в світі речей і суто людське буття; 3) буття духовного (ідеального), в якому розрізняють індивідуалізоване духовне і об’єктивне духовне; 4) буття соціального, яке вміщує в собі індивідуальне буття (буття окремої людини в суспільстві і в процесі історії) і буття суспільства.

У цьому питанні слід розглянути основні форми буття. Говорячи про буття природи, необхідно зазначити, що її речі, стани і цілісність існують до, поза і незалежно від свідомості людини. У цьому полягає важлива відмінність природи як основної форми буття. Природа у цілому безкінечна в просторі та часі — вона завжди і всюди була, є і буде, ця особливість не притаманна окремим речам, процесам і станам. Важливою особливістю природи є діалектика плинного і стійкого буття окремих речей у безперервному бутті природного світу. Специфіка буття “другої природи”, тобто предметів, створених людиною, полягає у тому, що вони виступають як нерозривна єдність природного матеріалу, опредметненого духовного, опредметненої діяльності людей і функції даних предметів, але з іншого боку це абсолютно інша порівняно з первинною природою комплексна реальність. Природа в цілому — безмежне буття, де існування окремої людини є швидкоплинним моментом. “Друга природа” є буттям, яке тісно пов’язане з часом і простором людського існування. Природа є безкінечним, неоглядним, невичерпним світом, який створюється людиною у його дуже незначній частині. Предмети і процеси “другої природи” створені людиною, і через те їх буття стоїть ніби на межі буття природи і людського світу.

Буття окремої людини і людства в цілому є специфічним і неповторним. Унікальність людського буття полягає, насамперед, у складній біологічній організації, яка відокремлює його від іншого світу. Філософи вбачають своєрідність людського буття

не в біологічній організації, а в здатності надбудувати над природою рукотворний світ. Людина відображає у своїй свідомості величезну різноманітність світу, створює світ культури, в якому дивно поєднуються природні і соціальні якості. Серед форм буття людини відзначимо, передусім, її предметно-практичну діяльність. На думку матеріалістів минулого, людина як фізичне тіло діє на інші фізичні тіла з метою задоволення власних потреб; тут вона — лише мисляча річ серед усіх інших речей, на чому особливо наполягали матеріалісти минулого. Інша форма буття людини — практика соціальних перетворень. Людина є суспільною істотою, вона не може стати людиною поза соціальним оточенням. Третя форма буття людини — це її “самотворення”, самодіяльність. Людина формує свій духовний світ, по-перше, пошуками ідеалів, що приваблюють її, констатуючи і переживаючи певну ієрархію моральних цінностей та естетичних переваг, тобто аксіологічно. По-друге, вона прагне отримати максимальне, постійно конструює проекти перетворення світу (у тому числі і сама себе) до такого його стану, в якому б хотіла жити, стану, що гідний її.

Особливою формою буття виступає духовне, яке розуміється як єдність свідомого і несвідомого. Результатами духовного є принципи і норми людської спільності, творчості. Виділяють два великих підвиди духовного — духовне, яке невіддільне від життєдіяльності людини (індивідуальне духовне), і духовне, яке може існувати незалежно, поза людиною (об’єктивне духовне). Перше, насамперед, включає свідомість індивіда. Буття індивідуальної свідомості (і несвідоме) є лише відносно самостійною формою буття, яка тісно переплітається з буттям об’єктивного духовного. Яскравим прикладом єдності індивідуального і об’єктивного духовного є, безперечно, мова та зв’язок мови і свідомості, мови і думки. Крім мови, до об’єктивного духовного належать норми і принципи людського спілкування, схеми поведінки, ідеї як результат творчості.

Кожна людина безперервно вступає у контакт з іншими людьми, є членом різних соціальних груп: сім’ї, виробничої спільності (колективу), нації. Таким чином, вона існує у тісному зв’язку з іншими індивідами. Вся діяльність людей здійснюється в межах, властивих певному соціуму суспільних відносин: моральних, економічних, правових та інших.

Світ, який оточує людину сьогодні, не гарантує їй безтурботного життя, оскільки із засобу захисту він перетворився на джерело глобальної небезпеки. Яка доля роду людського? Чи знищить він сам себе та все, що його оточує, власними руками, чи зможе відтворити втрачену гармонію буття? На ці запитання, окрім песимістичної, є три основні конструктивні відповіді.

Перша з них — це заклик: «Назад до печер, до природного життя». Друга виходить з незворотності антропогенних катаклізмів і полягає в ідеї генетичної зміни самої людини для того, щоб несприятливі чинники обернулися на сприятливі. І третя, єдино допустима відповідь, на нашу думку, полягає у створенні нових, обережних безвідходних технологій, у значних витратах на відтворення екологічної гармонії. Людина не відмовиться від переваг цивілізації, так само, як і від своєї біологічної сутності, що дарована їй природою, але людині доведеться, оберігаючи себе як вид, боронити й усю гармонію буття.

2. Вивчення другого питання слід почати з формування в давній філософії принципу елементарності: В давній філософії спочатку субстанція розглядалась як “речовина”, матеріал, з якого складаються різні речі. Середньовічне мислення твердило про існування безлічі різних субстанцій, незмінних начал (“Субстанціальних форм”). Середньовічна схоластика перетворює поняття субстанції на титул Бога як “Форми форм”. Саме в руслі такого уявлення виникає поділ на дві субстанції — “духовну” і “тілесну”. Це призводить до нерозв’язного дуалізму “душі” і “тіла”. У філософії Нового часу протиставлення матерії і духа є однією з найважливіших проблем. Іншого звучання категорія субстанції набула у класичній німецькій філософії. Гегель визначав її як істотну сходинку розвитку ідеї, основу всякого подальшого розвитку, справжній початок всякого

наукового мислення. Субстанція подана у його філософії як момент розвитку “Абсолютної ідеї”, яка є ідеальною. Пізніше ідеї Гегеля були розвинені К. Марксом. Від нього починається розуміння субстанції як матерії.

Більшість філософів визначають матерію як філософську категорію для визначення об’єктивної реальності, яка дана людині в її відчуттях, яка відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них. Дане визначення не пов’язує матерію з будь-яким конкретним уявленням науки про будову матеріального світу.

Матерія — це філософська категорія, яка відображує загальні універсальні властивості навколишнього світу. Матерія має атрибутивні властивості: абсолютність (вона єдина об’єктивна реальність, яка є причиною самій собі, вона вічна, незнищена); невичерпність різноманітності матеріального світу; системно-структурна упорядженість матерії.

Студенти мають звернути на досягнення сучасної науки, які повністю збігаються з положеннями наукової філософії: загальним способом існування матерії є рух в його різноманітності, матерія існує в просторі і в часі, відображення є всезагальною властивістю матерії, існування матерії поза і незалежно від людини і людства, тобто її об’єктивність.

3. Студент повинен звернути свою увагу на те, що категорія “матерія” дозволяє розкрити універсальні взаємозв’язки, притаманні всім предметам і явищам, формам та способам буття. Ними є рух, час і простір.

Рух та матерія не можуть існувати окремо, вони принципово нерозривні, і рух без матерії неможливий, як і матерія без руху. Рух у філософії розуміють як будь-яку зміну. Оскільки матерія є абсолютною, рух як атрибут матерії також є абсолютним. Разом з тим, рух має відносний характер, оскільки проявляється через конкретні форми (види) матерії, які мають відносно сталу природу. Так, Земля нерухома відносно людини, що мешкає на ній, але рухається відносно Сонця. В основу класифікації форм руху покладено наявність конкретного матеріального носія. За найпростішою класифікацією розрізняють наступні форми руху. Механічний — це переміщення тіл у просторі по повній траєкторії, носіями руху тут є конкретні тіла (падіння каміння, політ супутника і та ін.). Фізичний — об’єднує в собі такі явища, як теплота, світло, електрика, магнетизм, гравітація. Хімічний — це складні взаємодії атомів, які породжують під час реакцій нові, більш складні речовини. Біологічний — це існування та розвиток живих організмів, у тому числі і рослин (носієм процесів життя є білок). Соціальний — це вся сукупність явищ та процесів, які відбуваються в суспільстві, їх носієм є людина, найбільш складним проявом соціального руху є процес людського мислення.

Досягнення сучасної науки дають можливість запропонувати інші варіанти класифікації форм руху. Наприклад, один з них, “світ ядра”, “світ електромагнетизму”, “світ тяжіння”, “світ життя”, “світ людського суспільства”. У цій класифікації форми руху виділені з урахуванням рівня організації матерії, її постійного ускладнення. Для простоти можна виділити форми руху: в неживій, у живій природі; в суспільному житті. Таким чином, зробимо висновок: існує стільки форм руху матерії, скільки ми можемо виявити рівнів упорядкування матерії.

Основними формами існування матерії є простір і час. Простір — це взаємне розташування речей та процесів, їх протяжність і певний порядок взаємозв’язку. Елементами простору є точка, обсяг, довжина, відстань і та ін. Час — це тривалість існування речей та процесів, послідовність зміни їх станів. Можна говорити про фізичний, біологічний, соціальний, космічний час. Дехто відрізняє екзистенціальний час, маючи на увазі складний потік почуттів та відчуттів людини, інших її духовних станів.

Матерія як філософський образ — це те, що існує поза людиною; буття — це те, як людина існує в тому, що поза нею, а світ — це те, як існує поза нею існує в ній.

Тести для самоперевірки знань

1. Яке з визначень буття правильне:

- а) буття – це Всесвіт;*
- б) буття – це матерія;*
- в) буття – це природа;*
- г) буття – це поняття для всього існуючого;*
- д) буття – це все, що існує об'єктивно.*

2. Поняття буття виконує у філософії такі функції:

- а) воно окреслює найперші умови помислювання дійсності внаслідок того, що виводить міркування за межі конкретних форм суцього;*
- б) воно вказує природознавству напрями виправданого вивчення дійсності;*
- в) воно постає підставою для сенсоутворення, оскільки вказує на найперші та найширші орієнтири людського свідомого ставлення до дійсності;*
- г) воно дозволяє проводити виправдані визначення основних понять науки;*
- д) воно виводить будь-яке мислення на рівень гранично широкого узагальнення.*

3. Яке з даних визначень матерії є філософським:

- а) матерія – це все, що має масу та енергію;*
- б) матерія – це інобуття абсолютної ідеї;*
- в) матерія – це все, що складається з атомів;*
- г) матерія – це сукупність відчуттів;*
- д) матерія – це категорія для означення об'єктивної реальності.*

4. Визначте, до яких філософських напрямків належать наведені нижче судження про простір і час:

- а) простір і час – суть форми буття світового розуму;*
- б) простір і час – суть об'єктивної форми існування матерії;*
- в) простір і час – це форми нашого сприйняття;*
- г) простір і час – незалежні від матерії субстанції.*

5. Вкажіть правильне розуміння розвитку:

- а) розвиток – це кількісна зміна об'єкту;*
- б) розвиток – це будь-який рух;*
- в) розвиток – це прогресивна зміна;*
- г) розвиток – це необоротна якісна зміна системи;*
- д) розвиток – це повторюваність якісних і кількісних змін у системі.*

6. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття “природа”:

- а) природа – географічне середовище, в якому перебуває людина;*
- б) природа – це біосфера Землі;*
- в) природа це вся матеріальна дійсність, існуюча об'єктивно як сутність взаємопов'язаних систем;*
- г) природа – це біосфера і ноосфера;*
- д) природа - це та частина світу, яка стала об'єктом теоретичної і практичної діяльності людей.*

7. Наукова картина світу - це:

- а) сукупність тих знань, які накопичила наука;*
- б) узагальнена картина дійсності, що вимальовується на основі наукових даних;*
- в) система провідних зв'язків та співвідношень сфер дійсності, що їх вибудовують на основі даних різних наук.*

8. Проведіть співставлення таких сфер знань та наук про буття, як онтологія, метафізика, космологія, поясніть їх співвідношення. Як ви вважаєте, чи зберігає в наш час своє значення натурфілософія? – Обґрунтуйте свої твердження.

Тема 10. СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ

План

1. Специфіка і актуальність філософського розгляду проблем людини.
2. Діяльність як основа людського буття. Структура людської діяльності.
3. Проблема життя і смерті у духовному досвіді людини.
4. Людина, індивід, індивідуальність, особистість.

Теми рефератів

1. Образи людини в історії філософської думки.
2. Проблема людини в екзистенціалізмі.
3. Бог і людина. Боголюдина та людино бог.
4. Я і моя свобода: свобода вибору та свободний вибір.
5. Основні цінності людського існування.

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Індивідуальність та самотність особистості.
2. Спілкування спосіб долання обмеженості і самотності людини.
3. Нерозумність як підстава спілкування.
4. Розуміння, правда і обман.
5. Співвідношення в людині природних, суспільних і духовних „начал”.
6. Проблема сенсу людського життя у різних філософських тлумаченнях.

Література до теми

1. Алексеев В.П. Возникновение человека и общества. – М., 1975.
2. Андреев И.А. Происхождение человека и общества. – М., 1988.
3. Бондаренко Ю.Я. Человек, судьба, вселенная глазами древних мудрецов. – М., 1994.
4. Бистрицький Є.К. Феномен особистості: буття і діяльність //Філософська і соціологічна думка. – 1989, № 9.
5. Бычко И.В. В лабиринтах свободы. –М., 1982.
6. Вишев И.В. Проблема личного бессмертия. – Новосибирск, 1990.
7. Волинка Г.І., Гусев В.І., Огородник І.В. Вступ до філософії. – К., 1999.
8. Камю А. Бунтующий человек. – М., 1987.
9. Маковецький А.М. Ціннісні орієнтації особи як важливий фактор формування її духовності. – К., 1992.
10. Матюшин Г.Н. У истоков человечества. –М., 1982.
11. Мемфорд Л. Техника и природа человека. //Новая технократическая волна на Западе. –М., 1986.
12. Проблема человека в западной философии. – М., 1989.
13. Пухликов В.Н. Человек и общество. –М., 1990.
14. Сартр Ж.-П. Стена //Избран произ. –М., 1992.
15. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия. - Л., 1990.
16. Сумерки богов. –М., 1990.
17. Тейяр де Шарден. Феномен человека. – М., 1987.
18. Человек как философская проблема: Восток-Запад. Сб. статей. – М., 1991.
19. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.
20. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1991.

21. Шеллер М. Положение человека в космосе. // Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
22. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1988.

Поради та матеріали до вивчення теми

1. Людина — “найдавніше з дивних див” — є об’єктом вивчення різних наук. Філософія на основі узагальнення досягнень, здобутих різними науковими дисциплінами, має своє специфічне бачення людини. Вона осмислює питання про природу буття, сутність людини. Відповідаючи на перше питання теми, зверніть увагу на дві тенденції в історії розвитку антропологічної думки: натуралістичну та ідеалістичну. Перша розглядає сутність людини як невідривний взаємозв’язок природного та соціального, віддаючи першість саме природній основі. Друга акцентує увагу на духовному вимірі людини. Ці тенденції та їх варіанти у поєднанні з питанням про призначення людини утворюють різноманітні концепції людини.

Зупиніться на з’ясуванні змісту основних філософських концепцій людини. Це психологізм, який розглядає лише психологічну природу людини, вказує, що людей слід сприймати такими, якими вони є. Конвенціоналізм — поведінку людини — визначає умовні норми, що довільно приймаються у суспільствах різного типу. Релігійний антропологізм вбачає призначення людини у вдосконаленні світу на шляхах наближення його до ідеалу, задуманого Богом. Екзистенціалізм вважає, що людина вкорінена в своїй суб’єктивній реальності, що призначення людини — самореалізація. Антропологічний матеріалізм найбільш повно виражений у філософії Л.Фейєрбаха. Людина розуміється ним не тільки як частка всезагальних відносин, але й як конкретна індивідуальність, яка перебуває у живому спілкуванні з іншими людьми. Цьому вченню бракує історичного погляду на людину, який був втілений в ідеях К. Маркса. Марксизм розуміє людину як істоту природну і водночас таку, яка протистоїть природі як самостійна сила. Ірраціоналістичні тенденції знайшли втілення та розвиток у волюнтаристській філософії А.Шопенгауера, Ф.Ніцше. Людина — це модифікація ірраціональних прагнень волі. Різноманітні форми дуалістичного погляду на сутність людини розвинені в психоаналізі З. Фрейда, антропологічному раціоналізмі Р. Декарта у поглибленому вигляді цей підхід застосовує І.Кант. Дуалізм Канта — це не дуалізм душі та тіла, а природно-духовний дуалізм. Людина належить природній необхідності і, одночасно, абсолютним цінностям.

Важливо відмітити в усіх цих підходах як помилки, так і “раціональні зерна”. Розглядаючи розвиток названих філософських концепцій людини в межах історії філософії (антична філософія, філософія Відродження, Нового часу, німецька класична філософія, філософія ХХ століття), розкрийте зміст тези: в основних філософських вченнях є істини, які являють собою необхідні моменти цілісного знання про людину; синтез філософських уявлень, взаємозбагачення різних підходів і теорій людини — ось принципи сучасної філософської антропології.

2. Починаючи з середини ХІХ століття, на зміну прагненням сформуванню абстрактно-загальної суті людини прийшло розуміння, що суттєві характеристики людини можна виявити тільки на шляху розкриття своєрідності та проблематичності її буття. Вивчаючи друге питання, розкрийте такі важливі аспекти людського буття, як неспеціалізованість, внаслідок якої буття людини не можна звести до життя її організму; вільність та універсальність як аспекти неспеціалізованості; розумність та можливість оцінювати дійсність. Дійдіть висновку, що для того, щоб стати людиною, недостатньо мати людський організм, потрібно опанувати людський спосіб буття. Лише свідоме, внутрішньо активне прилучення до культури робить нас людьми. Розкрийте такі елементи буття людини, як включення людини в соціально-культурні процеси, опанування людськими способами діяльності, вміння самостійного осмислювати та

оцінювати ситуації життя, виведення людського мислення на рівень творіння духовного універсалу.

Потрібно зрозуміти, що саме діяльність є основою людського способу буття, дає можливість визначити сутність людини, специфіку людського існування. Для цього необхідно знати зміст основних характеристик людської діяльності. Людська діяльність має перетворювальний, а не пристосувальний характер. Людина, створюючи культуру, змінює природу. Людська діяльність спрямована до певної мети (цілеспрямована), а тому вона надає своїм результатам певних функцій та певного призначення. Людська діяльність предметна, тобто вона вилучає з природно-космічної цілісності якості, сили, характеристики речей та процесів, залучаючи їх до змісту діяльності та людського пізнання. Людська діяльність антропомірна, тобто на її процесах, змісті, характеристиках лежить масштаб людини, її інтересів, потреб, знань; у цьому сенсі діяльність постає наче “візитною карткою” людства певного рівня розвитку. Людська діяльність соціально організована, тобто передбачає людські об’єднання, спілкування, розподіл праці, обмін знаннями та навичками. Людська діяльність свідомо, тобто духовно зумовлена. Людська діяльність лише тоді набуває розвиненого вигляду, коли вона переростає у самодіяльність.

3. Єдність соціального та біологічного в людині повинна бути вихідним пунктом при розгляді четвертого питання. Життя та смерть — одвічна проблема людського існування. Людина — єдина жива істота, яка усвідомлює власну смертність та робить її предметом обміркування. Людина знає про існування смерті, але це знання народжує прагнення безсмертя, яке свідчить про те, що не лише смерть, а й безсмертя постає реальним чинником людського життя. Це означає, що людське життя набуває завершеності та сенсу через смерть. Окреме життя набуває значущості лише тому, що існує інше життя, що зі смертю окремої людини не зникає людство, а разом з цим не зникають ті всесвітні зв’язки, в межах яких реалізувалося життя.

Таким чином, ми можемо розглядати смерть та безсмертя в органічній єдності і, крім того, дослідити різні прояви цієї єдності. На формування такого погляду впливає і ставлення до смерті в різні часи та в різних культурах. Слід зауважити, що питання про смерть та безсмертя обертається для нас питанням безсмертя душі. В зв’язку з цим необхідно розглянути основні підходи до трактування безсмертя душі: релігійна трактовка душі як зв’язок між безсмертним духом та смертною фізичною формою її існування. Атеїзм, матеріалізм, натуралізм не визнають існування душі. Існують концепції перевтілення душі та неминучості відплати за вчинки і наміри після припинення фізичного існування.

Крім того, в сучасних умовах по-новому стоїть питання визначення смерті. По-перше, смерть біологічно і соціально послідовно супроводжує все людське життя. Ми не можемо повернути минуле, неповторні вікові стани та враження, біологічно наше життя постійно супроводжується народженням нового (нові клітини) та відмиранням старого. Тому смерть постає як припинення усіх припинень. Але навіть біологічно існують моменти безсмертя, оскільки ми майже безсмертні генетично, безсмертні у своїх дітях.

Окрім цього, слід розкрити ще такі вияви безсмертя: історичне, соціальне, можливість індивідуального безсмертя у творіннях культури. Але і тут безсмертя існує лише у єдності зі смертю.

Питання визначення смерті розглядається і в аспекті точної констатації смерті. В цьому аспекті наприкінці ХХ століття перед людиною постають проблема евтаназії та проблема клонування людини. Евтаназія пов’язана з питанням про право на смерть, про право людини, яка доживає останні дні та страждає від болю, безболісно, легко піти з життя. Доречно розглянути негативні та позитивні наслідки здійснення евтаназії.

З питанням про смерть та безсмертя органічно пов’язане питання про сенс людського буття. Чи має життя сенс? Якщо так, то який саме? Ці питання хвилюють кожную людину. Слід зазначити, що передумова вірного вирішення питання про сенс

життя — розуміння того, що мета і сенс життя не співпадають, що повинна існувати ієрархія мети та цінностей. Питання про сенс передбачає наше вміння оцінювати реальні події та явища власного життя. В сенсі життя концентруються найперші людські цінності і прагнення. Ознайомтеся з вирішенням цього питання різними філософськими напрямками. Звичайно, не кожна людина ставить та вирішує питання про сенс свого життя, але реально воно все одно втілюється в певному образі людського самовиявлення. Філософія однозначно наставляє нас на те, щоб ми були гідними дарованого нам життя і розпоряджалися ним належним чином — з думкою про сенс, життєві вчинки, відповідальність, самореалізацію.

4. Складовою частиною філософської проблеми людини є проблема особистості. Проблема особистості у філософії — це питання про сутність людини як особистості, про її місце у світі та суспільстві. Розгляньте поняття “індивід”, “особа”, “особистість”, “індивідуальність” як характеристики якісних проявів людини.

Поняттям “індивід” позначають окремого представника людського роду, який є носієм важливих рис, притаманних родові взагалі.

Поняття особи характеризує певні реальні якості людського індивіда, тому поза індивідом особи немає. Але це не означає, що риси індивіда і є рисами особи. До поняття особи включають три найважливіших моменти: особа — це суб’єкт та об’єкт соціальних стосунків; особа характеризується через особливий, неповторний внутрішній світ людини з її темпераментом, знаннями, переконаннями, ідеалами, цінностями; особа як людська самість, центр зосередження усіх дійових, психічних та інтелектуальних якостей.

У цьому питанні слід проаналізувати зв’язок цих характеристик особи.

Якщо людська особа усвідомлює свої якості, свою унікальність, свої вади та переваги, вона стає людською особистістю — самодіяльною, соціальною та інтелектуальною одиницею. Поняття “індивідуальність” визначає унікальність і неповторність особистості, її духовного світу. Особистість отримує значення, коли в її індивідуальності представлені загальнолюдські характеристики. Усвідомлюючи свою унікальність, незамінність, особистість усвідомлює і свою ідентичність з іншими людьми. Проаналізуйте співвідношення понять “індивідуальність” та “індивідуалізм”.

Зупиніться на проблемі формування особистості, взаємозв’язку і взаємодії цих основних характеристик людини в процесі соціалізації. Соціалізація — це процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм, цінностей, на основі яких здійснюється життєдіяльність у відповідний для даного суспільства спосіб. Розкрийте зміст таких форм соціалізації, як філогенез та онтогенез.

Розвинена особистість має багато соціальних, культурних, моральних, естетичних, психологічних рис, її структура досить складна. Виділіть та охарактеризуйте основні елементи структури особистості: потреби, інтереси, цінності, ціннісні орієнтації, соціальні норми. Аналізуючи структуру особистості, філософія здійснює типізацію особистості. Розгляньте основні підходи до визначення соціальних типів особистості.

Тести для самоперевірки знань

1. Все життя людини можна звести до історії існування та змін її організму.

Так

Ні

2. Найперше, що потрібно людині для входження в людський спосіб буття, це:

а) їсти, спати, одягатись;

б) виробляти засоби соціально-культурної діяльності;

в) включитись у соціальні зв’язки та відносини й оволодіти елементарними навичками соціально-культурної поведінки.

3. Сутнісні сили людини - це:

а) засоби діяльності, що характеризуються рівнем енергоозброєння;

б) ті сили та засоби, якими володіє людина задля утвердження в специфічно людському способі буття.

4. Через співвідношення природного та соціального в людині:

а) виникає одвічний конфлікт між природними потягами людини та нормами соціальної поведінки, оскільки природне є первинним та більш потужним, ніж соціальне;

б) вперше висвітлюється сутність та особливості як природного, так і соціального;

в) природне починає виявляти свої властивості та грані завдяки тому, що соціальне включає у свій зміст усвідомлення, розумність.

5. Із співвідношення понять “людина” та “індивід” можна зробити висновки:

а) все те, що притаманне людині, є в індивіді;

б) все те, що наявне в індивіді, постає властивостями людини;

в) поняття “людини” включає риси, що є спільними для великої кількості індивідів;

г) індивід виявляє загальні родові риси людини унікальним чином.

6. Людська особистість - це:

а) індивід, що виконує певні важливі соціальні функції;

б) людина, що наділена в суспільстві особливими повноваженнями;

в) особа, що відрізняється від усіх інших людей та усвідомлює свою особистість.

7. Поняття свободи в загальному плані передбачає:

а) усвідомлену необхідність;

б) відсутність необхідності;

в) відсутність будь-яких перешкод для дії;

г) відсутність суперечностей між намірами та їх виконаннями.

8. Прокоментуйте та дайте оцінку наведеним нижче положенням щодо можливостей людського безсмертя:

а) безсмертя – це для людини неможлива і безглузда річ; із припиненням фізичного існування, тобто біологічних процесів організму, приходить кінець всім життєвим проявам людини;

б) у відповідності із законами збереження, що панують у природі, слід стверджувати, що людська суб’єктивність (її душа та переживання) не можуть зникнути у ніщо ;

в) окрема людина смертна, проте безсмертним постає рід людський, а тому і після смерті продовжує жити внесок людини у досягнення роду;

г) безсмертя людини постає реальністю в кількох планах: в генетичному, соціальному, культурному.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Сутність світогляду, його структура та функції.
2. Міфологічний світогляд, його специфіка та основні риси.
3. Релігійний світогляд, його специфіка та основні риси.
4. Філософія як специфічна форма світогляду.
5. Сутність основного питання філософії.
6. Основні функції філософії.
7. Співвідношення філософії, науки і релігії.
8. Історичні чинники виникнення філософії.
9. Особливості східного і західного типів філософування.
10. Своєрідність філософії Стародавньої Індії.
11. Філософська думка Стародавнього Китаю.
12. Основні риси та періоди розвитку античної філософії.
13. Космоцентризм ранньої грецької філософії.
14. Сократівський поворот у філософії.
15. Об'єктивний ідеалізм Платона.
16. Вчення про матерію та форму Арістотеля.
17. Специфіка пізньої античної філософії.
18. Умови формування та основні риси філософії Середніх віків.
19. Християнсько-середньовічна апологетика і патристика.
20. Середньовічна схоластика, вчення Томи Аквінського.
21. Проблема універсалій у середньовічній філософії.
22. Гуманізм та натурфілософія епохи Відродження.
23. Специфіка та основні проблеми філософії Нового часу.
24. Теоретичне обґрунтування емпіризму Френсісом Беконом.
25. Раціоналізм Нового часу.
26. Теорія вроджених ідей Рене Декарта.
27. Вчення про субстанцію у філософії Нового часу.
28. Основні проблеми та характерні риси філософії французького Просвітництва.
29. Умови формування та особливості Німецької класичної філософії.
30. Вчення про природу теоретичних положень І.Канта.
31. Філософські погляди Й. Фіхте та Й. Шеллінга.
32. Основні положення філософської системи Г.Гегеля.
33. Антропологічна філософія Людвіга Фейєрбаха.
34. Основні положення марксистської філософії.
35. Позитивізм, неопозитивізм та постпозитивізм.
36. Класичний психоаналіз та неофрейдизм.
37. Загальна характеристика екзистенціалізму.
38. Феноменологічний напрям у філософії.
39. Герменевтика як напрямок сучасної філософії.
40. “Філософія життя” як ірраціоналістичний напрямок у філософії.
41. Сучасна зарубіжна філософська антропологія.
42. Російська релігійна філософія кінця XIX – початку XX ст.
43. Особливості та основні етапи розвитку української філософської думки.
44. Філософія Києворуської доби.
45. Українська філософія XIV- XVI ст.: агіографія, український неоплатонізм, полемісти.
46. Специфіка філософії Києво-Могилянської академії.
47. Вчення “про три світи” і “філософію серця” Г. Сковориди.
48. Український романтизм.
49. “Філософія серця” П. Юркевича.

50. Натуралістично-позитивістські й соціалістичні мотиви в українській філософії XIX ст.
51. Українська екзистенційно-романтична філософська хвиля початку XX ст.
52. Філософія в Україні радянської доби.
53. Філософський зміст проблеми буття.
54. Буття людини та його характерні форми.
55. Специфіка буття речей та процесів.
56. Філософське розуміння соціального буття.
57. Філософський зміст категорії „матерія”.
58. Діалектика та її альтернативи.
59. Філософський зміст категорій „рух” та „розвиток”.
60. Закон єдності і боротьби протилежностей.
61. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні.
62. Закон заперечення заперечення.
63. Категорії діалектики.
64. Походження людини як філософська проблема.
65. Філософські погляди на суспільну необхідність та її роль в існуванні людини.
66. Свобода як творче здійснення волі людини. Відповідальність людини за свободу.
67. Основні цінності людського існування.
68. Перспективи людини і смисл її існування з погляду сучасної філософії

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Алексеев Т. В., Панин А. В. Философия: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: “Проспект”, 1998. – 568 с.
2. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. У 2-х томах. Т.І.К.: “Генеза”, 1993. – 254с.
3. Білодід Ю. М. Філософія.: український світоглядний акцент: навч. посібник для вищих навч. закладів / Білодід Ю. М. – К.: “Кондор”, 2006. –356 с.
4. Буслинський В. А., Скрипка П. І. Основи філософських знань. Підручник. Для студентсько освітньо-кваліфікаційного рівня – молодший спеціаліст / Буслинський В. А., Скрипка П. І. – Львів: “Новий світ – 2000”, 2002. – 352 с.
5. Бытие человека в культуре / опыт онтологического подхода / Быстрицкий Е. К. и др. К.: Наук. думка, 1991. – 176 с.
6. Вандишев В.М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять: Навч. посібник./ Вандишев В.М. – К.: Кондор, 2005. – 474 с.
7. Введение в философию: Учебник для вузов, В. 2 ч. Ч 2. / Фролов Н.Т. и др. – М.: Политиздат, 1989. – 639 с.
8. Віяков В.Ю. Людина і світ. / Художнє оформлення. В.С. Колдуненка. – К.: Феміна, 1995. – 176 с.
9. Воронкова В. Г. Філософія: Навч. посібник / Воронкова В. Г. – К.: ВД “Професіонал”, 2004 – 464 с.
10. Герасимчук А. А., Тимошенко З.І. курс лекцій з філософії: Навч. посібник. / Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. – К. – Вид-во: Євроа. ун-ту, 2002. – 422 с.
11. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основи філософії: Навч. посібник / Данильян О. Г., Тараненко В. М. - Харків: Право, 2003. – 352 с.
12. Касьян В. І. Філософія: Навч. посібник/ Касьян В. І. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
13. Кисилюк К.В. Філософія. Модульний курс [текст]: навч. посібн. для студентів / Кисилюк К.В. – Х.: Торсінг – плюс, 2009. – 416 с. – (серія “Переходимо до Болонської системи”)
14. Невлива И. М. Философия: Учебное пособие / Невлива И. М. – М.: Русская Деловая Литература. – 1998. – 448 с.
15. Пазенюк В.С. Філософія: Навч. посібник. / В.С. Пазенюк. – К.: Академвидав., 2008. – 280 с.
16. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти I – II рівнів акредитації, 4-те видання, виправлене і доповнене./ Петрушенко В. Л. – Львів: “Магнолія 2006”, 2007. – 312 с.
17. Подольська А. А. Філософія./ Подольська А. А. – К.: Центр навчальної літератури, 2006, - 704 с.
18. Радугин А.А. Философия: курс лекций. – 2-е изд., перераб. и дополнено. – М.: Центр, 1999. – 272 с.
19. Саух П. Ю. Філософія: Навч. посібник / Саух П. Ю. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
20. Смерж Л. О. Філософія: Навч. посібник / Смерж Л. О. – К.: Кондор, 2004. – 416 с.
21. Спиркин А. Г. Философия: Учебник/ Спиркин А. Г. – М.: Гордарика, 1998. – 816 с.
22. Філософія. Навч. посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та інші. За ред. І. Ф. Надольного. – К: Вікар, 1997. – 584 с.

Першоджерела

1. Аристотель. Политика // Древнегреческая философия: от Платона до Аристотеля. – М., X. 2003 – с. 441-734.
2. Бердяев Н. Н.. Русская идея// Византизм и славянство. Великий спор. – М., 2001. – с.487-734.
3. Бергсон Анри. Вопросы философии и психологии// Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. – Мн., 1999. – с. 926-1170.
4. Бергсон Анри. Введение в метафизику. Смех. // Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. – Мн., 1999. – с. 1172-1404.
5. Бруно Дж. Изгнание торжествующего зверя // Бруно Д. Изгнание торжествующего зверя. О причине, начале и едином. - Мн., 1999. –с. 36-260.
6. Бруно Дж. О причине, начале и едином// Изгнание торжествующего зверя. О причине, начале и едином. - Мн., 1999. –с.262-428.
7. Бруно Дж. Изгнание торжествующего зверя // Бруно Д. Изгнание торжествующего зверя. О причине, начале и едином. - Мн., 1999. –с. 36-260.
8. Бруно Дж. О причине, начале и едином// Изгнание торжествующего зверя. О причине, начале и едином. - Мн., 1999. –с.262-428.
9. Бубер М. Я и ты// Бубер М. Два образа веры – М., 1999 – с. 24-121.
10. Гегель Г. Книга первая. Учение о бытии// Г. Гегель Наука логики. – М: Изд-во “Мысль” 1998. – с. 51-426.
11. Гегель Г. Книга вторая. Учение о бытии// Г. Гегель Наука логики. – М: Изд-во “Мысль” 1998. – с. 427-644
12. Гегель Г. Книга третья. Учение о бытии// Г. Гегель Наука логики. – М: Изд-во “Мысль” 1998. – с. 645-956.
13. Данилевский В.С. Россия и Европа // Византизм и славянство. Великий спор. – М., 2001. – с. 325-486.
14. Камю Альбер. Изнанка и лицо // Камю А. Изнанка и лицо: Сочинения. М., X., 1998. – с.25-72.
15. Камю Альбер. Человек Бунтующий // Камю А. Изнанка и лицо: Сочинения. М., X., 1998. – с.239-532.
16. Кант И. Критика чистого разума// И.Кант Критика чистого разума – М., 1998, - с. 57-125
17. Конфуций. Луньюй (изречение) // Конфуций. Уроки мудрости. – М., X., 1999. – с. 17-126.
18. Кузанский Н. Об ученом незнании. Об уме // Антология мировой философии: Вознаграждение. – Мн., 2001. – с. 110-130.
19. Ламетри. Трактат о душе (естественная история души)// Ламетри Ж.О. Человек-машина. – М., 1998 – с. 7-144.
20. Ламетри. Человек-машина// Ламетри.Ж.О. Человек-машина - М., 1998 – с.183-268.
21. Ламетри. Анти-Сенека или рассуждение о счастье. // Ламетри.Ж.О. Человек-машина - М., 1998 – с.293-374.
22. Леонтьев К. Византизм и славянство // Византизм и славянство. Великий спор. – М., 2001 – с. 21-153.
23. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого // Ницше Ф. Так говорил Заратустра. К генеалогии морали. Рождение трагедии. Воля к власти. Посмертные афоризмы. – Мн. 2000. – с. 3-286.
24. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей// Ф. Ницше. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей – Мн. 2000. – с.587-928.
25. Ницше Ф. Утренняя заря// Ницше Ф. Утренняя заря. Переоценка всего ценного. Весёлая наука. – Мн., 2000 – с.4-224.

26. Макиавелли Н. Государь. Рассуждение о первой декаде Тита Ливия// Н. Макиавелли. Государь. Рассуждение о первой декаде Тита Ливия – с.326-394.
27. Мор Т. Утопия // Т. Мор. Утопия – с.479-538.
28. Платон. Государство// Древнегреческая философия: от Платона до Аристотеля. – М., Х. 2003. – с.91-438.
29. Платон. Диалоги// Платон. Диалоги. – М., 1998. – с. 66-426
30. Платон. Законы. кн. 1-2 // Платон. Законы. – М., 1999. – с. 71-125
31. Платон. Законы. кн. 3-4 // Платон. Законы. – М., 1999. – с.126-177.
32. Платон. Законы. кн. 5-6// Платон. Законы. – М., 1999. – с.178-237.
33. Платон. Законы. кн. 7-8 // Платон. Законы. – М., 1999. – с.238-305.
34. Платон. Законы. кн. 9-10 // Платон. Законы. – М., 1999. – с.306-373.
35. Платон. Законы. кн. 11-12 // Платон. Законы. – М., 1999. – с.374-437.
36. Сковорода Г.С. Разговор пяти путников об истинном счастье в жизни. Кольцо // Сковорода Г.С. Сочинения. – Мн., 1999. – с. 86-135.
37. Соловьёв В. Византизм и Россия. Великий спор и христианская политика // Византизм и Россия. Великий спор. – М., 2001. – с. 155-324.
38. Соловьёв В. Философское начало цельного знания. Кризис западной философии// В. Соловьёв. Философское начало цельного знания. – Москва., 1999 –с. 5-177.
39. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские I // Г. Спенсер. Опыты научные, политические и философские – М., 1998 – с. 14-481.
40. Спиноза Б. Богословско-политический трактат// Б. Спиноза. Богословско-политический трактат – М., 1998
41. Шопенгауэр. Мир как воля и представление. кн. 1 // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М., 1998 – с. 77-218.
42. Шопенгауэр. Мир как воля и представление. кн. 2 // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М., 1998 – с.219-328.
43. Шопенгауэр. Мир как воля и представление. кн. 3// Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М., 1998 – с.329-482.
44. Шопенгауэр. Мир как воля и представление. кн. 4 // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М., 1998 – с.483-704